

TAMPEREEN KAUPUNKI

HIEDANRANNAN RAKENNETUN YMPÄRISTÖN SELVITYS

A: JOHDANTO

28.1.2016

SISÄLLYSLUETTELO

1	Johdanto.....	1
1.1	Työn tavoitteet ja toteuttaminen	1
1.2	Raportit.....	3
1.3	Maasto- ja arkistotyöt	3

1 Johdanto

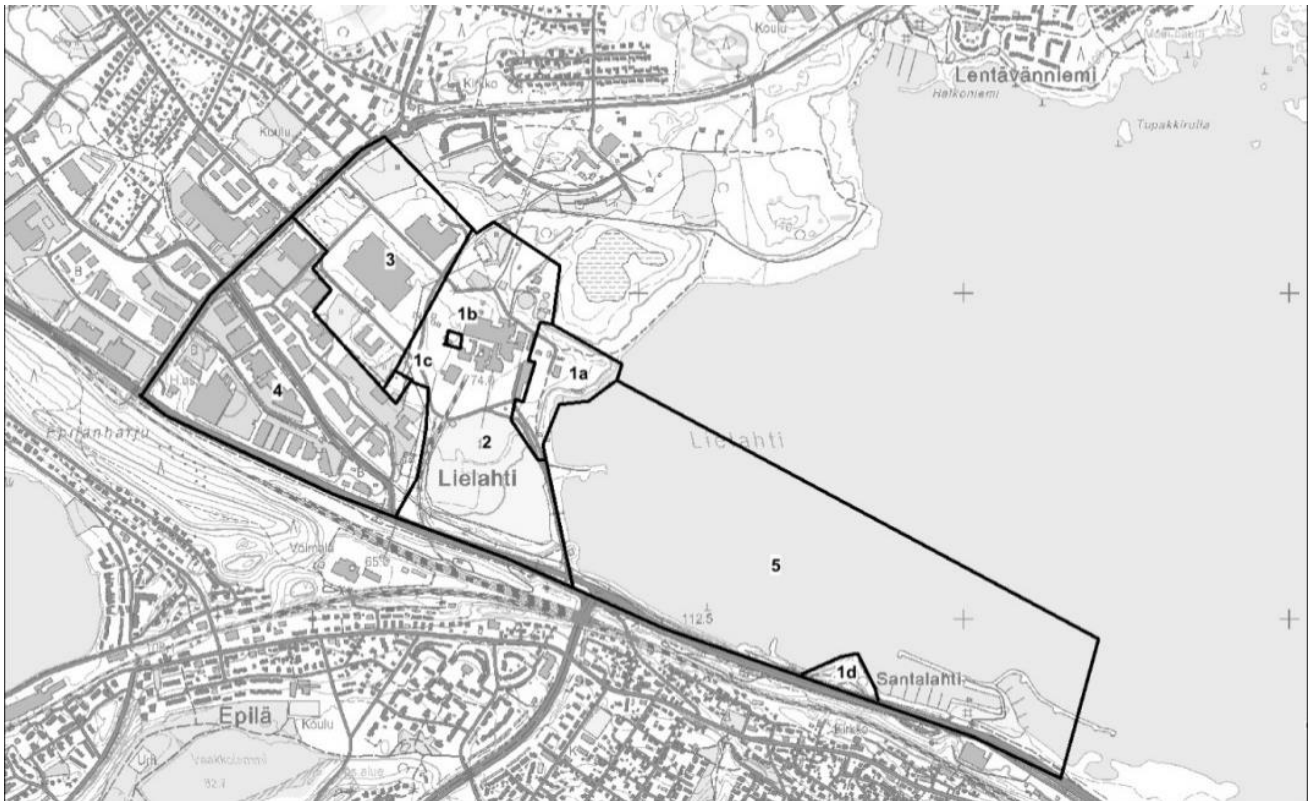
1.1 Työn tavoitteet ja toteuttaminen

Lielahden entisen selluloosatehtaan teollisuusalueen ja kartanon inventointihanke käynnistyi lokakuussa 2015 Tampereen kaupungin tilauksesta. Työn alueella suorittivat Heiskanen & Luoto Oy:n tutkijat Jari Heiskanen ja Kirsi Niukko. Työn valmistumisaikatauluksi asetettiin alustavasti marraskuu, mutta työn osoittauduttua oletettua laajemmaksi, aikataulua venytettiin joulukuun puolelle. Selvitysalue sijaitsee Tampereen kaupungin länsiosassa, kaupungin pääväyliin kuuluvan Vaasantien (Vt. 3.) varressa. Sellutehtaan, kartanoalueen, liikekeskuksen ja tehtaan vesistöalueita käsittävän selvitysalueen uudeksi nimeksi on annettu vuonna 2015 alueen historiaan nojaava Hiedanranta.

Työn tavoitteena oli selvitysalueen maisemahistorian kuvaus, teollisuusalueen ja kartanon ympäristön rakennuskannan inventointi ja kulttuurihistoriallinen arvottaminen sekä suositusten laatiminen alueen rakennuskannalle. Selvitys toimii myös tausta-aineistona vuonna 2016 järjestettävää arkkitehtuurikilpailua varten. Pitkän aikavälin tavoitteena on kehittää vanhan sellutehtaan ympäristöön ja mahdollisesti sen vesialueille yli 10 000 asukkaan asuin- ja työpaikka-alue. Nykyisellään Hiedanrannan alueella ei ole merkittävää asutusta, vaan alue on autioituneen selluloosatehtaan lisäksi 1970-luvun jälkeen rakentuneen liikenteen, teollisuuden ja kaupan suuryksiköiden käytössä. Suunnitelmat asuinalueesta muodostavat selkeän muutoksen, uuden kerrostuman alueen käyttöhistoriassa. Historiallista, alueen pienimuotoista asutusta ovat edustaneet keskiajalta vuoteen 1872 toiminut maakirkkylä/ratsutila, sitä vuoteen 1910 saakka seurannut kartano sekä sen myöhempi hyödyntäminen tehtaan johtajien ja virkailijoiden asuintoimintana.

Rakennusinventointi kohdistettiin Hiedanrannan kulttuurihistorian kiintopisteiden, Lielahden kartanon ja sellutehtaan, rakennuksiin. Selvitysalueeseen kuuluvat nuorempi teollisuusalue ja Lielahden liikekeskus, joiden rakentaminen alkoi 1970-luvulla, on käsitelty osana alueen historiaa, niiden osalta ei ole tehty varsinaista rakennusinventointia. Myös alueen itäosaan sijoittuva Pölkylänniemi, jossa on autioitunut huvilatontti, teollisuustoiminnan jäänteitä ja 1990-luvulla rakennettu huvivenesatama, on jätetty rakennusinventoinnin ulkopuolelle. Alueen näkymissä liikekeskus ja Pölkylänniemi on huomioitu.

HIEDANRANNAN SELVITYSALUE

Hiedanrannan rakennetun ympäristön inventoinnissa huomioitu aluekokonaisuus käsittää Lielahden kartanon (1a), Rusthollin tontin (1b), Nottbeckin kappelin (1c) ja Selluloosatehtaan alueen (2). Rakennetun ympäristön inventoinnin ulkopuolelle jäävät Pölkkylänniemi (1d) sekä kartanon ja tehtaan maille 1970- ja 1980-luvulla rakentuneet teollisuusalue (3) ja Lielahden teollisuuskylä/liikekeskus (4). Pohjakartta MML 2015.

Tässä työssä on noudatettu Tampereen kaupungin laatimaa Hiedanrannan aluejakoa sekä kartano- ja tehdasalueen rakennusten numerointia.

1.2 Raportit

Työn laajuuden, tavoitteiden ja rakennuskannan kerroksellisuuden ja yhteen sulautumisen vuoksi raportteja laadittiin johdannon lisäksi viisi erillistä kokonaisuutta. Osa B käsittää kartanon ja sellutehtaan rakennuskortit. Niistä tehtiin kokonaiskuvan selventämiseksi osat C ja D, jotka sisältävät keskeiset inventointitiedot, arvoalueet, suositukset sekä näkymät taulukko- ja karttamuotoisena aineistona. Tarkastelualueen yleistä taustahistoriaa varten laadittiin osat E ja F, joissa on käsitelty Lielahden kartanon ja tehtaan sekä Hiedanrannan maiseman kehitys ja muutos.

HIEDANRANNAN RAKENNETUN YMPÄRISTÖN SELVITYS 2016

A: Hiedanranta 2016, Johdanto

B: Hiedanranta 2016, Selluloosatehtaan rakennuskortit

C: Hiedanranta 2016, Selluloosatehtaan rakennukset taulukkomuodossa

D: Hiedanranta 2016, Liitekartat

E: Hiedanranta 2016, Tehdasalueen kehitys 1913–2008

F: Hiedanranta 2016, Hiedanrannan maisemahistoria

1.3 Maasto- ja arkistotyöt

Aineistonkeruuta varten suoritettiin sekä maastotöitä että arkistotyötä. Noin kolmen kuukauden jaksolla hankkeessa työskennelleet tutkijat tekivät yhteensä 15 kenttäpäivää ja 9 arkistopäivää. Maastotöiden yhteydessä tarkastettiin kartanon ja tehdasrakennusten julkisivut sekä keskeisten rakennusten sisätilat. Lisäksi käytettiin apuna alueesta laadittuja tutkimuksia. Näistä tärkeimpiä olivat Anna Halosen (1999) pro gradutyö sekä Pentti Nurmisen (2012) ja Maija Riikosen (2014) diplomityöt. Rakennuskortteihin ei ole lisätty lähdeviitteitä, vaan lähteet luetellaan työn lopussa. Lielahden tehtaiden – M-Real Oyj:n arkisto käytiin inventoitavien rakennusten osalta läpi syksyn kuluessa. Kaupunginarkistoon siirretty ja alustavasti järjestetty arkisto käsitti laajan kokoelman moninaisia tehtaan ja sen yhdyskunnan historiaa koskevia piirustusaineistoja. Näistä päätarkastelun kohteena olivat tehdasaluetta koskevat suunnitelma- ja rakennuslupapiirustukset. Piirustusaineisto tarjosi kattavan näkökulman tehdasalueen rakentamiseen vuosina 1913–2008. Useimmista teollisuusrakennuksista ja niiden muutoksista löytyi arkistosta alkuperäiset piirustukset. Piirustusaineistoa ei kuitenkaan sen laajuuden ja järjestämättömyyden vuoksi pystytty hyödyntämään täysin,

vaan aineiston tulkinta ja tutkiminen jäi varsin pintapuoliseksi. Aineisto keskittyi teollisuuskauteen, Lielahden tilan rustholli- ja kartanoaika näkyivät piirustusaineistossa yksittäisinä rakennuspiirustuksina, jotka tarjosivat niukasti tietoa kartanoajan rakennusten suunnittelusta. Kartanokauden piirustuksia löytyi lähinnä kartanon päärakennuksesta ja nekin olivat sinikopioita tai myöhempiä osapiirustuksia. Alkuperäistä suunnitteluaineistoa tai tietoja rakennuksen suunnittelusta ei löytynyt. Kartanon muista rakennuksista arkistosta löytyi navetan itäpäättä esittävä pohja- ja julkisivupiirustus. Kaupungin-arkiston lisäksi muita käytettyjä lähteitä olivat Kansallisarkisto ja Tampereen kuva-arkisto.

Selluloosatehdasta edeltäneet Lielahden kartanon ja rusthollin aikakaudet jäivät tässä työssä hyvin heikosti tutkituksi. Muutos rusthollista kartanoksi on kartta-aineiston ja rakentamisen suhteen suurelta osin hämärän peitossa. Ainoa tarkempi, ennen tehtaan rakentamista laadittu kartta, on vuoden 1910 mittauskartta, jossa kartanon pihapiiri rakennuksineen näkyy. Tätä vanhempaa aineistoa edustaa Lielahden rusthollin/kylän isojakokartta v. 1763 sekä v. 1851 uudistuskartta, joka tarjoaa tietoa maisemaan kuuluneen Possijärven historiasta. Valokuva-aineisto oli niukkaa. Nottbeckien ajalta on säilynyt vain vähän kartanoa ja sen rakennuksia esittäviä valokuvia. Jatkossa kartanoajan tutkimuksia olisi ehkä mahdollista täydentää muistelmien, kauppakirjojen ja palovakuutusaineiston pohjalta.

Maastohavainnointi käsitti kartano- ja teollisuusalueen rakennusten lisäksi myös muut maiseman rakenteet: kartanonpuiston ja puutarhan, vanhat tielinjaukset, teollisuusraiteet, kaksi vanhaa laituria sekä vanhan kylätontin alueen ja siihen liittyvän entisen Kraemerin puiston paikan. Hankkeessa tarkasteltiin lisäksi selvitysalueen maisemallista merkitystä osana kaupunginosan ja kaupungin maisemaa, jossa tarkastelun kohteena olivat maisemalliset kiintopisteet ja niiden näkymäyhteydet eri puolille kaupunkia.

Aikataulun puitteissa ei ollut mahdollista tehdä perusteellista sisätilojen inventointia, niihin keskityttiin valikoidusti. Pääpaino oli julkisivujen ja rakennuskokonaisuuksien inventoinnilla. Kartanoalueella sisätiloissa käytiin päärakennuksessa (R1) ja Insinöörikonttorissa (R8). Myös maakellari (R6) voitiin tarkistaa. Tämän vuoksi alueen rakennuskohtaisissa arvoluokituksissa ei ole mainittu muiden rakennusten sisätilojen kulttuurihistoriallisia arvoja. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että niitä ei olisi. Kaikki kartanoalueen rakennukset tulisi ennen sisätiloissa suoritettavia toimenpiteitä dokumentoida huolella. Ennen ympäristön muutoksia ja kunnostuksia tulisi suorittaa puisto- ja puutarhainventoinnit. Olemassa oleviin puistorakenteisiin ja vanhaan puutarhaan puututtaessa sekä puutarhurin mökin paikan suunnittelussa tulisi ottaa huomioon alueen vanhat käytöt sekä rakennuskortteihin merkityt suositukset.

Tehdasalueella sisätilojen havainnoinnissa keskityttiin tilojen suuriin rakenteisiin, kuten tilajakoon ja kantaviin rakenteisiin. Teollisuusrakennusten osalta sisätiloja koskeva arvottaminen suoritettiin. Monin paikoin tilat olivat

28.01.2016

jo tyhjiä, niihin kuuluneet koneet ja säiliöt on purettu. Tehdastilojen ja sisätilojen purku alkoi sellutehtaan lopettamisen jälkeen vuonna 1985. Sellutehtaan lopettamisen jälkeen tiloja on muutettu mm. varastokäyttöön. Purkutöiden yhteydessä osa rakennuksista on tuhoutunut pahoin, kuten spriiitehtaan (R29) siipirakennus ja Voimalan (R20) uusin rakennus. Alkuperäisiä tai teollisuustiloja koneineen on tehtaassa säilynyt äärimmäisen vähän. Sisätiloista huomattavimmat olivat Birger Federleyn (suunnittelijana 1913–1932) suunnitteleman keittämön (R27) tilat, valkaisuosaston (R15) vanha kaarihalli vuodelta 1929 ja voimalan (R20) vanhin osa, konehuone vuodelta 1914. Lisäksi yksittäisistä alueen rakennuksista tärkeimpiä olivat 1923 ja 1951 suunniteltu Instrumenttiosasto (R12).

Kaikki inventointitiedot vietiin rakennuskohtaisiin kortteihin, osa B, jotka Kirsi Niukko työsti tilauksessa mainittujen teemojen pohjalta. Rakennustiedoissa mainitaan rakennusten käytöt, suunnittelija, rakennusvuodet, ominais- ja erityispiirteet, tyyli ja materiaalit. Lisäksi kerrotaan laajemmin rakennuksen historiasta. Rakennustietojen jälkeen tulee osio, jossa määritellään rakennuksen kulttuurihistorialliset arvot. Liitesivuilla on sekä nykytilaisia että historiallisia valokuvia ja piirustuksia. Aineiston pohjalta laadittiin lisäksi taulukko, osa C, joka antaa kokonaiskuvan rakennusten kerrostumista, suunnitelmista ja arvoista. Alueen historiasta, maisemista ja kerrostumista ja arvoista laadittiin myös karttasarja, osa D.

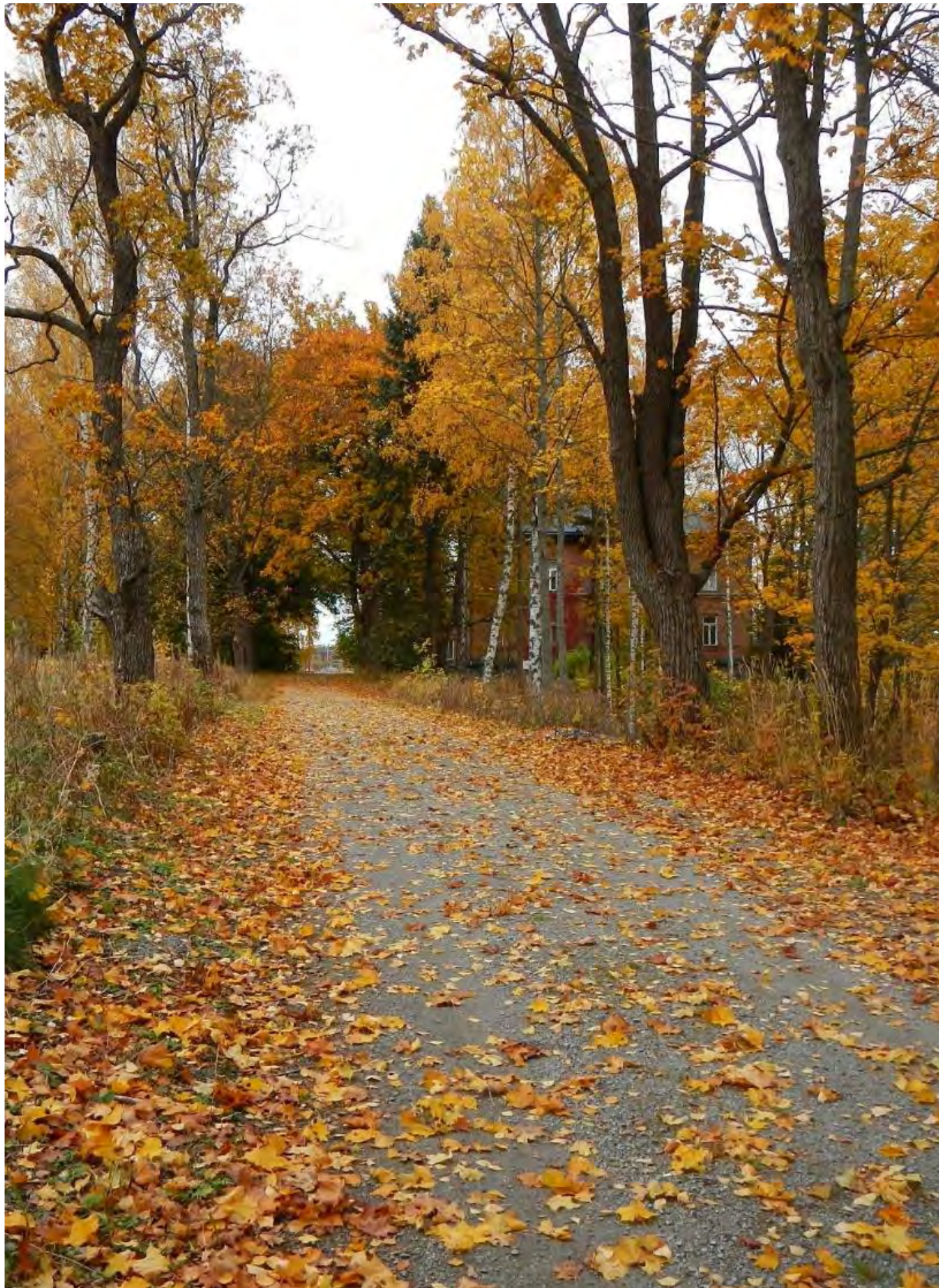
Jatkossa alueelle suositellaan syventävää selvitystä ja arvokkaampien rakennusten ja rakennuskokonaisuuksien sekä sisätilojen dokumentointia, minkä yhteydessä nyt keskenjäänyttä aineistojen läpikäyntiä voisi jatkaa.

Hiedanrannan tarkastelualueella on merkittäviä Tampereeseen liittyviä kartano- ja teollisuushistoriallisia arvoja sekä muita historiallisia ja maisemallisia arvoja, jotka tulisi huomioida ja hyödyntää suunniteltaessa tulevaa maankäyttöä.

Tampereella 28.1.2016

Jari Heiskanen ja Kirsi Niukko

Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy.

Tampereen kaupunki

HIEDANRANNAN RAKENNETUN YMPÄRISTÖN SELVITYS

B: KARTANON JA SELLULOOSATEHTAAN RAKENNUSKORTIT

Heiskanen & Luoto Oy
Kirsi Niukko ja Jari Heiskanen
28.01.2016

TILAAJA

Tampereen kaupunki

KONSULTTI

Heiskanen & Luoto Oy
Pyhäjärvenkatu 1
33200 TAMPERE

TYÖRYHMÄ

Jari Heiskanen, tutkija
Kirsi Niukko, tutkija

TOTEUTUSAJANKOHTA

8/2015 - 11.01.2016

1

NYKYTILAISET VALOKUVAT

Jari Heiskanen, Kirsi Niukko

HISTORIALLISET VALOKUVAT

Vapriikin kuva-arkisto
Tampereen kaupunginarkisto, TKA

KARTTA-AINEISTO

Tampereen kaupunginarkisto, TKA
Kansallisarkisto

SISÄLLYSLUETTELO

1 Johdanto	3	11.Puutyöverstas, paja	42
2 Rakennusten kulttuurihistorialliset arvot	4	12.Sähköinstrumenttiosasto	46
3 Arvoalueet	4	18.Kuorimo	49
4 Rusthollin ja kartanon historiaan liittyvät rakennukset ja rakenteet 1700-luku – 1913	6	26.Massaosasto, sihtiosasto, muuntamo	53
1.Tehtaan pääkonttori, Lielahden kartano	7	27.Keittämö	53
47.Kartanon puutarha- ja puistorakenteet	12	13.Haihduuttamo	56
48.Historiallinen laituriinpaikka	14	21.Tutkimusosasto, talousrakennus	59
4.Makasiini	15	14.Tehtaan piippu	62, 74
5.Mankelihuone, arkisto	16	15.Valkaisimo, kuitulinja	63
6.Maakellari	17	16.Labra	66
7.Aitta	18	17.Kuivauskone	69
2. Virkailijoiden asuinrakennus, Jukola	19	23.Märkämassavarasto	69
3. Suunnittelukonttori	21	20.Voimalaitos	74
8. Insinöörikonttori, portinvartijan talo	23	19.Vedenpuhdistuslaitos	78
42. Nottbeckin hautakappeli ja hautausmaa	25	29.Spriitehdas	81
39. Vanha kylätontti	28	30.Ligniinitehdas (purettu)	84
45.Teivaalantie	30	31 Ligniinitehdas (purettu)	84
5. Lielahden teollisuusalueen rakennukset ja rakenteet 1913 – 2008	32	25.Hiertämö	85
9.Pumppaamo	33	24.Tuotevarasto	87
43.Möljä	35	32.Konehalli, veturitalli,Ronttila	89
28.Vaakahuone	37	44.Teollisuusraiteet	91
10.Vesitorni	38	37.Paloasema, keskusvarasto	92
38.Ruokala	40	33.Liettämö,puhdistamo	94
22.Väestönsuoja	41	34.Selkeytysallas	94
		35.Jättenpolttolaitos	96
		36.Rautavarasto	97

B: Kartanon ja selluloosatehtaan rakennuskortit

Johdanto

Tämän raportin sisältämä, Lielahden kartanon ja teollisuusalueen rakennusinventointiin liittyvä rakennuskohtainen tarkastelu käsittää yhteensä 48 inventointikorttia. Rakennusten numerointi noudattaa alueella kaupungin konsultille antamaa luetteloä. Rakennusten nimet viittaavat niiden viimeiseen käyttöön. Raportissa rakennukset on järjestetty maisemakokonaisuuksien ja teemojen, ei numerojärjestyksen perusteella. Kortin alkuosaan on liitetty rusthollin ja Nottbeckien kartanon historiaan (1700-luku - 1913) linkittyvät rakennukset ja rakenteet. Niiden jälkeen tulevat teollisuusaikaan (1913 – 2008) liittyvät rakennukset.

Rakennuskorttien tiedot on jaettu rakennustietoihin ja kulttuurihistoriallisten arvojen osioon. Tämän jälkeen on lyhyt kuvaus rakennuksen nykytilasta ja historiasta. Rakennustietoja käsittelevän osion alussa on rakennuksen asemakartta, jossa näkyvät moniosaisten rakennuskompleksien osat eriteltyinä. Kunkin rakennuksen kohdalla on lueteltu rakennuksen nykyinen ja historiallinen käyttö, suunnittelija, valmistumis- ja muutosvuodet sekä keskeiset ominais- ja erityispiirteet. Kulttuurihistoriallisia arvoja kuvaavan osion oikeanpuoleisessa palkissa määritellään kunkin rakennuksen rakennushistoriallinen ja maisemallinen arvo sekä muutoksensietokyky. Arvoluokat on merkitty vasemman puoleiseen palkkiin. Moniosaisissa rakennuskomplekseissa, kuten keittämö ja massaosasto (R26 ja 27) sekä Valkaisimo (R15), jokainen rakennusosa on arvotettu erikseen. Myös arvokkaat sisätilat on mainittu. Samoin arvoalue, johon osa rakennuksista liittyy. Lopuksi on annettu suosituksia.

Raportin alussa on kuvaus kulttuurihistoriallisten arvojen määrittelystä ja luokitteluperusteista sekä koko aluetta esittävä, numeroitu kartta.

Rakennuskortit ovat osa Hiedanrannan rakennetun ympäristön selvitystä, kokonaisraportti jakautuu kuuteen osaa.

A: Hiedanranta 2016, Johdanto

B: Hiedanranta 2016, Kartanon ja selluloosatehtaan rakennuskortit

C: Hiedanranta 2016, Selluloosatehtaan rakennukset taulukkomuodossa

D: Hiedanranta 2016, Liitekartat

E: Hiedanranta 2016, Tehdasalueen kehitys 1913-2008

F: Hiedanranta 2016, Hiedanrannan maisemakehitys

2. Rakennusten kulttuurihistorialliset arvot

Kukin rakennuskortti on jaetturakennustietoihin sekä kulttuurihistoriallisia arvoja kuvaaviin tietoihin. Rakennustiedoissa käydään läpi rakennusten ikä, suunnittelutiedot, ominais- ja erityispiirteet, historialliset kerrostumat sekä tyyli. Niiden lisäksi kortissa on kuvaus rakennuksen suunnittelun ja käytön historiasta sekä valokuva- ja piirustusliite. Kulttuuriarvoja määriteltäessä on käytetty alalla vakiintunutta kolmijakoa: historiallinen, rakennushistoriallinen ja maisemallinen arvo. Luokitus on kolmiportainen. Tämän lisäksi alueesta on muodostettu arvoalueita.

Luokka I

Erityisen merkittävät rakennukset

Nämä kohteet ja alueet edustavat parhaalla mahdollisella tavalla alueen rakennettua kulttuuriperintöä, ominaispiirteitä ja ilmiöitä ja ovat hyvin säilyneitä kokonaisuuksia sekä omaavat suuren intensiteetin. Näihin kohteisiin sisältyy useita arvonäkökohtia tai yksi erittäin vahva peruste. Tässä luokassa olevat kohteet ja alueet ovat useimmiten hyvin säilyneitä ja alueen keskeisiin ja vanhempiin ominaispiirteisiin liittyviä rakennuskohteita. Tämän luokan alueet ja rakennukset tulisi ehdottomasti säilyttää.

Luokkaan I kuuluvat rakennukset, moniosaisten rakennuskompleksien osat tai sisätilat

R1 Kartanon päärakennus sisätiloineen, R2 Virkailijoiden asuinrakennus, Jukola, R3 Suunnittelukonttori, R4 Makasiini, R5 Mankelihuone/ arkisto, R6 Maakellari, R7 Aitta, R 8 Insinöörikonttori/ portinvartijan talo sisätiloineen, R9 Pumppaamo, R10 Vesitorni sisätiloineen, R11 Puutyöverstas, paja, R12 Sähköinstrumenttiosasto, R14 Tehtaan piippu, R15 Kuitulinja/ Valkaisimo, osa 1, vuoden 1929 valkaisuhallin sisätilat/ kaarihalli, R19 Vedenpuhdistuslaitos, osa 1 sisätiloineen, osa 2, R20 Voimalaitos, osa 1 sisätiloineen, osat 2-4, R32 Konehalli Ronttila, R 39 Vanha kylätontti, R42 Nottbeckin hautakappeli ja hautausmaa, R43 Möljä, R44 teollisuusraiteet, R47 Kartanon puutarha- ja puistorakenteet,

Luokka II

Merkittävät kohteet

Luokan kohteet ja alueet ovat edustavia ja vähintään kohtalaisen hyvin säilyneitä, intensiteettiä omaavia sekä sisältävät yleensä useita arvonäkökulmia. Ensimmäiseen luokkaan verrattuna rakennukset ja paikat edustavat nuorempaa rakennuskulttuuria tai kokonaisuuksia ja ovat ominaisuuksiltaan merkittävästi suppeampia tai uudistuneita.

Luokkaan II kuuluvat rakennukset, moniosaisten rakennuskompleksien osat tai sisätilat

R13 Lignotech lajittelu, osa 1 haihduttamo ja osa 2 pumppaamo, R15 Kuitulinja/ Valkaisimo, R16 Labra, R18 Kuorimo, R20 Voimalaitos, osat 5-7, R21 Tutkimuskeskus ja talousrakennus, R23 Kuivauslinja, osa 1 kuivauskone sisätiloineen ja osa 2 kuivausosaston laajennus, R24 Tuotevarasto, osat 1 ja 2, R25 Hiertämö, R26 ja 27 Keittämö, massaosasto ja muuntamo, R29 Spriitehdas, R34 Paloasema, entinen keskusvarasto

Luokka III

Maisemallisesti tai historiallisesti arvokkaat kohteet

Näillä kohteilla ja alueilla on historiallista arvoa ja ne ovat osa laajempaa kokonaisuutta tai ilmiötä. Tähän luokkaan on sijoitettu nuorempaa kulttuuriympäristöä tai vanhempia rakennuskohteita, joita on uudistettu, mutta niiden perinteinen asema maisemassa on säilynyt. Niihin voi liittyä vanhempia osia. Kohteilla on erityistä merkitystä osana historiallista ilmiötä ja laajempien arvoalueiden osana. Kohteiden huomiointia alueen suunnittelussa voidaan harkita. Luokkaan on sijoitettu uudempaa rakentamista edustavat teollisuusalueen rakennukset, jotka muodostavat historiallisen jatkumon vanhalle teollisuusalueelle.

Luokkaan III kuuluvat rakennukset, moniosaisten rakennuskompleksien osat tai sisätilat

R20 Voimalaitos, osa 4, vuoden 1949–1950 kattilarakennuksen sisätilat, R22 Väestönsuoja, R23 Kuivauslinja osa 3 (R23) märkämässavarasto, osa 4 kuivausosaston jälkikäsitteilytila, R24 Tuotevarasto, osat 3 ja 4, R28 Vaakahuone, R38 Ruokala, R33 -34, Liettämö/puhdistamo osat 1-4, R35 Jätteenpolttolaitos,

3. Arvoalueet

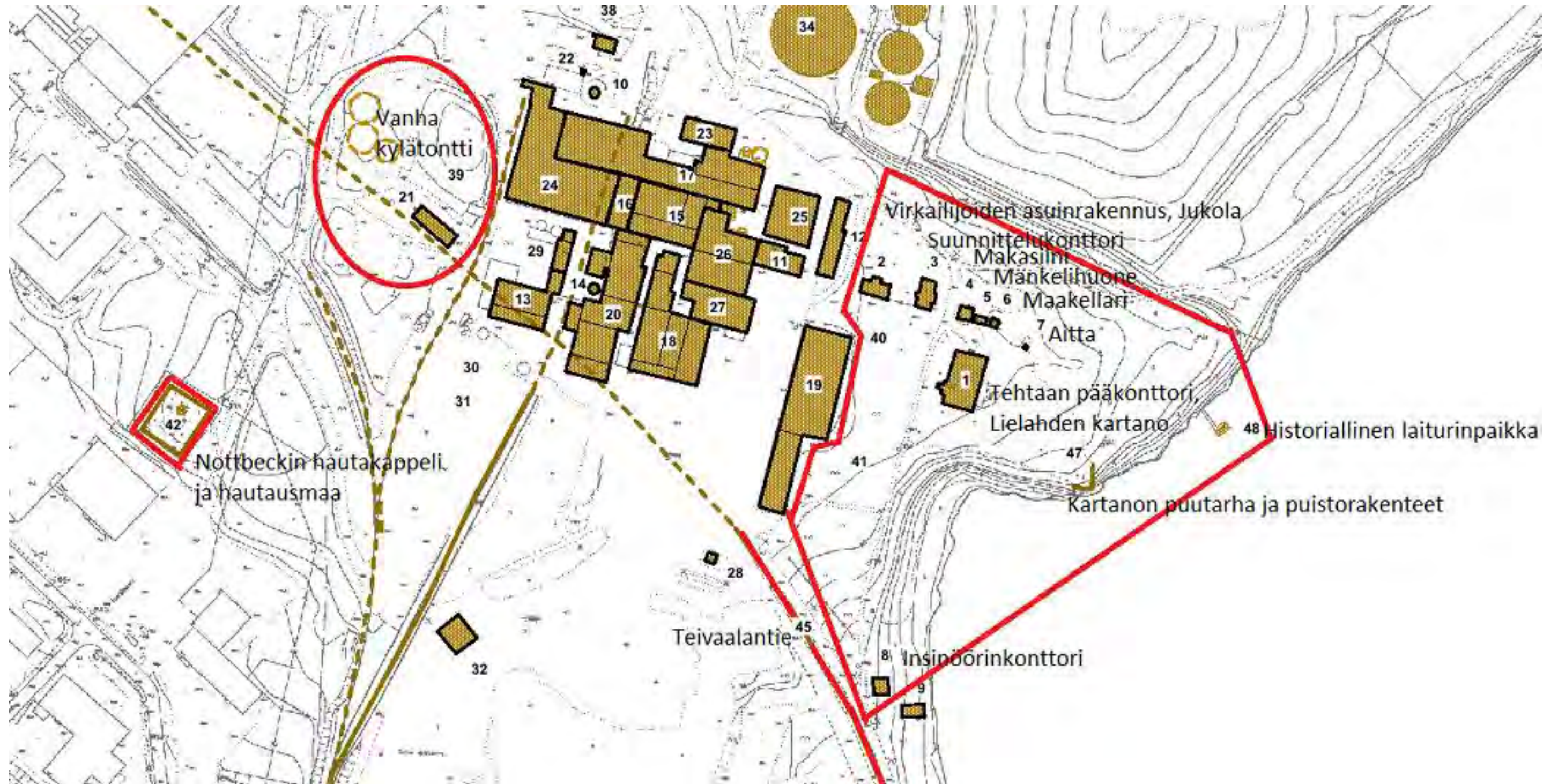
Aluekokonaisuuksia ja maisemallisia teemoja määriteltäessä on pyritty huomioimaan kunkin arvoalueen ominais- ja erityispiirteitä ja niiden merkitystä osana teollisuusaluetta, Tampereen kaupunkikuvaa ja historian ilmiöitä. Arvoluokat noudattavat rakennusten kanssa samaa kolmijakoa. Aluekokonaisuuksia arvioitaessa tavoitteena on ollut pyrkiä edistämään alueen kartanohistorian ja teollisen ilmeen säilyttämistä ja huomioonottamista tulevissa suunnitteluhankkeissa. Huomionarvoista alueella on sen historiallinen kerroksisuus aina 1500-luvun asutuskulttuurista rusthollin ja kartanon ajalle. Teollisuusajanjaksosta tärkeitä alueellisia arvoja edustavat muun muassa Birger Federleyn suunnitteluaika 1913 – 1932, Federleyn jälkeinen tiiliarkkitehtuuri, sotien jälkeinen modernismi ja rakennuksista muodostuvien kokonaisuuksien historiallinen kerroksisuus.

Arvoalueita ovat Nottbeckien kartanomiljö, Lielahden rusthollin tontti ja Kraemerin puisto, 1910-luvun tehdaspiha, sotien jälkeinen moderni tehdaspiha ja teollisuusmaiseman kerrostumat. Lisäksi arvoalueiksi voisi määrittellä myös merkittävät tielinjat. Arvoalueiden sisältökuvauksen ja rajauskartat ovat esitelty työn osassa D, Liitekartat.

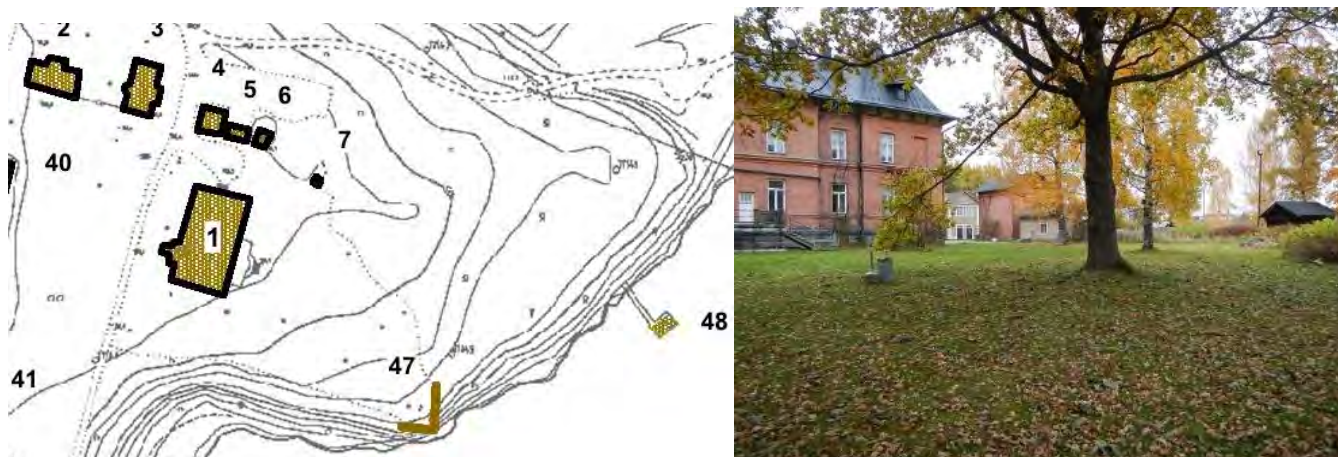
1. Tehtaan pääkonttori, Lielahden kartano
2. Virkailijoiden asuinrakennus, Jukola
3. Entinen asuinrakennus, suunnittelukonttori
4. Makasiini
5. Mankelihuone, arkisto
6. Maakellari
7. Aitta
8. Insinöörikonttori, portinvartijan talo
9. Pumppaamo
10. Vesitorni
11. Puutyöverstas, paja
12. Sähköinstrumenttiosasto
13. Haihuttamo
14. Tehtaan piippu
15. Valkaisimo, kuitulinja
16. Labra
17. Kuivauskone
18. Kuorimo
19. Vedenpuhdistuslaitos
20. Voimalaitos
21. Tutkimusosasto, talousrakennus
22. Väestönsuoja
23. Märkämassavarasto
24. Tuotevarasto
25. Hiertämö
26. Massaosasto, sihtiosasto, muuntamo
27. Keittämö
28. Vaakahuone
29. Spriitehdas
30. Ligniinitehdas
32. Konehalli, veturitalli, Ronttila
33. Liettämö, puhdistamo
34. Selkeytysallas
35. Jättenpolttolaitos
36. Rautavarasto
37. Paloasema, keskusvarasto
38. Ruokala
39. Vanha kylätontti
42. Nottbeckin hautakappeli ja hautausmaa
43. Möljä
44. Teollisuusraiteet
45. Teivaalanties
47. Kartanon puutarha- ja puistorakenteet
48. Historiallinen laituriinpaikka

4. Rusthollin ja Nottbeckien kartanon historiaan liittyvät rakennukset ja rakenteet

RAKENNUS 1: R1 TEHTAAN PÄÄKONTTORI, LIELAHDEN KARTANO

KUVAUS (historia ja nykytila)

Kartanon pihapiiri sijoittuu tehdasalueen länsireunaan sitä ympäröivän osittain hoidetun ja osittain luonnontilaistuneen kartanonpuiston suojaan. Tällä alueella sijaitsi 1800-luvun lopulla huvilamainen asuinrakennus aivan rannan tuntumassa. Rakennus on purettu. Sen läheisyydessä sijaitsi myös laituri, jonka rakenteita on vielä nähtävissä (R 48). Vielä vuoden 1977 ilmakuvassa laituri oli ehjä ja sen päässä uimahuone. Nykyisen kartanorakennuksen pohjoispuolisella alueella sijainneet kaksi pihapiiriä on myös purettu eikä niistä ole jälkiä näkyvissä. Rannan kasvillisuuden joukossa on kuitenkin vielä tunnistettavissa puistomaista ilmettä ja istutettua puustoa. Ilmeisesti näihin pihapiireihin kuuluivat kartanon pihapiiriin nykyisin liittyvät mutta nykyisessä kontekstissaan irrallisilta vaikuttavat rakennukset makasiini, mankelihuone ja vain osittain jäljellä oleva maakellari (inventoituina erillisillä lomakkeilla numeroilla 4-6) Kartanoon kuuluu lisäksi puisto ja siihen liittyvä portaikko sekä Näsijärven rannassa sijaitseva näköalatasanne (R47)

Punatiilirunkoisen, kaksikerroksisen, linnamaisen kartanorakennuksen valmistumisvuotena pidetään vuotta 1893 ja suunnittelijana Marie von Nottbeckiä. Hänen allekirjoittamaansa piirustusta ei kuitenkaan ole löytynyt. Sen sijaan Tampereen kaupunginarkiston piirustuskokoelmassa on rakennuksen ensimmäistä kerrosta esittävä, dresdeniläisen suunnittelutoimiston leimaama piirustus. Ilmeisesti rakennuksen lämmitysjärjestelmää kuvaavan piirustuksen on signeerannut 24.2.1893 G.E. Berggren Helsingistä. Lisäksi yksi pääjulkisivua koskeva piirustus on signeeraamaton. Rakennuksen tyyli vaikutteet ovat 1800-luvun lopun historiallisia tyyliä jäljittelevistä kertaustyyleistä, historiallinen romantismi, gotiikka, uusrenessanssi. Rakennuksessa on kaksi asuinkerrosta, kellarikerros sekä korkea avovintti. Suorakaiteen muotoisen rungon itäisivulla on neliönmuotoinen ja länsisivulla lieriönmuotoinen torni. Itäisivun tornista kuljetaan terassille ja yläkerroksen 1970-luvun asuun kunnostetusta konttorista parvekkeelle. Rakennuksessa on jyrkkä aumakatto, torneissa rombi- ja telttakatto, lappeissa lyhtyjä ja torniaiheisia- sekä rautakoristeita. Ikkunat ovat T-puitteiset, sokkeli graniittiharkkoa, samoin ulkoportaat ja puistonpuoleinen eteläsivun terassi.

Rakennuksen nykyinen ulkoasu ja tilajako vastaavat pääosin vanhoja piirustuksia. Joitakin muutoksia on kuitenkin tehty. Itäisivun puiston puolella sijaitsevan terassin päällä olevan parvekkeen suunnitteli Birger Federley vuonna 1920. Kaiteen rautakoristeeseen on muotoiltu tehtaan omistaja J.W. Enqvistin mukaan kirjain E. Länsisivun tornin pääaulaan johtava sisäänkäynti toimi vuoteen 1959 asti pääsisäänkäyntinä. Tuolloin pääsisäänkäynti siirrettiin nykyiselle paikalleen pohjoispäättyyn. Piirustuksen mukaan päädyn kapea portaikko muutettiin näyttävämmäksi graniittiportaikoksi. Portaikon molemmin puolin pystytettiin kuparikatoksiset valaisimet. Sisätiloja on kunnostettu ja muutettu eri aikoina tyylien ja rakennuksen käytön muutosten myötä. Huonejako, peiliovet ja osa näyttävistä teräsbetonisista holvikattorakenteista on säilytetty. Mahdollisesti Enqvistin aikaan 1910-luvun tietämällä koristeluun on lisätty kansallisromanttisia aiheita kuten pohjoispäädyn linnaromantiikkaa edustava kalkkirappausin ja hirsipuotuksin päällystetty huone, jossa on myös hirsinen palkkikatto. Yhden huoneen seinien yläosassa kiertää kansallisromanttisia maalausaiheita. Pääsisäänkäynnin peiliovien laseissa on jugendkuviointia. 1950-luvulla sisätiloja on modernisoitu. Pintojen uudistukset ja delta-aikeiden karsiminen on yhdenmukaistanut tiloja eivätkä niiden alkuperäiset käyttöyhteydet ole enää suurelta osin tunnistettavissa. Ei ole varmaa joko tuolloin vai vasta myöhempien muutosten yhteydessä lähes kaikki takat ja kaakeliuunit on purettu lukuun ottamatta kahta alakerran ja yläkerran huonetta. Yläkerroksen sisäaulassa ja kahdessa toimistohuoneessa on 1970-luvun yhtenäinen toimistosisustus, johon kuuluvat äänieristetyt ovet peiliovien muotoja mukailevine pehmusteineen, seinät ja ovet on päällystetty muovipintaisella kangaslevyllä. Pitkään toimistokäytössä olleeseen rakennukseen on myös tehty työntekijöiden sosiaali- ja keittotiloja.

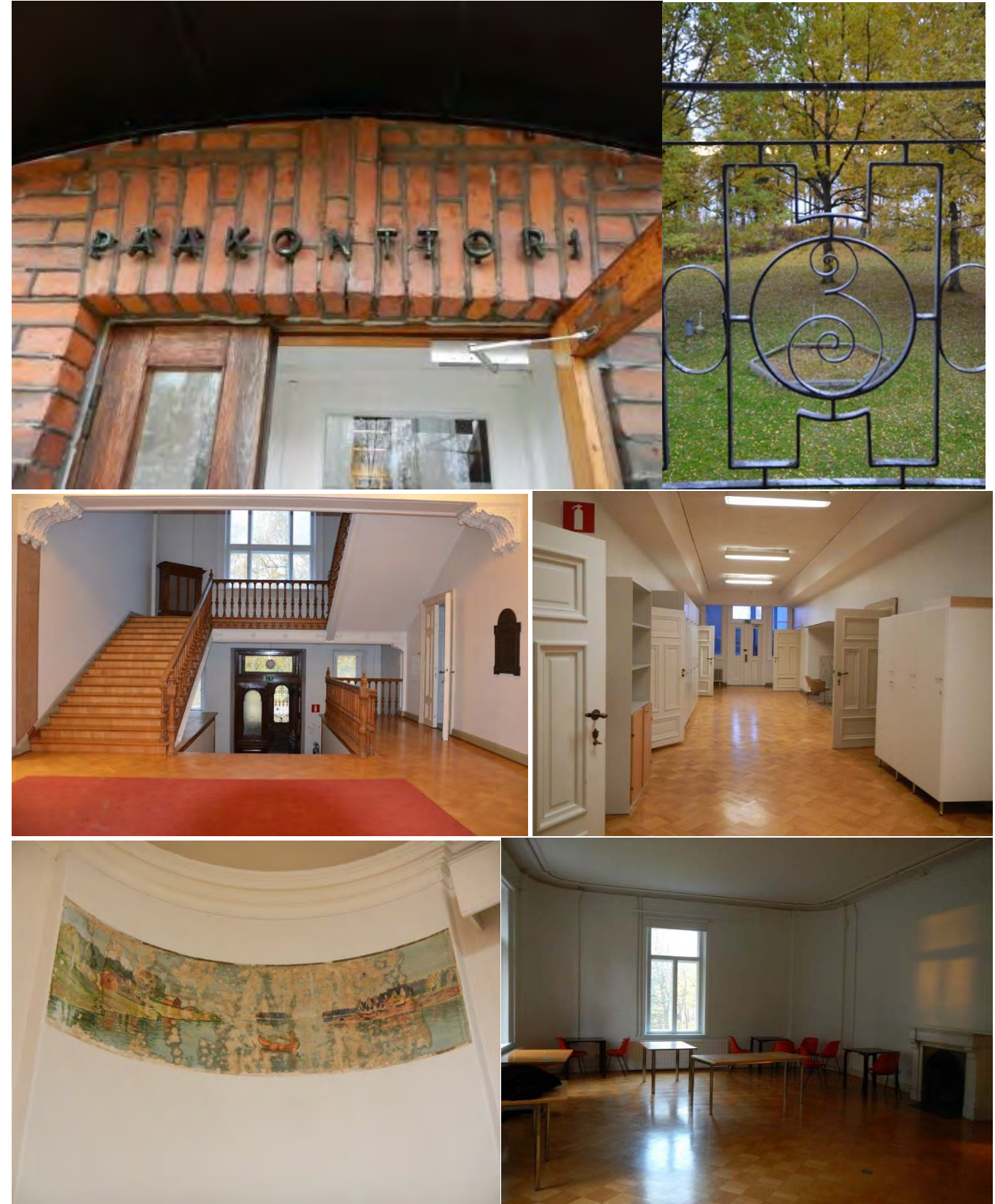
RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	toimistokäytössä, vajaakäyttö
Historialliset käytöt	asuinrakennus, kartanon päärakennus, tehtaankonttori, toimisto
Suunnittelija	Marie von Nottbeck 1893, G.E. Berggren, Birger Federley
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1893 (1913 n. 1920, 1959, 1970-luku)
Kerrokset	2 krs + avovintti + kellarikerros
Pinta-ala	2 x 880 m ²
Julkisivumateriaalit	Kate saumapelti Vuoraus vuoraamaton Sokkeli luonnonkiviharkko, harmaa graniitti
Kantava rakenne	teräsbetonipilari, -palkki, osittain tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	1800-luvun lopun kertaustyyliä yhdistelevä linnamainen punatiilirunkoinen rakennus, lappeiden alla koristeelliset puukonsolit, T-puitteisten ikkunoiden päällä tiilikoristeet, etelä- ja länsisivuilla tornimaiset ulonteet, neliönmuotoisessa tornissa kattolyhtyjä, harjalla kellotornimainenhuippu, tornin harjalla rautakoristeita.
Säilyneisyys	vanhan kartanon julkisivut alkup. sisätiloissa tilajako säilytetty, sisääntuloaula, peiliovet, lattiapinnat osin alkup. nähtävissä 1910-l piirteitä, kansallisromantiikkaa myös 1950-l ja 1970-l kerrostumia

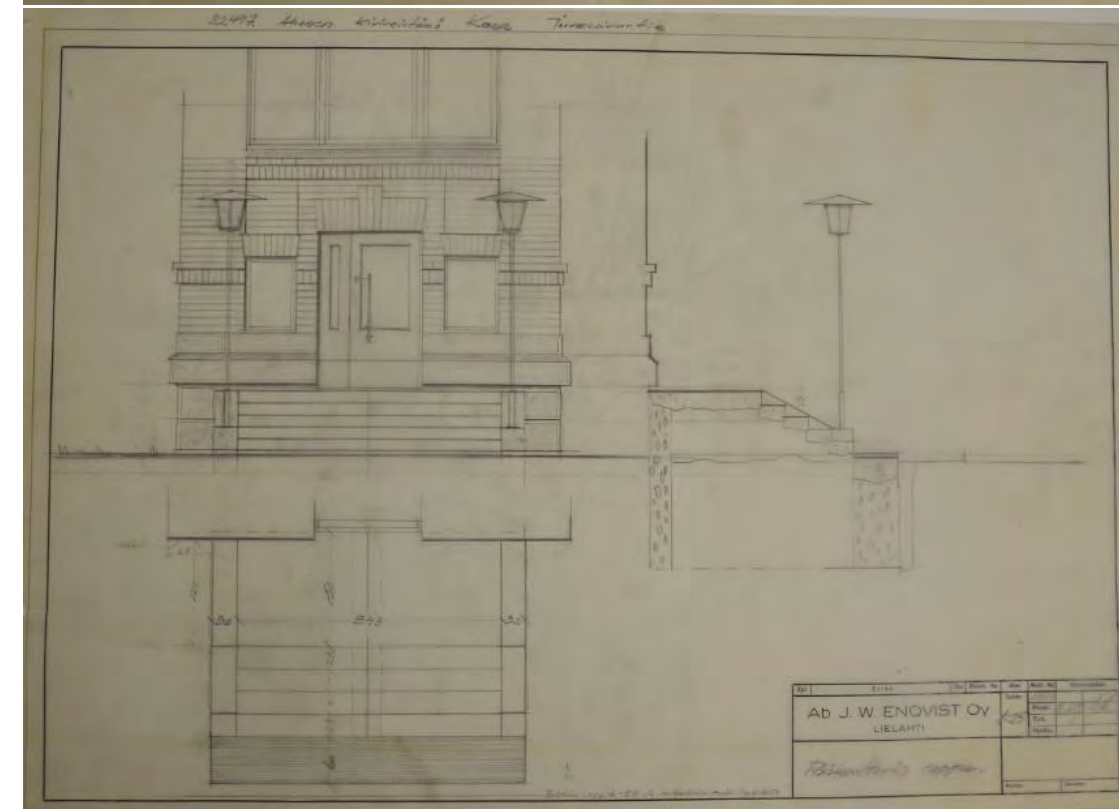
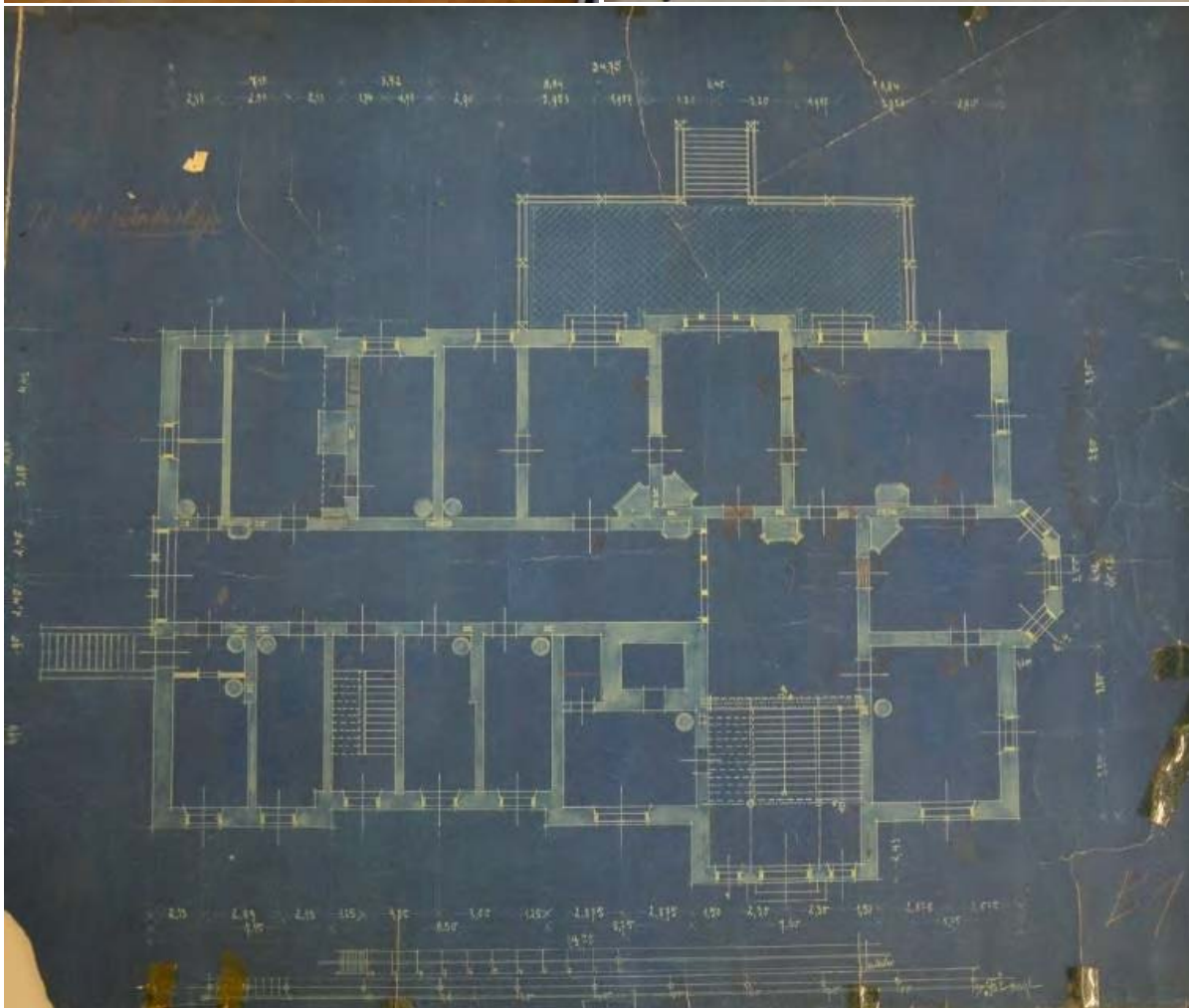
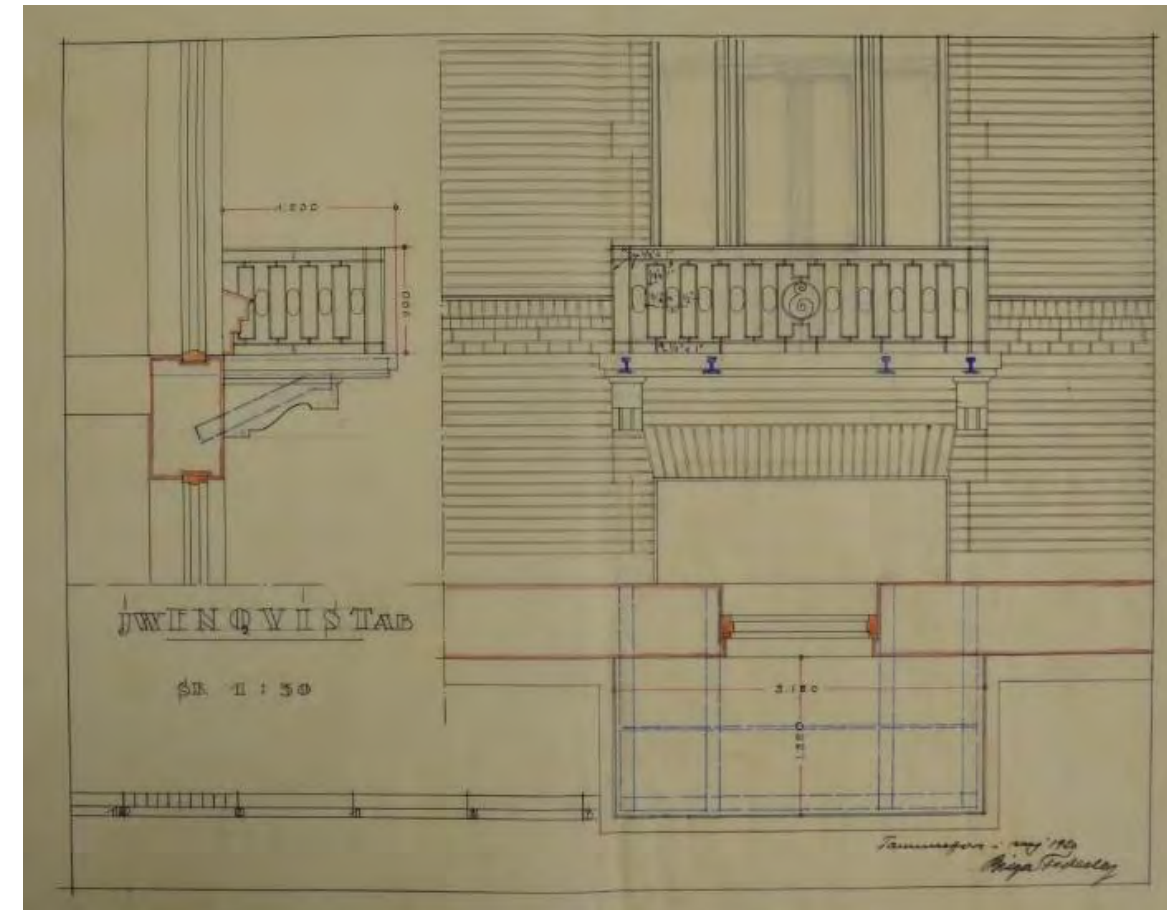
KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokka	rakennushistorialliset arvot rakennustaiteellisesti, teollisuus- ja sosiaalhistoriallisesti arvokas
Rakennus	ajalliset kerrostumat huomioiden kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema) Nottbeckin kartanomiljöön ydinrakennus puiston keskellä pääosin peittyvä kaukomaisemassa sekä puiston että korkeiden teollisuusrakennusten taakse, tornirakennelmat näkyvät
Sisätila	ajalliset kerrostumat huomioiden
Arvoalue	Nottbeckin kartanomiljöö muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset ei siedä muutosta
Suosituks	tulee säilyttää sisä- ja ulkotilojen dokumentointi, puistoinventointi, vanhan puistoalueen kunnostus ja palauttaminen julkisivuissa ja sisätiloissa huomioitava myös nuoremmat kerrokset

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

Rakennuksen alkuperäinen asu on säilynyt. Länsisivun tornin asema pääsisäänkäyntinä vaihdettiin tehtaankonttorin aikana pohjoispäättyyn (oikealla). Birger Federleyn 1920 suunnitteleman parvekkeen kaiteeseen on muotoiltu J.W.Enqvistin nimikirjain. Tilajako on säilytetty

Vasemmalla ylhäällä 1970-luvulla kunnostettu konttorihuone ja alkuperäinen kaakeliuuni. Alla suunnitelmapiirustus ja siihen tehtyjä lisäyksiä, mm. kantaviin teräsbetonirakenteisiin käytettyjen rautakiskojen paikat, oviaukkojen siirtoja ym. Oikealla yllä 1920 parvekesuunnitelma ja alla pääkonttorin sisäänkäynnin suunnitelma vuodelta 1959. Lähde: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

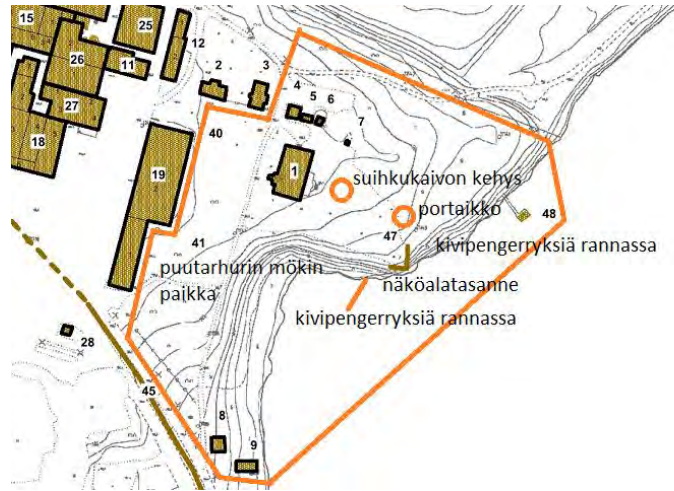

Vasemmalla ylhäällä puiston portaikko, alla näköalatasanne R 47. Oikealla ylhäällä tasanteen pengerryksiä ja sen alla kartanon ympäristön kasvillisuutta ja puistoa purettujen pihapiirien paikkeilla. Alakuvassa laiturin paikka, R48

Vasemmalla ylhäällä kartano tehtaan puoleiselta itäisivulta 1900-luvun alkuvuosina. Sen edessä ollut puutarha ja tenniskenttä ovat jääneet vedenpuhdistuslaitoksen vuonna 1936 rakennetun jatko-osan alle. Alakuvassa Enqvistin huutokauppa 1930-luvun taitteessa kartanon pohjoispuolella, jo purettujen asuinrakennusten edessä.. Oikealla yllä puutarhaa 1930-luvulla ja alakuvassa kartanon ympäristö vuonna 1977 otetussa ilmakuvassa. Kuvat Vapriikin kuva-arkisto.

RAKENNUS 47: KARTANON PUUTARHA- JA PUISTORAKENTEET

KUVAUS (historia ja nykytila)

Puisto ja puutarha reunustivat ennen alueen pohjoispuolella sijaitsevaa kartanon asuin-, talous- sekä karjapihan muodostamaa aluekokonaisuutta. Viheralue muodosti leveän vyöhykkeen alueen eteläosaan jatkuen länsireunalla sijaitsevalle vanhalle kylätontille, yhdistyen siellä Kraemerin puistoon. Varsinainen kartanonpuisto- ja puutarha-alue sijoittui vedenpuhdistuslaitoksen (R19), vaakahuoneen (R28), pumppaamon (R9) ja makasiinin (R4) muodostaman alueen sisäpuolelle. Kartanon pohjois-, länsi- ja eteläreunalle perustettiin englantilainen puisto viimeistään 1890-luvulla Nottbeckien rakentaessa siihen asuinrakennuksensa. Rannassa on sitäkin ennen ollut huvila-asutusta, mutta vanhat valokuvat eivät kerro, onko puistoa ollut vielä tuolloin. Puiston reunalla rannassa sijaitseva näköalatasanne on ollut olemassa jo huvilan aikaan. Vuoden 1910 kartassa näkyvät puistossa kiemurtelevat hiekkapolut, pienten rakennusten ja rakenteiden paikat sekä näköalatasanne. Niistä on nykypäivään säilynyt osia fragmentteina. Vedenpuhdistuslaitoksen itäpuolella sijainnut puutarhurin mökki (R41) siirrettiin Kuruun vuonna 2006. Puutarhan pohjoisosassa sijainnut tenniskenttä jäi vuonna 1936 rakennetun vedenpuhdistuslaitoksen (R19) laajennusosan alle. Myös kasvihuoneet (R40) on pohjoisreunalta purettu. Vanhojen valokuvien esittämästä hedelmäpuutarhasta ei niin ikään ole enää mitään jäljellä. Puutarha-alue on jäänyt tämän jälkeen rakentamattomaksi ja luonnontilaistunut. Puiston näköalatasanteelle johtavan portaikon yläpuolella sijainneen huvimajan paikalla on tasanne. Suihkulähteestä on jäljellä enää luonnonkivinen kehikko. Puistossa kasvaa edelleen vanhaa puustoa, mutta käytävien jäljet ovat hävinneet näkyvistä.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	
Historialliset käytöt	portaat, näköalatasanne, suihkukaivo, rannan kivipengerrykset, kasvihuoneen paikka, puutarhurinmökin paikka
Suunnittelija	
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1880–1890-luku
Kerrokset	
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate Vuoraus Sokkeli
Kantava rakenne	
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	puisto- ja puutarharakenteita
Säilyneisyys	säilyneet osittain, fragmentteina

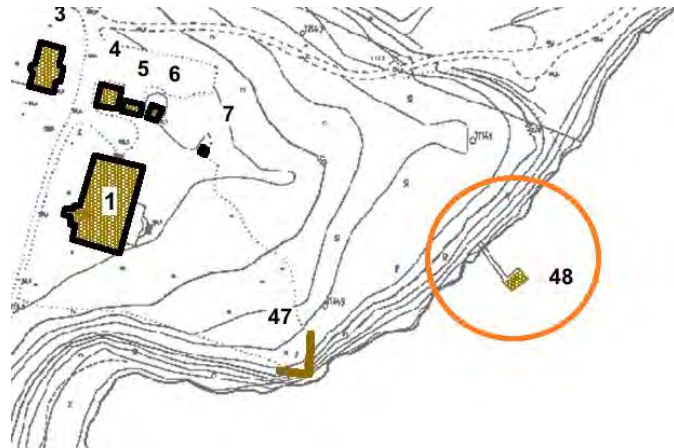
KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat		rakennushistorialliset arvot rakennustaiteellinen, sosiaalihistoriallinen, maisemahistoriallinen, puistohistoriallinen
Rakennus		kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) osa Nottbeckin kartanomiljöötä
Sisätilat		muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset ei kestä muutosta
Arvoalue	Nottbeckin kartanomiljöö	
Suosituks	tulee säilyttää	puisto- ja puutarhainventointi, palauttaminen vanhaan asuun, rakennuksen tai vastaavan palauttaminen vanhalle paikalle osaksi kartanomiljöötä

Vasemmalla ylhäällä suihkukaivon kehikko. Alhaalla puisto 1880-luvulla otetussa valokuvassa, kun huvila on vielä olemassa. Oikealla ylhäällä puutarha- ja puisto 1930-luvun alkuvuosina. Alla kartta vuodelta 1910 ennen sellutehtaan perustamista. Mustavalkokuvat Vapriikin kuva-arkisto. Kartta TKA.

RAKENNUS 48: HISTORIALLINEN LAITURINPAIKKA

KUVAUS (historia ja nykytila)

Laiturin jäännökset sijaitsevat jo 1900-luvun alkupuolella laiturista otetuissa valokuvissa ja vanhoissa kartoissa esiintyvällä paikalla, purettujen rakennusten edustalla. Sitä on myöhemmin kunnostettu ja sen tukirakenteena on viimeksi ollut valettu betoni. Vuonna 1970 otetussa valokuvassa (alakuva) näkyy, että sen päässä sijaitsee joko vanha uimahuone tai sen paikalle myöhemmin rakennettu rakennus, sauna tms.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

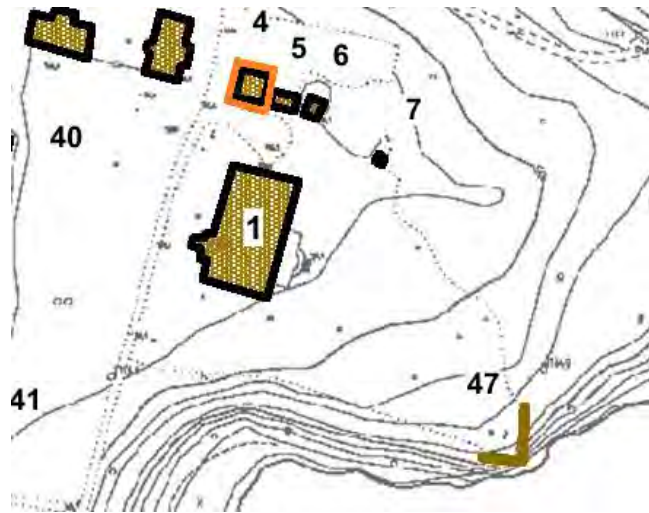
RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	laituri, uimahuone
Suunnittelija	
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	ei tiedossa
Kerrokset	
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate Vuoraus Sokkeli
Kantava rakenne	
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	
Säilyneisyys	jäljellä fragmentteina

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat		rakennushistorialliset arvot kartanon puistohistoriaan liittyvä jäännö
Rakennus		kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema) Osa Nottbeckin kartanomiljöötä
Sisätilat		muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset
Arvoalue	Nottbeckin kartanomiljöö	
Suosituks	säilyttämistä voidaan harkita	uuden laiturin rakentaminen vanhalle paikalle osana puistonkunnostusta

RAKENNUS 4: MAKASIINI

KUVAUS (historia ja nykytila)

Makasiini sijoittui ennen osaksi kartanon talouspihaa. Kun pihapiirin muut rakennukset on purettu ja kartanon pääsisäänkäynti siirretty länsisivulta nykyiselle paikalleen, mankelihuoneen, makasiinin ja kellarin muodostama kokonaisuus talouspihan eteläreunalla on yhdistynyt kartanon pihapiiriin. Makasiinin päätykolmioon on kiinnitetty vuosiluku 1874, mutta sen rakentamisajankohta ei varmuudella ole tiedossa. Rakennus ei esiinny esimerkiksi vuoden 1910 Lielahden Oy:n aikana laaditulla tilusvaihtokartalla mutta vuoden 1913 asemakartalla se on merkitty. Birger Federley ei myöskään ole siihen tehnyt muutospäätöksiä. Rakennus on kaksikerroksinen ja joidenkin tietojen mukaan viljamakasiini. Se on myöhemmin muutettu autotalliksi. Sen länsisivulle on tehty kaksi pariovea. Muutoksen tarkka ajankohta ei ole tiedossa mutta oviaukkojen huolella tehdyt tiiliholvaukset saattavat olla makasiinin alkuperäiset ovien paikat.

VALOKUVAT (myös merkittävät sisätilat)

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	viljavarasto, autotalli
Suunnittelija	ei tiedossa
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1874 (1900-1950?)
Koko (kerrokset, pinta-ala)	2 krs
Julkisivumateriaalit	Kate asfalttihuopa Vuoraus vuoraamaton Sokkeli luonnonkiviharkko, harmaa graniitti
Kantava rakenne	tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	Satulakattoinen, tiilirunkoinen kaksikerroksinen makasiini, yläosaa kiertää profilointi ja sahanterälista, päätykolmioon muurattu tympanon-aihe, päätykolmioissa yläosasta kaarevat pieniruutuiset ikkunat, länsipäädyssä kaksi autotallin pariovea
Säilyneisyys	alkuperäinen ilme säilynyt vaikka länsisivulle onkin puhkaistu kaksi aukkoa autotallin ovia varten

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat		rakennushistorialliset arvot Rakennustaiteellinen arvo,
Rakennus	nuoremmat kerrostumat huomioiden	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) kartanomaiseman osa
Sisätilat	ei ole tarkastettu	
Arvoalue	Nottbeckin kartanomiljö	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset ei siedä muutosta
Suosituks	tulee säilyttää	säilytettävä nuoremmat kerrostumat huomioiden

RAKENNUS 5: MANKELIHUONE, ARKISTO

KUVAUS (historia ja nykytila)

1800-luvun loppupuolen talousrakennus on voinut olla olemassa jos ennen kartanon nykyistä päärakennusta. Se sijoittui ennen osaksi kartanon talouspihaa. Kun pihapiirin muut rakennukset on purettu ja kartanon pääsisäänkäynti siirretty länsisivulta nykyiselle paikalleen, mankelihuoneen, makasiinin ja kellarin muodostama kokonaisuus talouspihan eteläreunalla on yhdistynyt kartanon pihapiiriin. Mankelihuone on uusrenessanssihenkinen, vaaka- pystypaneloitu pihapiirin pienrakennus, jossa on vaakapaneloitu leveä ovi ja tiilisokkeli. Ikkuna on kuusiruutuinen, päätykolmiossa on yläosasta suippo koristeikkuna. Lappeiden alla kiertää konsolirivi. Rakennus on säilynyt hyvin ja vaikuttaisi olevan alkuperäisessä asussa.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

Vuoden 1913 asemakartta osoittaa, että mankelihuone, samoin kuin makasiini, on todennäköisesti ollut osa sen pohjoispuolelta purettuun pihapiiriin rakennuskantaa. Pohjoispuolelta purettuun rakennuksen tilalle on tehty tehtaankonttorin parkkipaikka. Lähde: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

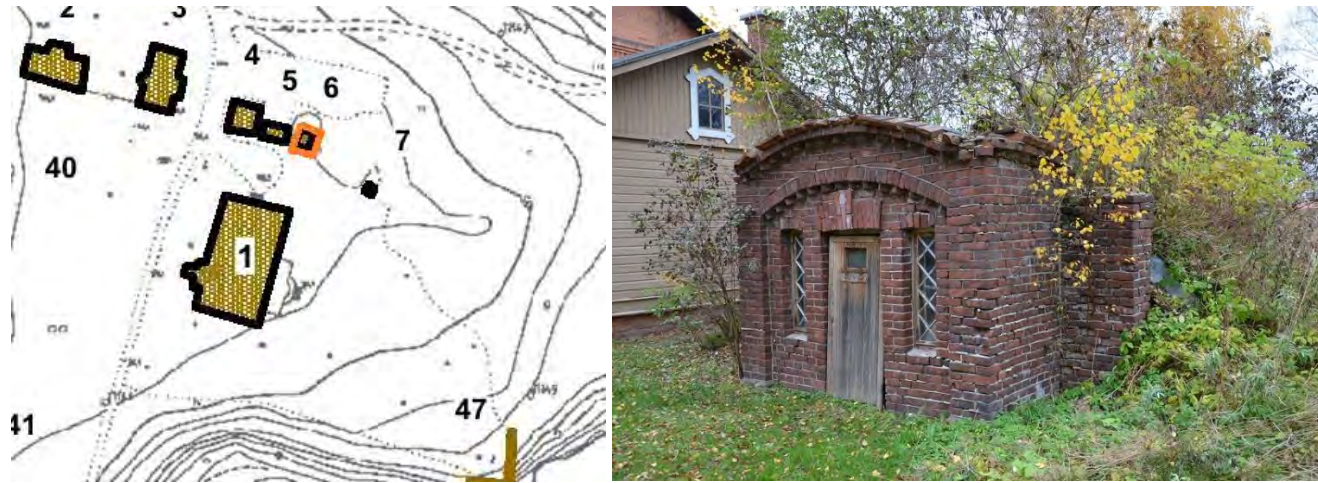
RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä, varasto
Historialliset käytöt	tehtaan arkisto, mankelihuone
Suunnittelija	ei tiedossa
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1890-l tai ennen
Koko (kerrokset, pinta-ala)	
Julkisivumateriaalit	Kate kolmiorimahuopa Vuoraus pysty-, vaakaponttipanelointi, uusrenessanssi Sokkeli tiili
Kantava rakenne	hirsi
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	kartanon talousrakennus
Säilyneisyys	säilyttänyt 1800-luvun loppupuolelle tyypillisen uusrenessanssihenkinen ulkoasun.

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot Rakennus- ja sosiaalhistoriallisesti arvokas pihapiirin pienrakennus	
Rakennus		kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) osa kartanon pihapiiriä
Sisätilat	ei ole tarkastettu	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset ei siedä muutosta
Arvoalue	Nottbeckin kartanomiljö	
Suosituks	tulee säilyttää	kunnostukset vanhaa tyyliä kunnioittaen

RAKENNUS 6: MAAKELLARI

KUVAUS (historia ja nykytila)

Rakennus sijoittui ennen osaksi kartanon talouspihaa. Kun pihapiirin muut rakennukset on purettu ja kartanon pääsisäänkäynti siirretty länsisivulta nykyiselle paikalleen, mankelihuoneen, makasiinin ja kellarin muodostama kokonaisuus talouspihan eteläreunalla on yhdistynyt kartanon pihapiiriin. Kaarevakattoinen tiilirunkoinen kaariholvattu kellari on rakennettu 1800-luvun loppupuoliskolla. Se vaikuttaa olevan osa aiemmin suurempaa rakennusta. Joihinkin vanhempiin karttoihin rakennusta ei ole merkitty lainkaan. Vuoden 1916 kartalla rakennus näyttää olevan yhtä suuri kuin viereinen makasiini. Rakennuksessa on voinut olla sisäänkäynti itäpuolelta sillä takaseinässä erottuu umpeen muurattu oviaukko,

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

Maakellari ja sen pohjoispuolella sijainnut pihapiiri vuoden 1916 kartalla.

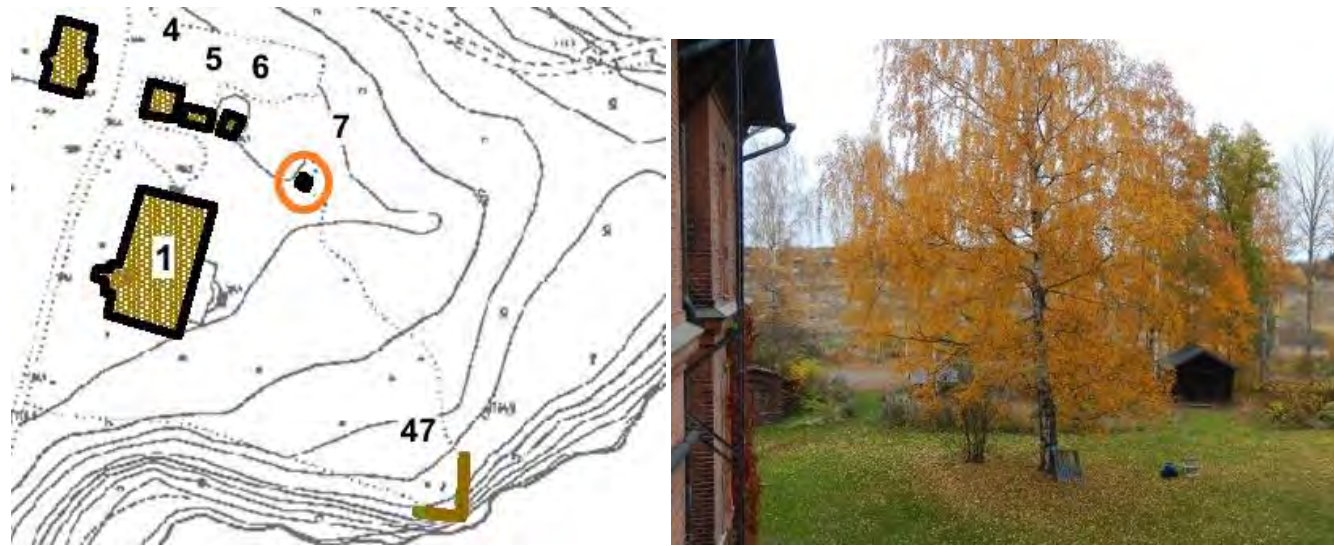
RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	varasto
Suunnittelija	ei tiedossa
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1850 - 1899
Kerrokset	
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate tiili, kaariholveus Vuoraus vuoraamaton Sokkeli tiili
Kantava rakenne	tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	maan tasoon rakennettu, tiilirakenteinen, kaariholvattu, sisätiloista kaksiosainen pieni kellari. Oven molemmin puolin vinoneliöruutuiset pystyikkunat.
Säilyneisyys	vaikuttaa olevan osa aiemmin suurempaa rakennusta, itäpäädyssä umpeen muurattu oviaukko sekä pätkä tiiliseinää

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot rakennushistoriallinen arvo	
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema) osa kartanon historiallista rakennuskantaa	
Sisätilat	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset ei siedä muutosta, tarvitsee kunnostusta	
Arvoalue	Nottbeckin kartanomiljö	
Suosituks	tulee säilyttää	kunnostus

RAKENNUS 7: AITTA

KUVAUS (historia ja nykytila)

Eri lähteiden mukaan pitkänurkkaisen, lamasalvoksen, yksikerroksisen otsa-aitan on nykyiselle paikalleen kartanon puistoon siirtänyt tehtaan omistaja Enqvist Killinkoskelta, jossa hänellä oli puuhiomo. Siirtoajankohta ajoittuu 1910–1930-luvulle. Aittaa on jonkin verran korjailtu myöhemmin mm. alahirsiä vaihdettu mutta se vaikuttaa olevan pääosin siirtoajankohdan asussa.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	varasto
Suunnittelija	ei tiedossa
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	ei tiedossa (siirretty nykyiselle paikalle 1913–1929 Killinkoskelta)
Kerrokset	1 krs
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate huopa Vuoraus vuoraamaton Sokkeli nurkkakivi
Kantava rakenne	hirsi
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	vanha otsa-aitta, ylös asti salvottu pitkänurkkainen, sisäänpäin aukeava pienaovi levein vaakaponttilaudoin
Säilyneisyys	todennäköisesti siirtoajankohdan asussa, jolloin vanha tyyli säilytetty

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat		rakennushistorialliset arvot rakennusperinteinen arvo
Rakennus		kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema) ei näy kaukomaisemassa, piiloutuu kartanon puiston suojaan, osa kartanon pihapiiriä
Sisätilat	ei ole tarkastettu	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset ei siedä muutosta
Arvoalue		Nottbeckin kartanomiljö
Suosituks	tulee säilyttää	

RAKENNUS 2: VIRKAILIJOIDEN ASUINRAKENNUS, JUKOLA

KUVAUS (historia ja nykytila)

Hirsirunkoinen, satulakattoinen, klassistisia ja jugendhenkisiä piirteitä omaava rakennus on siirtynyt tehtaan käyttöön 1913 jälkeen. Ennen tätä se kuului kartanon talouspihaan ja oli vanhojen karttojen mukaan alun perin osa avointa neliöpihamaista talousrakennusten muodostamaa kokonaisuutta. Siinä on ristipääty, pohjoisivulla tasakattoinen umpikuisti, ristipuitteiset ikkunat, nurkissa pilasterimainen laudoitus. Päätykolmioissa on sekä suuret asunonikkunat että pienemmät nurkkaikkunat. Pitkillä sivuilla on neliruutuiset haukkaikkunat. Pohjoisivulla on tasakattoinen umpikuisti. Luonnonkivisokkeli on vahvistettu betonilla. Asuinrakennuksen rakennusajankohtaan liittyy epävarmuutta. Todennäköisesti jo 1800-luvun lopulla otetussa vanhassa valokuvassa näyttää esiintyvän sama rakennus nimellä sosiaalikonktori. Kartanon historiaan liittyvä, ehkä palvelusväen käytössä aiemmin ollut rakennus on kunnostettu tehtaan konktoriksi 1900-luvun alussa ja myöhemmin 1910-luvun alkupuolella muutettu yhden perheen asuinrakennukseksi tehtaan virkailijoille kuten käyttöinsinööreille ja teknisten johtajien perheille. Suunnittelijana saattoi olla Birger Federley. Rakennus muutettiin taas myöhemmin toimistoksi. Vanhassa valokuvassa rakennus on ulkoasultaan viereistä kaksikerroksista näyttävämpi. Sen ikkunalistoituksessa on koristeleikkauksia ja kaavelin harjalla on korkea katoksellinen kattokoriste. Valokuvasta ei näy, onko tornimainen koriste esim. vellikello. Viereisen kaksikerroksisen rakennuksen ulkoasu on puolestaan yksinkertaisempi. Roolit ovat kuitenkin muuttuneet ja nykyisin rakennuksen ulkoasu on viereistä rakennusta vaatimattomampi. 1930-luvun valokuvassa näkyvät päätysisäänkäynnit on purettu ja seinä laudoitettu umpeen, kuten alun perinkin ilmeisesti oli. Rakennus on myös ollut tummempi, mustavalkokuvan mukaan kenties punamullalla maalattu.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

RAKENNUSTIEDOT

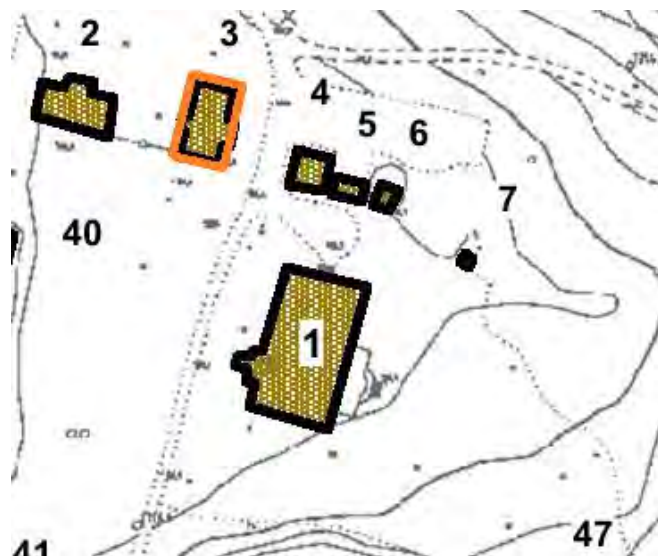
Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	asuminen, toimisto
Suunnittelija	(Birger Federley ? muutokset 1910-luvulla)
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1890? (1910-l?)
Koko (kerrokset, pinta-ala)	2 krs 2 x 178
Julkisivumateriaalit	Kate saumapeli Vuoraus peiterima Sokkeli luonnonkivi harkko
Kantava rakenne	hirsi
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	satulakattoinen, suorakaiteen muotoinen, hirsirunkoinen, kaksikerroksinen asuinrakennus, ristipääty, umpikuisti, klassistinen tyyli, 1950-luvun muutoksia
Säilyneisyys (julkisivut ja sisätilat)	rakennuksen yleisilme 1920-luvulta, umpikuistin päällä mahdollisesti ollut parveke

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot Rakennushistoriallinen, asutus- ja sosiaalishistoriallinen arvo Rakennushistoriallisesti ja sosiaalishistoriallisesti arvokas 1800-l lopun asuinrakennus 1913 -1920-lukujen julkisivutyylillä
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema) rakennus ei näy kaukomaisemassa, se on sijoitettu kartanon puistoalueelle, kiinteä osa kartanomiljöötä
Sisätilat	ei ole tarkastettu muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset ei siedä muutosta
Arvoalue	Nottbeckin kartanomiljöö
Suosituks	tulee säilyttää

RAKENNUS 3: ENTINEN ASUINRAKENNUS VIRKAILIJOIDEN ASUINRAKENNUS, SUUNNITTELUKONTTORI

KUVAUS (historia ja nykytila)

Aumakattoisen saumapellillä katettu rakennus siirtyi tehtaan käyttöön sen käynnistyttyä 1913. Ennen tätä se kuului kartanon talouspihaan joka vanhojen karttojen mukaan muodosti avoimen neliöpihan kartanon luoteispuolelle. Rakennuksen julkisivuissa on nähtävissä sekä jugendin että klassistisen tyylin vaikutteita. Kartanoon päin olevassa itäjulkisivussa on klassistisia piirteitä, poikkipääty ja tympanon sekä nurkissa pilasteriaiheet. Lappeiden alla kiertää leveä listoitus. Jugendvaikutteisessa länsisivussa on tornimainen kaksikerroksinen ulonne, jossa on kartanon päärakennuksen tornirakennelmia jäljittelevää tyyliä. Tornissa on telttakatto. Ikkunat ovat ristipuitteiset, kolmiosaiset ja pieniruutuiset. Asuinrakennuksen alkuperäinen rakennusvuosi ei ole tiedossa. Sen suunnittelijaksi sanotaan useissa lähteissä ja suullisten tietojen mukaan Birger Federleytä ja rakennusvuosiksi 1913–1914, mutta piirustuksia ei ole löytynyt. Rakennus näkyy jo todennäköisesti 1800-luvun loppuvuosina otetussa valokuvassa, jossa se esiintyy samalla tavoin kaksikerroksisena mutta ulkoasultaan vaatimattomampana. Sen ikkuna-aukotukset ovat pienemmät ja tornin paikalla näyttää olevan avoin portaikko. Rakennus lienee ollut alun perin kartanon pihapiiriin kuulunut asuinrakennus, kenties palvelusväen/ henkilökunnan käytössä, ja muutettu 1910- 1920-luvulla kahden virkailijaperheen asunnoksi. Ei ole tiedossa onko Federley suunnitellut rakennukseen tehdyt muutokset, mutta tämä on todennäköistä. Rakennuksen itäpäätyyn on tehty kahden kerroksen korkuinen ulonnamainen laajennus 1930-luvun jälkeen. Myöhemmin rakennus muutettiin tehtaan toimistoksi. Anna Halosen mukaan rakennuksen huonejakoon kuuluivat sali, ruokasali, kamareita sekä palvelijanhuone ja wc. Pohjoissivulle tehtiin lasikuisti todennäköisesti 1950-luvulla.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	asuinrakennus, tehtaan konttori
Suunnittelija	(muutokset Birger Federley 1910-luvulla?)
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1890-l? (1910-luku, 1950-l)
Koko (kerrokset, pinta-ala)	2 krs
Julkisivumateriaalit	Kate saumapelti Vuoraus peiterima, yläosassa kruunilista Sokkeli luonnonkivi
Kantava rakenne	Betonipilari, - palkki, osittain tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	satulakattoinen, suorakaiteen muotoinen, kaksikerroksinen rakennus, klassistinen, pohjoispäädyssä 1950-luvun jatkos
Säilyneisyys	rakennuksen yleisilme 1910 - 1920-luvulta, pohjoispäädyssä piirteitä 1950-luvun muutoksen ajalta

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot Rakennushistoriallinen, asutus- ja sosiaalhistoriallinen arvo Rakennushistoriallisesti ja sosiaalhistoriallisesti arvokas 1800-l lopun asuinrakennus 1913 -1920-lukujen julkisivutyyli.
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema) rakennus ei näy kaukomaisemassa, se on sijoitettu kartanon puistoalueelle, kiinteä osa kartanomiljöötä
Sisätilat	ei ole tarkastettu muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset ei siedä muutosta
Arvoalue	Nottbeckin kartanomiljöö
Suosituks	tulee säilyttää

Kuvissa on sekä R2 että R3 yhteiseen historiaan liittyvää kuva-aineistoa. Yllä vasemmalla virkailija-asuintalojen kuva 1930-luvulta Kalle Kurjen kuvaamana. Oikealla ote vuoden 1911 kartasta, joka puhuu sen puolesta, että kummatkin tehtaan virkailijoiden asuinrakennuksina ja myöhemmin tehtaan konttoreina toimineet rakennukset ovat alkuperältään teollisuusaikaa varhaisemmasta vaiheesta. Etualalla on kartanon kasvihuone ja tehtaan happo-osasto ja navetan paikalle rakennettu paja (R11). Alla oikealla rakennus (R2) todennäköisesti jo 1800-lopulla otetussa valokuvassa nimellä sosiaalikonntori. Kuvat Vapriikin kuva-arkisto.

RAKENNUS 8: INSINÖÖRIKONTTORI (PORTINVARTIJAN TALO)

KUVAUS (historia ja nykytila)

Rakennus sijaitsee kartanon pihaan johtavan puistokujan ja tehtaalle haarautuvan tien risteyksessä. Todennäköisesti kartanon päärakennuksen kanssa samoihin aikoihin 1890-luvulla rakennettu entinen asuinrakennus edustaa Nottbeckin aikaa ja liittyy tyyllisesti kartanon aikaisiin rakennuksiin (R1 ja R42) Sen eteläpuolelle 1910-luvulla rakennetut sellutehtaan pumppaamo ja lastauslaituri möljä liittyvät samaan maisemalliseen kokonaisuuteen ja rakennuksen historiassa myöhempään, teollisuushistorian ajanjaksoon. Tiilirunkoisen poikkipäädyllisen rakennuksen kerrotaan olleen alun perin kartanon portinvartijan asunto. Sen alkuperäiset koristeelliset julkisivupiirteet torniaiheinen ja hammaslistoiteinen sekä päätykolmioiden kaari-ikkunoineen ovat säilyneet. Rakennuksessa on kaksi kerrosta ja huvilamainen tilajako käsittää sekä alakerroksen salin, aulan ja kaksi kamaria että yläkerroksen aulan ja vinttihuoneet. Sisätiloissa on tehty muutoksia, kun rakennus muutettiin tehtaan konttorirakennukseksi. Kaikki lämmitysuunit on purettu. Jossakin vaiheessa alakerran eteiseen on tehty wc. Huoneiden välisiä oviaukkoja on suljettu. Muutoksista huolimatta alkuperäinen tilajako sekä vanhoja rakenteita on edelleen jäljellä. Esimerkiksi eteisestä todennäköisesti entiseen saliin johtavat peilipariovet lienevät alkuperäiset. Rakennus on päässyt hoidon laiminlyöntiin ja ilkkivallan seurauksena huonoon kuntoon.

Vielä 1970-luvun kuvissa hyvin hoidettujen rakennusten ympärillä risteilee hiekkapolkuja ja kasvaa puistokasvillisuutta. Kuvissa aina 1920-luvulta lähtien näkyy myös vanhoja puita, muun muassa pumppaamon eteläpuolella ja konttorin itäpuolella kasvavat männyt. Aikojen kuluessa rakennus sitä ympäröivine alueineen on jäänyt hoitamattomaksi ja oman onnensa nojaan. Maisemallisesti se on irtaantunut alkuperäisestä yhteydestään sekä myöhemmästä yhteydestä teollisuusmiljööseen. Tämä muutosprosessi pitäisi pysäyttää ja rakennus ympäristöinen kunnostaa entiseen asuun.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	insinöörikonttori, kartanon portinvartijan asunto
Suunnittelija	ei tiedossa
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1890-l? (1937?)
Koko (kerrokset, pinta-ala)	1,5 krs 100 m2
Julkisivumateriaalit	Kate saumapelti Vuoraus vuoraamaton Sokkeli luonnonkiviharkko
Kantava rakenne	Betonipilari, - palkki, osittain tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	rakennus edustaa 1890-l koristeellista, kertaustyyllistä punatiiliarkkitehtuuria, p-e-suuntaisen poikkipäädyn lappeiden kulmissa tornimaiset koristeet, samanl. kuin hautakappelissa, päädyissä kaariholvattu yläosasta pyöristetty ikkuna, itäpäädyn lappeessa aumaus, samaan päätyyn myöhemmin lisätty parveke, profiloitujen lappeiden alaosassa sahanteräläistä, ikkunoiden yläosassa tiilinen kohokuviointi,
Säilyneisyys	julkisivujen alkuperäinen tyyli säilynyt, ikkunoita rikottu ja aukot peitetty levyillä, sisätilat huonossa kunnossa, tilajako ja vanhoja peiliovia säilytetty, kerroksisuutta

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot rakennustaiteellisesti ja sosiaalhistoriallisesti arvokas, yhteneväisyyttä kartanon päärakennuksen ja hautakappelin kanssa
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema) näky Näsijärven suunnasta, rakennus sijoittuu kartanon puistokujan ja tehtaalle haarautuvan tien varteen, maisemallisesti arvokas
Sisätilat	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset julkisivut eivät siedä muutoksia
Arvoalue	Nottbeckin kartanomiljöö
Suosituks	tulee säilyttää sisätilat kunnostettava vanhaa kunnioittaen

Historialliset valokuvat, ilmakuva ja mustavalkoinen kuva Vapriikin kuva-arkisto.

RAKENNUS 42: NOTTBECKIN HAUTAKAPPELI JA HAUTAUSMAA

KUVAUS (historia ja nykytila)

Nottbeckien suvun hautausmaa perustettiin Wilhelm ja Marie von Nottbeckin pojan muistoksi vuonna 1885. Pieni kirkkomaa muodostettiin kartanon länsipuolelle, todennäköisesti peltoaukean keskellä sijaitsevalle metsäsaarekkeelle. Sen keskivaiheille sijoittuva Nottbeckien pojan Ernstin hautakappeli valmistui vuonna 1884. Suunnittelijana oli Marie von Nottbeck. Aluetta suojaamaan istutettiin puisto. Sitä ympäröivä aita siirrettiin Näsinkalliolta 1904. Vielä vuoden 1987 ilmakuvassa alue sijaitsee rauhallisella paikallaan pellon keskellä. Paikan ja kartanon pihapiirin välillä on näköyhteys. Vuoteen 1995 mennessä alueen länsipuolelle on muodostunut liikekeskus, jonka itäisin liikerakennus on rakennettu lähes kiinni alueen rajaan. Hautausmaahan on haudattu kymmenen Nottbeckin suvun jäsentä, joista viimeinen 1990. Hautausmaasta huolehtii vuonna 1917 perustettu hoitokunta.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

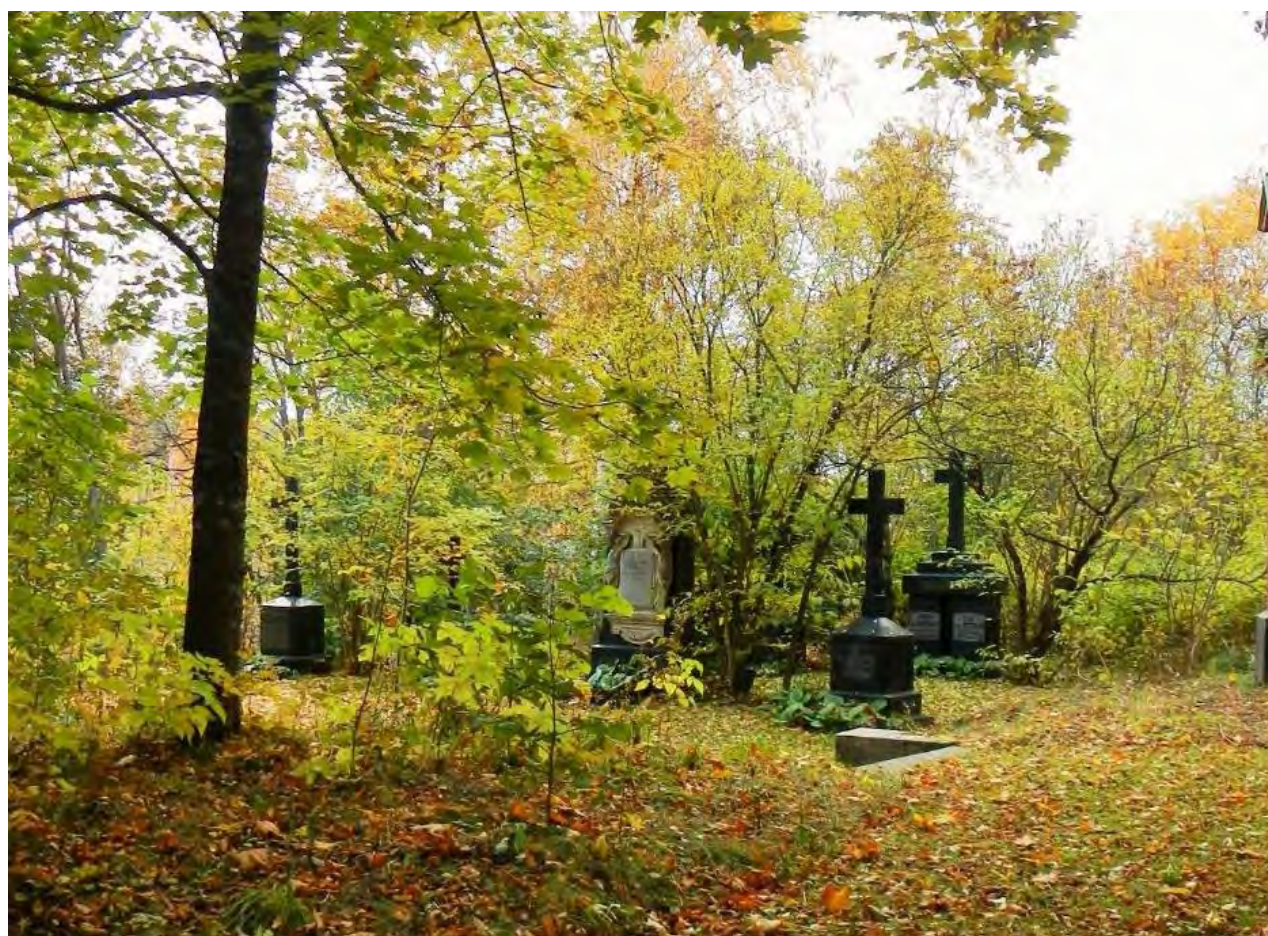

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	hautakappeli ja hautausmaa
Historialliset käytöt	hautakappeli ja yksityinen hautausmaa
Suunnittelija	Marie von Nottbeck
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1884
Kerrokset	
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate saumapelti Vuoraus vuoraamaton Sokkeli luonnonkiviharkko, harmaa graniitti
Kantava rakenne	
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	yksityinen hautausmaa- alue, jossa sijaitsevan hautakappelin tyylissä on kartanorakennuksen ja entisenportinvartijan asuinrakennuksen kanssa yhteneväisiä piirteitä, punatiilirunkoinen, kahdeksankulmainen, katto loivasti rombimuotoinen, kulmissa tornimaiset pilasteriaiheet, uusgotiikan suippokärkisiä muotoja mm. oviaukossa, hammaslistat
Säilyneisyys	alue sekä hautakappeli ovat säilyneet alkuperäisessä asussa, yhdeksän muuta hautaa, viimeisin hautausvuonna 1990

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot rakennustaiteellisesti, sosiaalhistoriallisesti, henkilöhistoriallisesti, tapahtumahistoriallisesti arvokas
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) kohteella on suuri maisemallinen arvo, osa kartanomiljöötä, näkymäyhteys kartanoon
Sisätilat	
Arvoalue	Nottbeckin kartanomiljöö muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset ei siedä muutosta, arvot tulisi huomioida ympäristöä kunnostettaessa
Suosituks	tulee säilyttää alueen hoito turvattava, näkymäyhteys kartanoon tulisi säilyttää

Vasemmalla ylhäällä kuva 2015 ja alla 1930-luvulta. Kuva hautausmaan viereen pystytetystä taulusta. Yllä otteita kahdesta ilmakuvausta vuosilta 1965 – 1969. Ylimmän kuvannut valokuvaaja Tuominen mahdollisesti kolmostien rakennustyömaalta. Kuvat Vapriikin kuva-arkisto.

Vasemmalla ylhäällä hautausmaa vuonna 1987, alapuolella vuonna 1995. Oikealla puolella ylhäällä vuoden 2012 tilanne. Alla vuoden 2015 maankäytön suunnitelma.

RAKENNUS 39: VANHA KYLÄTONTTI

KUVAUS (historia ja nykytila)

Lielahden kylän vanhan kylätontin tarkat rajat eivät ole tiedossa. Alue on jossain vaiheessa ollut laajempi. TarKylätontilla asuttiin ilmeisesti vielä 1800-luvulla kunnes Nottbeckit rakensivat kartanon päärakennuksen nykyiselle paikalle 1890-luvun alussa. Alue sijaitsee historiallisten tielinjausten risteyskohdassa. Kylätontin alueelle perustettiin Kraemerin puistoksi nimetty puisto Nottbeckeja edeltäneen omistajan mukaan. Perustaja ja perustamisajankohta eivät ole tiedossa. Alue ulottui kylätontin itäpuolelle ja on pääosin tuhoutunut teollisuusalueen rakentamisen yhteydessä. Puiston itäosan paikalla sijaitsivat nykyisin tuotevarasto ja spriitehdas. Vielä 1980-luvun alkupuolella kylätontilla oli runsaasti vanhaa rakennuskantaa. Nykyisin kaikki teollisuushistoriaa vanhemmat rakennukset on purettu tältä alueelta. Tielinjauksia pystyy vielä hahmottamaan maastossa alueen itäpuolella ja vanhan kylätontin alueella.

Kylätontin vanhasta puistosta on vielä jäljellä vanhoja lehmuksia. Mahdollisesti vanha uunin paikka sijaitsee alueen pohjoisreunalla. Länsireunalla on sijainnut 1900-luvun puolivälistä lähtien spriitehtaan säilytyskattiloita, joista on jäljellä enää niiden betoniset jalustat. Kylätontin alueelle sijoittuu myös 1950-luvun taitteessa rakennettu sellutehtaan talousrakennus, josta myöhemmin tehtiin ligniinitehtaan tutkimuslaitos. Aivan kylätontin eteläreunassa on käytöstä poistunut muuntaja ja aikoinaan suljettuna olleelle alueelle johtanut teräsverkkoportti.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	Lielahden kylän rusthollin vanha asuinpaikka, rakuunantorppa, Teivaalantien linjaus, spriitehtaan varastosäiliöiden sijoituspaikka, teollisuuden apu- ja tutkimustoimintoja, muuntaja
Suunnittelija	
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1500-l? 1729, 1763
Kerrokset	
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate Vuoraus Sokkeli
Kantava rakenne	
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	
Säilyneisyys	osittain luonnontilaistunut entinen puistoalue, vanhoja lehmuksia, 1950-luvun taitteen rakennus, betonisia teollisuusrakenteita

KULTTUURIHISTORIAALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot maisemahistoriallinen, teollisuushistoriallinen
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema)
Sisätilat	vanha kylän paikka, puisto ja teollisuusalue
Arvoalue	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset kestää muutoksia, kulttuuriympäristön historialliset piirteet säilytettävä
Suosituks	tulee säilyttää puistoinventointi, kerrostumien piirteet huomioitava ja säilytettävä

Yläkuvassa vuoden 1911 karttaan on merkitty rakennuksia ja sen eteläreunaan puisto. Alakuvassa ote vuoden 1768 kartasta.

RAKENNUS 45: TEIVAALANTIE

KUVAUS (historia ja nykytila)

Nykyisin kolmostieltä teollisuusalueen keskivaiheille kääntyvä tielinjaus on osa vanhaa Teivaalantietä. Teivaalan ja Lielahden vanhan kylätontin välinen tielinjaus näkyy ensimmäisen kerran kartalla 1729, mutta on todennäköisesti ollut käytössä jo sitä ennen. Tie kulki vanhan kylätontin eteläreunaa pitkin. Tien itäpää on edelleen käytössä mutta 1950-luvulle käytössä ollut länsipää on sen jälkeen tuhoutunut teollisuusrakenteiden ja liikekeskuksen rakennusten ja rakenteiden alle. Tielinjauksesta sen itäpäässä on edelleen tunnistettavissa kolmostieltä vanhan vedenpuhdistuslaitoksen etelänurkalle ulottuva pätkä. Käytössä oleva osa on kuitenkin jäänyt uudenpien tierakenteiden alle ja 1700-luvun rakenteet hävinneet.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	osittain käytössä
Historialliset käytöt	kylätie, yleinen maantie
Suunnittelija	
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1729 viimeistään
Kerrokset	
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate Vuoraus Sokkeli
Kantava rakenne	
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	
Säilyneisyys	säilynyt osittain, itäpää tuhoutunut teollisuusalueella

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

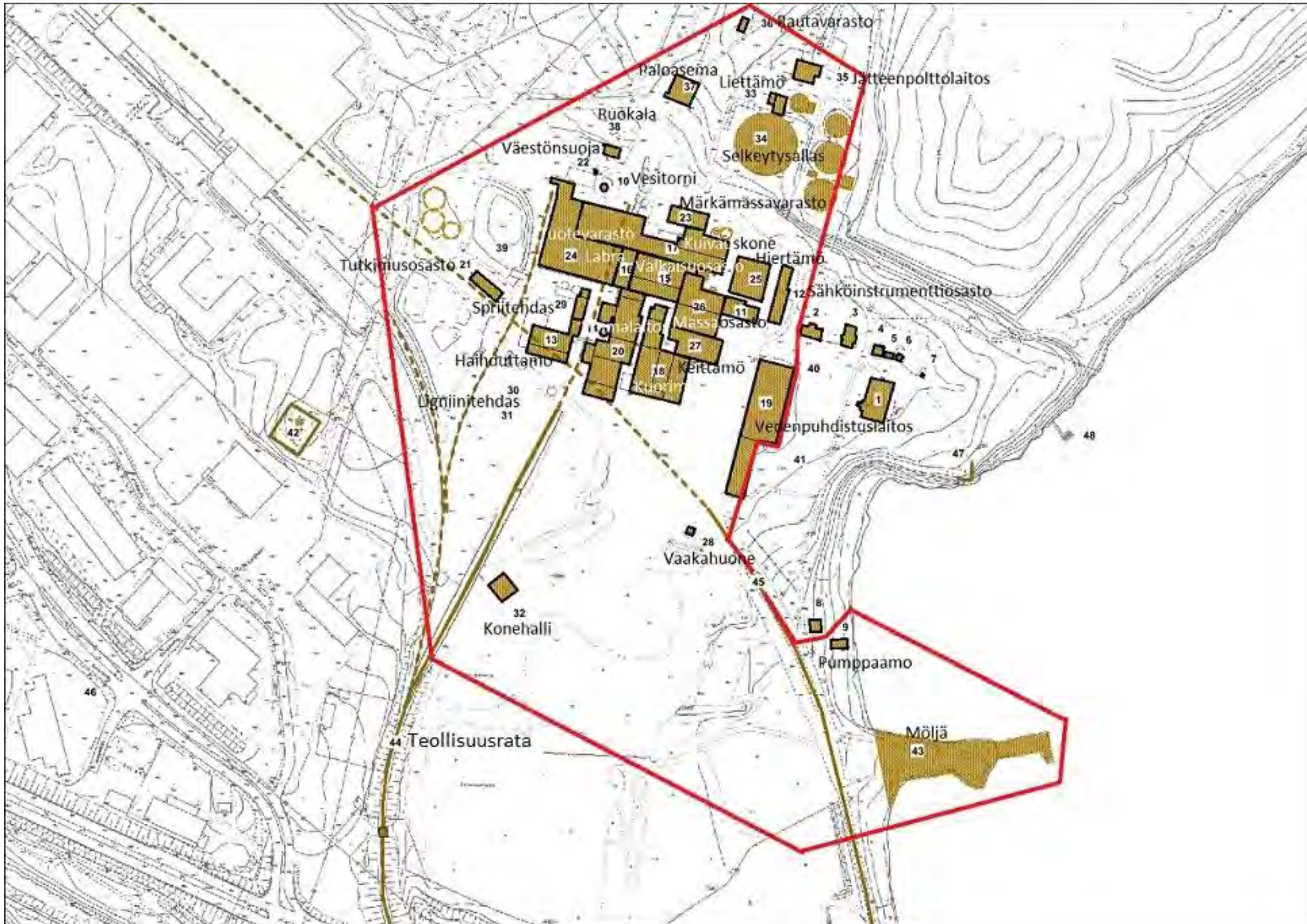
Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot Lielahden asutus- ja tieliikennehistoria	
Rakennus		kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) maisemahistoriallinen arvo, vanha kulkuväylä, kylätie
Sisätilat		
Arvoalue	historiallinen tielinja	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset ei siedä muutoksia
Suosituks	tulee säilyttää	vanhan linjauksen palauttaminen tehdasalueelle

Vasemmalla ylhäällä tielinjaus hautausmaan kohdalla, ja edellisellä sivulla teollisuusalueen itäreunalla. Kuvat 2015, Sami Raninen, Vapriikin kuva-arkisto. Vasemmalla alla Teivaalantien linjaus teollisuusalueella vuoden 1969 valokuvassa, merkitty punaisella viivalla. Kuva Vapriikin kuva-arkisto. Oikealla ylhäällä ote Senaatinkartasta 1909 ja alla tielinjaus vuoden 1768 kartalla. Historialliset kartat: KA

5. Lielahden teollisuusajan rakennukset ja rakenteet 1913 – 2008

RAKENNUS 9: PUMPPAAMO, PUMPPUASEMA

KUVAUS (historia ja nykytila)

Vuonna 1914 Birger Federley suunnittelema pumppaamo on Lielahden sellutehtaan ensimmäisiä teollisuusrakennuksia. Yksikerroksinen, punatiilirunkoinen, kaarikattoinen teollisuuden tekniikkarakennus on julkisivuiltaan edelleen 1913- 1930-luvun aikaisessa asussa mutta huonokuntoinen. Rakennuksen käyttö pumppaamona loppui 1930-luvulla, kun vettä alettiin ottaa puuputkea myöten Jänislahdesta. Rakennukseen tehtiin ilmeisesti tuolloin (?) sen alkuperäistä tyyliä mukaileva jatkos sekä uuteen päätyyn korkea savupiippu. Pumppaamon koneisto/ laitteisto on ehkä purettu jo noihin aikoihin ja altaan päälle tehty lattia. Pumppaamotoiminnan loputtua rakennus muutettiin varastoksi. Ilmeisesti 1970-luvun taitteen paikkeilla rakennus muutettiin tehtaan työntekijöiden sosiaalityötilaksi ja huoltorakennukseksi. Seinät levytettiin lastulevyin ja interiöörit muutettiin aikakauden tyyliksi. Julkisivut säilytettiin muuten ennallaan mutta ovia vaihdettiin ajanmukaisiin. Vuoden 1973 sekä 1920–1930-lukujen ilmakuvista näkyy että pumppaamo sekä portinvartijan asuinrakennus muodostavat oman aluekokonaisuutensa, niihin asti ulottuva kartanonpuisto on hyvin hoidettu, rakennusten välillä ja ympäristössä kulkee hiekkapolkuverkostoa. Pumppaamon koillisnurkassa oli vielä tuolloin pieni rakennus, joka on 1970-luvun jälkeen purettu. Rakennuksen eteläpuolella kasvaa vanha mänty, joka näkyy samanlaisena jo 1900-luvun alun valokuvissa.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

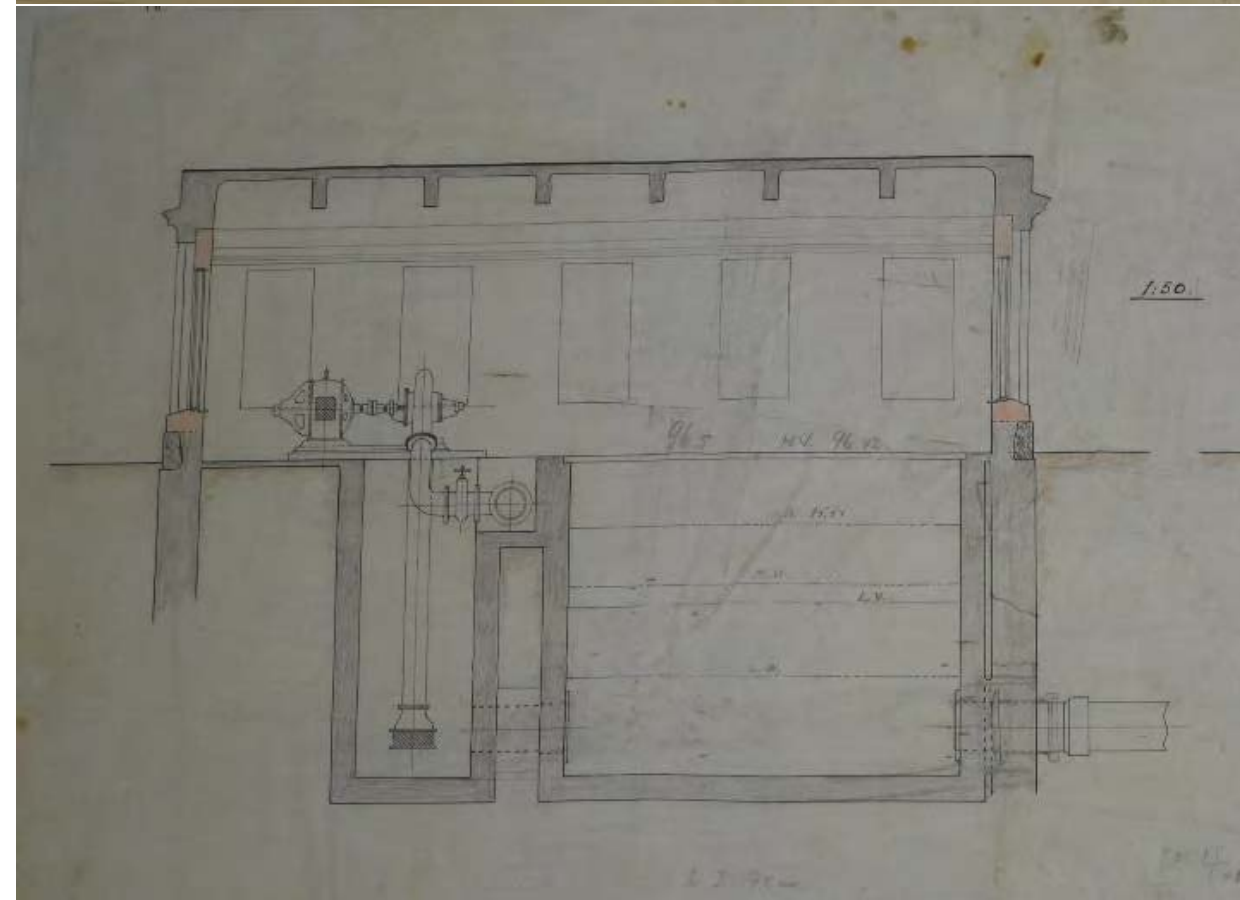

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	teollisuus, prosessin vesihuolto, sosiaalityilat
Suunnittelija	Birger Federley
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1914 (1930-l, 1970-l)
Kerrokset	1 krs
Pinta-ala	113 m ²
Julkisivumateriaalit	Kate Bitumikermi Vuoraus vuoraamaton Sokkeli luonnonkiviharkko, betonivahvistus
Kantava rakenne	Betonipilari, tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	yksikerroksinen punatiilinen teollisuuden tekniikkarakennus, kaareva katto katettu bitumikermillä, lappeiden alla kiertää betoniset paksut profiililistat, kummallakin sivulla sekä päädyissä lähes seinän korkuiset kapeat, ristipuitteiset pystyikkunat syvennyksiin sijoitettuina
Säilyneisyys	rakennus säilynyt julkisivuiltaan lähes alkuperäisenä, yksityiskohtia muutettu, ovia vaihdettu uudempiin, jatkos 1930-l alkuperäisen tyylin mukaan, huonokuntoinen

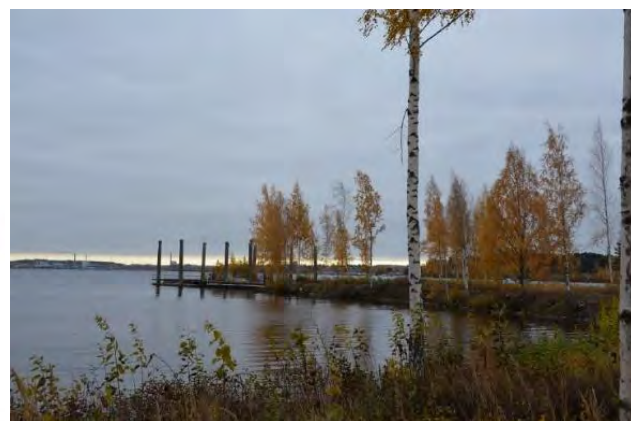
KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot
Rakennus	rakennustaiteellinen, teollisuushistoriallinen ja sosiaalihistoriallinen arvo kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema)
Sisätilat	Rannassa sijaitseva matala rakennus näkyy Näsijärven puolelta, Federley suunnittelema teollisuusrakennus, maisemallisesti arvokas
Arvoalue	Nottbeckin kartanomiljö muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset ei siedä muutosta, kunnostus välttämätöntä säilymisen turvaamiseksi
Suosituks	tulee säilyttää rakennuksen sekä sen ympäristön palauttava kunnostus

Vsemman sivun yläkuvassa pumppaamo ja portinvartijanasuinrakennus vuoden 1973 ilmakuvassa. Sen alla valokuva 1920-1930-lukujen tietämiltä. Kummassakin kuvassa näkyy edelleen osittain jäljellä olevaa puustoa sekä nyt jo maisemasta kadonnutta tieverkostoa. Kuvat Vapriikin kuva-arkisto. Oikealla ylhäällä pumppaamon suunnitelmapiiirustus vuodelta 1914 ja myöhemmin laadittu muutospiirustus. Lähde: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

RAKENNUS 43: MÖLJÄ, LASTAUSLAITURI

KUVAUS (historia ja nykytila)

Möljä (engl. mole) on yleisesti käytetty, erityisesti satamalaituria tarkoittava nimitys. Möljälle johdettiin myös usein satamaraiteet. Lielahden teollisuusalueella kulkenut sisäisen raideliikenteen rata on vanhan asemakartan perusteella ulottunut laiturin päähän asti ainakin vuodesta 1920 lähtien. Laiturusuunnitelma ja sen rakentamiseen liittyvä kustannusarvio on päivätty helmikuulla 1913. Suunnittelijaksi on merkitty J.V. Leinonen. Vaihtoehdoksi n:o 2 nimetyssä paperissa laituriin arveltiin tarvittavan mm. 1850 paalua, poikkitukiin ja pituuskannattajiksi 1200 parrua sekä 2000 kg pultteja. Niiden kiinnittämiseen arvioitiin kuluvan 25 sukeltajapäivää. Uitetun puun varastointiin tarvittu kenttä oli rannalla laiturin lähetyvillä. Vuosikymmenten aikana laituria muutettiin ja lisärakennettiin, mm. levennettiin vuosikymmenten aikana maavalleilla. Uittotukkien nippunosturi rakennettiin betonipilarien varaan 1900-luvun puolivälin tietämillä. Pilareista osa on vielä jäljellä. Laituri jäi pois käytöstä Näsijärven uittojen lakattua 1990-luvulle mennessä. Alue kiinnittyy osaksi puun varastointikentän, pumppaamon ja entisen portinvartijan asuinrakennuksen muodostamaa aluekokonaisuutta. Niitä maisemallisesti yhdistävät rakenteet ovat hävinneet ympäristöstä ja laituri vaikuttaa varsin irralliselta kaukana nykyisen teollisuusalueen keskuksesta.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

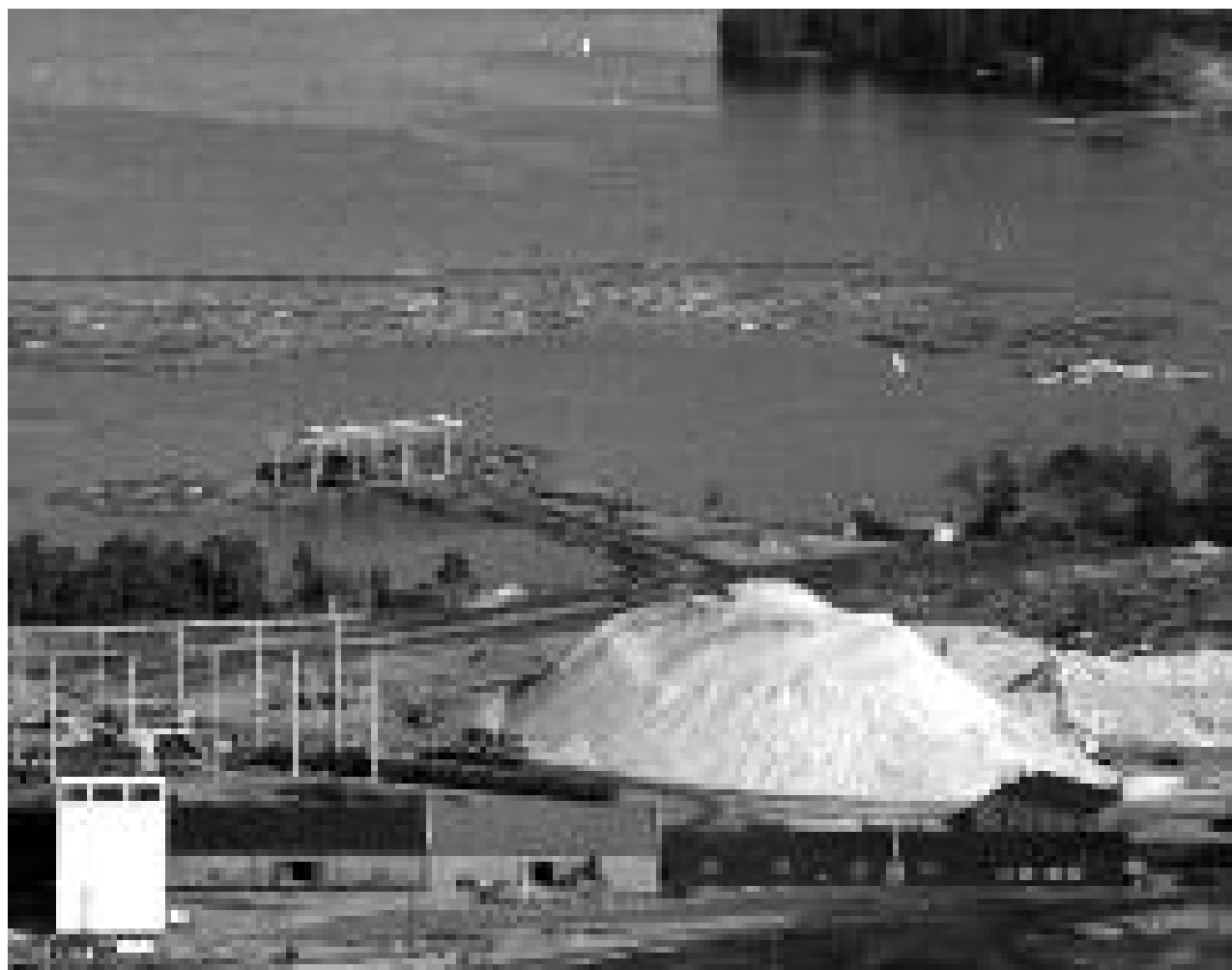

RAKENNUSTIEDOT

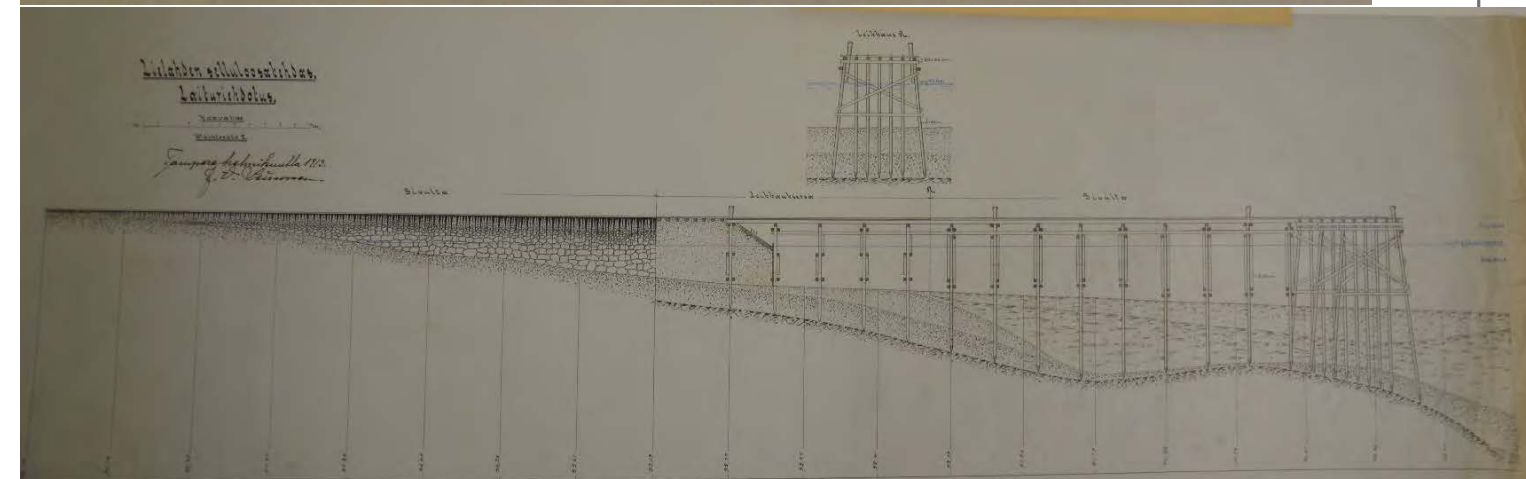
Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	teollisuussataman lastauslaituri, puun nosto vedestä
Suunnittelija	J.V. Leinonen
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1913? (1960-l)
Kerrokset	
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate Vuoraus Sokkeli
Kantava rakenne	puupaalu
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	
Säilyneisyys	osittain säilynyt

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot teollisuushistoriallinen ja maisemahistoriallinen arvo
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) satama-alueen keskeinen maamerkki, vanha möljä on maisemallisesti arvokas osana teollisuusalueen rakennettua ympäristöä
Sisätilat	
Arvoalue	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset kestää vähäisiä muutoksia ja kunnostusta
Suosituks	tulee säilyttää teolliseen toimintaan liittyvät piirteet ja yhteys teollisuusmaisemaan säilytettävä

36

Vasemmalla ylhäällä ote ilmakuvasta 1960-luvulla, alla vuonna 1973 kun laituri vielä oli käytössä. Oikealla puolella ylhäällä asemakartta vuodelta 1920 ja alla laiturin suunnitelma vuodelta 1913. Kuvat Vapriikin kuvaarkisto. Piirustukset: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

RAKENNUS 28: VAAKAHUONE

KUVAUS (historia ja nykytila)

Nykyinen puutavaran punnitusta varten rakennettu vaakahuone on 1980-luvun taitteesta ja korvaa 1960-luvun alkuvuosina rakennetun samalla paikalla sijainneen rakennuksen.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätila)

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	vaakahuone, puutavaran punnitus
Suunnittelija	ei tiedossa
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1977 jälkeen
Kerrokset	1
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate Vuoraus Sokkeli betoni
Kantava rakenne	
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	
Säilyneisyys	

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot	
Rakennus		kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema)
Sisätilat	ei ole tarkastettu	
Arvoalue	ei	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset kestää muutoksia
Suosituks	säilyttämistä tulisi harkita	

RAKENNUS 10: VESITORNI

KUVAUS (historia ja nykytila)

Birger Federley suunnitteli vesitornin sekä tehtaan että teollisuusyhdyskunnan käyttöön vuonna 1918. Lisäksi sen kerrotaan palvelleen myös Niemen tilan vesitaloutta. Tehtaan toiminta oli pysäytetty alkuvuodesta kansalaissodan ajaksi. Rakennus rakennettiin samana vuonna tehtaan toiminnan jälleen käynnistyttyä. Tiiliornamentiikalla, pilasteriaiheilla ja betonirappauksin koristeltu rakennus on alkuperäinen ikkunoita ja ovea sekä sen heloja myöten. Myös vesisäiliö on tallella. (Riikonen 2009,10; Nurminen 2012, Halonen 1999)

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

RAKENNUSTIEDOT

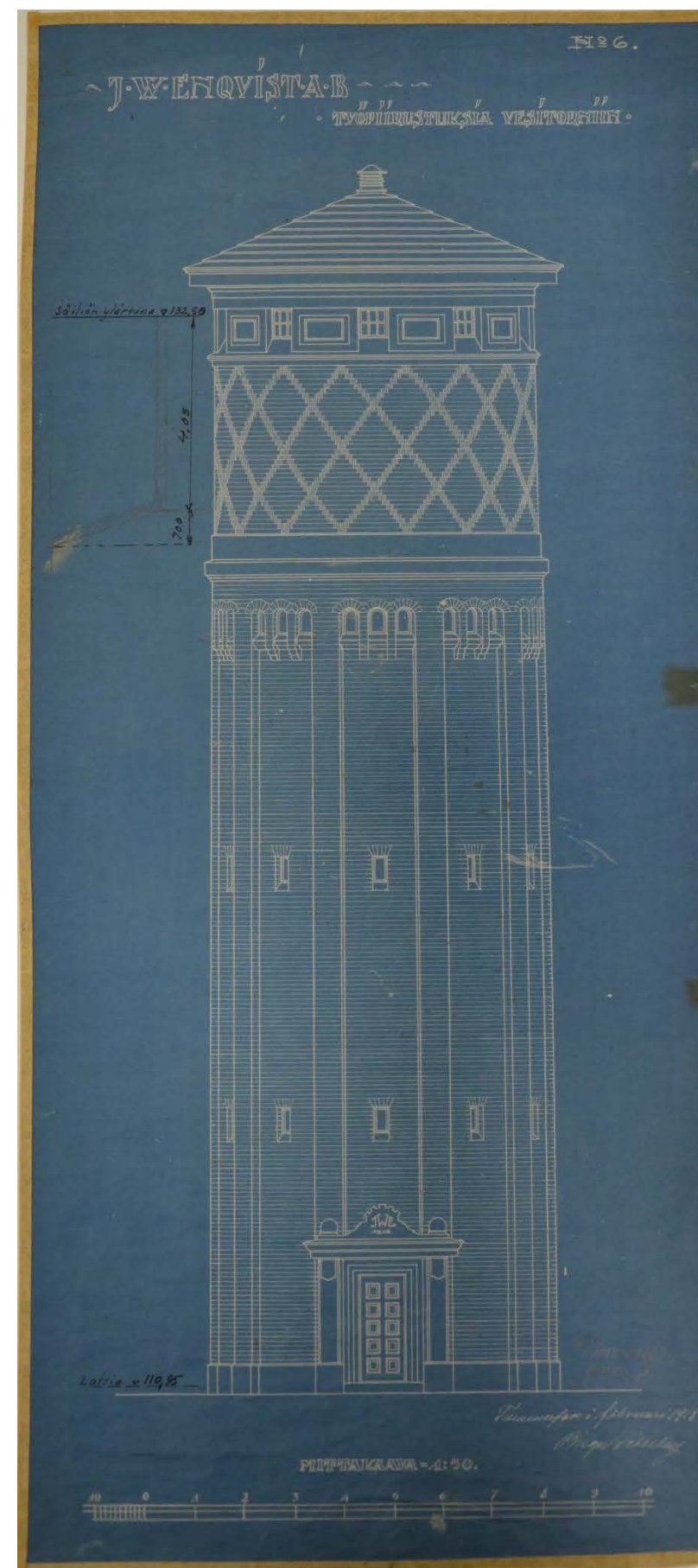
Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	vesitorni
Suunnittelija	Birger Federley
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1918
Kerrokset	korkea lieriö
Pinta-ala	36 m ²
Julkisivumateriaalit	Kate saumapelti Vuoraus vuoraamaton Sokkeli luonnonkiviharkko, harmaa graniitti
Kantava rakenne	tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	vinoneliöornamentti yläosassa, oviaukon rikas betonirappauskoristelu, lappeen alla kiertävät neliönmuotoiset ikkunat, pilasteriaiheen yläosaa kiertävät kaari-ikkunat kolmen ikkunan ryhmissä, alkuperäinen tamminen peiliovi heloineen, myös vesisäiliö on jäljellä
Säilyneisyys	alkuperäinen

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot rakennushistoriallisesti arvokas	
Rakennus		kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) porttirakennus, näkyy alueen pohjoispuolelle, tärkeä
Sisätilat		
Arvoalue	ei	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset ei siedä muutosta, alkuperäinen
Suosituks	tulee säilyttää	tornin ornamenttiikan koristemaalauksen palauttaminen, kunnostus

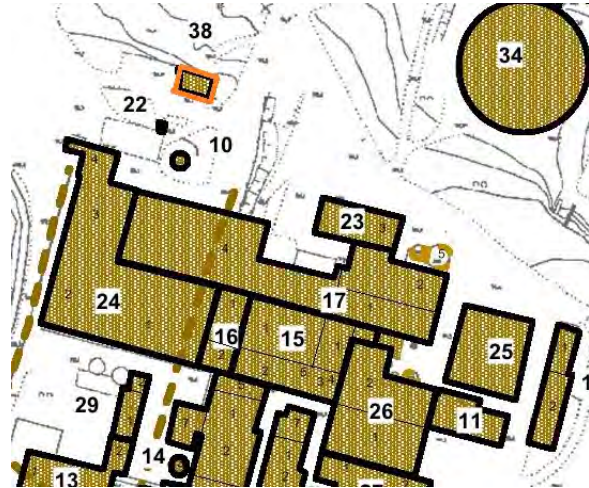

39

Näyttävästä vesitornista tuli kiintopiste tehtaan luoteiskulmalle, josta tehtaan asuinalueelta tulevat työntekijät tulivat töihin. Kuva Vapriikin kuva-arkisto. Piirustus: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

RAKENNUS 38: RUOKALA

KUVAUS (historia ja nykytila)

Tehtaan vuonna 2001 valmistuneen ruokalan paikalta on purettu Puutalo (oy:n) suunnittelema sosiaalirakennus, jossa sijaitsivat muun muassa ruokala, pesu- ja pukuhuoneet sekä saappaiden pesuun ja kirvesmiesten työkaluille varattuja tiloja. Työntekijät kulkivat tätä kautta työpaikalle, portti alueelle. Ympäristöä on muutenkin muutettu vanhoja tielinjauksia häivyttämällä ja kasvillisuutta karsimalla.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätila)

Ruokalan ympäristö vuonna 1977, kuvassa entinen, 1970-luvun alkupuolella rakennettu sosiaalirakennus. Kuva Vapriikin kuva-arkisto.

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	toimitila
Historialliset käytöt	tehtaan ruokala
Suunnittelija	
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	2001
Kerrokset	1
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate tiilijäljitelmäpelti Vuoraus lomalaudoitus Sokkeli betoni
Kantava rakenne	rankorakenne
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	
Säilyneisyys	Rakennus on alkuperäisessä asussa

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot	
Rakennus		kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) maisemahistoriallinen arvo, työntekijöiden portti alueelle, paikalla on ennen nykyistä rakennusta sijainnut vanhempi sosiaalituloja käsittänyt rakennus, vanha tieverkosto
Sisätilat	ei tarkastettu	
Arvoalue	ei	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset kestää muutoksia
Suosituks	säilyttämistä tulisi harkita	

RAKENNUS 22: VÄESTÖNSUOJA

KUVAUS (historia ja nykytila)

Väestönsuoja on rakennettu vuonna 1971. Samana vuonna annettiin väestönsuojista uudet nykyisen kaltaiset määräykset. Suoja on rakennettu vesitornin länsipuolelle, sen alla olevaan kallioon.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	
Historialliset käytöt	väestönsuoja
Suunnittelija	
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1971
Kerrokset	
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate Vuoraus Sokkeli
Kantava rakenne	
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	
Säilyneisyys	

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat		rakennushistorialliset arvot teollisuushistoria 1970-luku
Rakennus		kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema)
Sisätilat	ei tarkastettu	
Arvoalue	ei	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset kestää muutoksia
Suosituks		

RAKENNUS 11: PUUTYÖVERSTAS, PAJA

KUVAUS (historia ja nykytila)

Rakennus sijaitsee Lielahden kartanon 1890-luvulla rakennetun tiilirunkoisen L – muotoisen navetan itä-länsisuuntaisen siiven paikalla, jossa sulfiittitehtaan toiminta aloitettiin 1913. B. Federley laati vuonna 1914 navettaa koskevan muutospiirustuksen, jonka mukaan siipeen sijoitettiin korjaamo (remontverkstad) sekä paja ahjoineen. Pohjois-eteläsuuntainen siipi muutettiin varastoksi. Harjakattoisen, yksikerroksisen rakennuksen tilalle rakennettiin Federleyn vuonna 1920 suunnittelema kaksikerroksinen verstarakennus. Navetan pohjois-eteläsuuntainen siipi jätettiin vanhaan asuun. Vanhoista valokuvista ilmenee, että se purettiin ilmeisesti vasta kun Kemihierretehtaan toimintaan liittyvä jälkikäsitteilyhalli rakennettiin 1985 (ks. R 16)

Vuonna 1920–1921 valmistunut verstarakennus oli kaksikerroksinen. Toisen kerroksen on arveltu olevan myöhemmältä ajalta. Kerrosten ulkonäkö vaihtelee paljon. Alhaalla tiiltien väri on epätasaisempi. Tämä voi johtua siitä, että alakerroksessa on saatettu hyödyntää paikalta puretun navetan vanhoja tiiliä. Piirustusten perusteella on kuitenkin kysymys uudisrakennuksesta, joka vanhojen valokuvien sekä suunnitelmapiirustuksen mukaan on alusta lähtien ollut kaksikerroksinen. Piirustukseen on merkitty myös insinöörinkonttori ja puhelinkeskus, minkä jälkeen rakennuksen länsipään suunnitelma jatkuu erillisessä piirustuksessa. Sen mukaan länsipäähän suunniteltiin tiloja tehtaan konttoreille. Tämän suunnitelma jäi toteutumatta, sillä 1920-luvun alkuvuosina samalle paikalle rakennettiin entinen sihtiosasto (R26/2) pohjoispääty ja sen viereen uuden valkaisuhallin tasakattoinen siipi. Länsipääty lienee jäänyt entiselleen ja yhdistyi kulmassa navetan pohjois-eteläsuuntaiseen siipeen. Kulmaukseen rakennettiin 1930-luvun alkuvuosina kaksikerroksinen laboratorio (R16).

Uuden pajarakennuksen kerroksia jaotteli voimakas profiililista, ikkunat olivat kapeita pystyikkunoita. Vanhempien tehdasrakennusten koristeellisemmalle tyylille ominaiset pystysuuntaiset ikkunasyvennykset oli jätetty pois. Pohjapiirustuksen mukaan alakerrassa oli korjauspaja, paja, valimo sekä varastotiloja. Toiseen kerrokseen tuli puutyöverstas, lautavarasto, maalaamo ja valimon vinttikerros. Pitkän rakennuksen itäpäähän julkisivut ovat säilyneet pääosin vanhassa asussa vaikka yksityiskohtia onkin poistettu mm. peittämällä ja muuraamalla umpeen ikkunoita. Itäpäätyyn kapearaiteiselle tavarajunalle tehty ovi on suljettu ja aukko muutettu ikkunaksi. Pohjoisivulle tehtiin betonipylväikön reunustama sisäänkäynti, josta nousee toiseen kerrokseen. Alakerran samoin kuin yläkerran sisätilat on muutettu yhtenäiseksi halliksi lukuun ottamatta päädyssä olevia pieniä työ- ja verstashuoneita. Alakerroksessa on osittain säilynyt alkuperäinen lankun pätkistä ladottu lattia.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

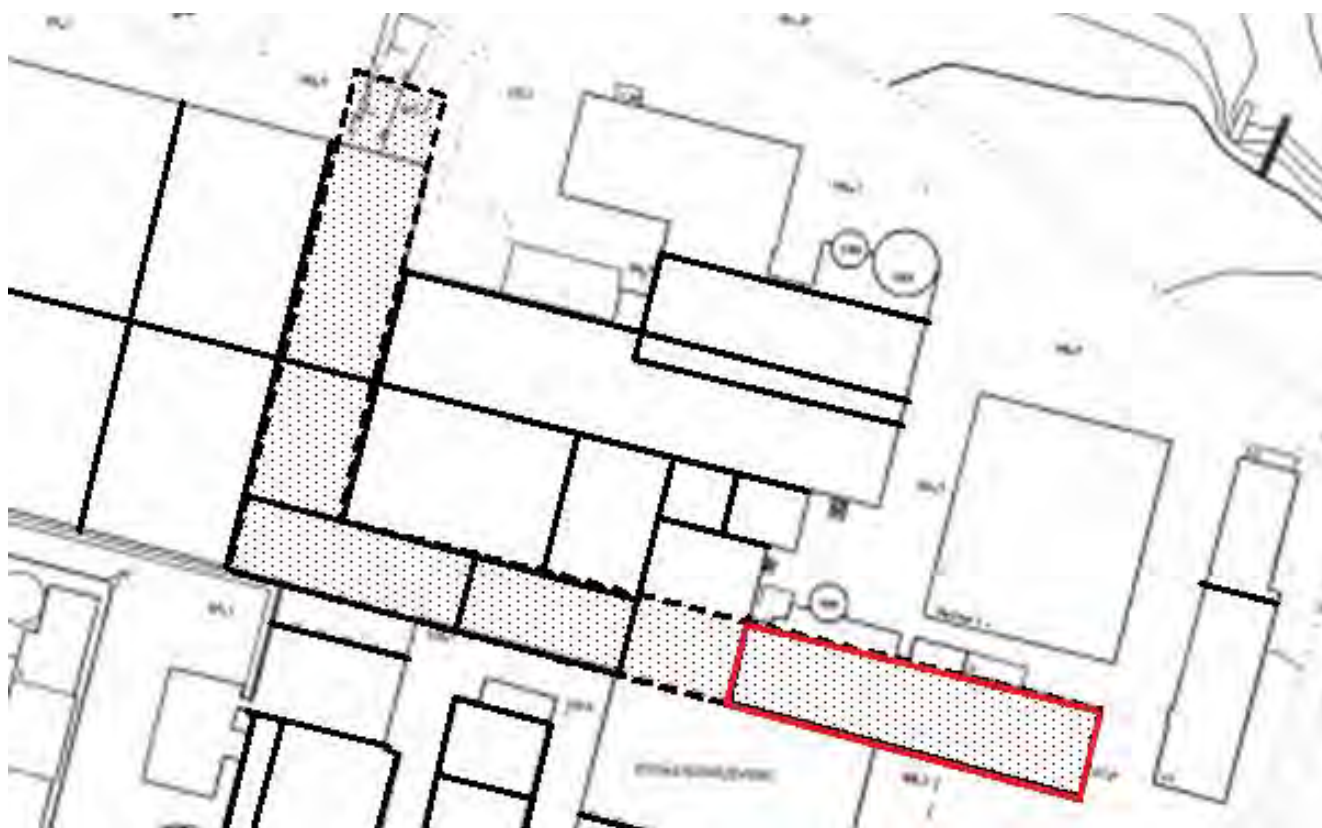
RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	varasto
Historialliset käytöt	puutyöverstas, paja, valimo, maalaamo
Suunnittelija	Birger Federley 1920
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1920 - 1921 (1900-luvun loppupuoli)
Kerrokset	2
Pinta-ala	2 x 384
Julkisivumateriaalit	Kate bitumikermi Vuoraus vuoraamaton Sokkeli lohkottu luonnonkiviharkko
Kantava rakenne	Betonipilari, - palkki, osittain tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	tasakattoinen, punatiilirunkoinen, 2-kerroksinen, suorakaiteen muotoinen, 1920-luvun klassistishenkistä tyyliä, punatiiliarkkitehtuuri, teollisuusrakennus
Säilyneisyys	alkuperäinen julkisivutyylillä säilytetty, sisätilat muutettu, alakerran lattia vanha, pystyyn ladottuista lankun pätkistä.

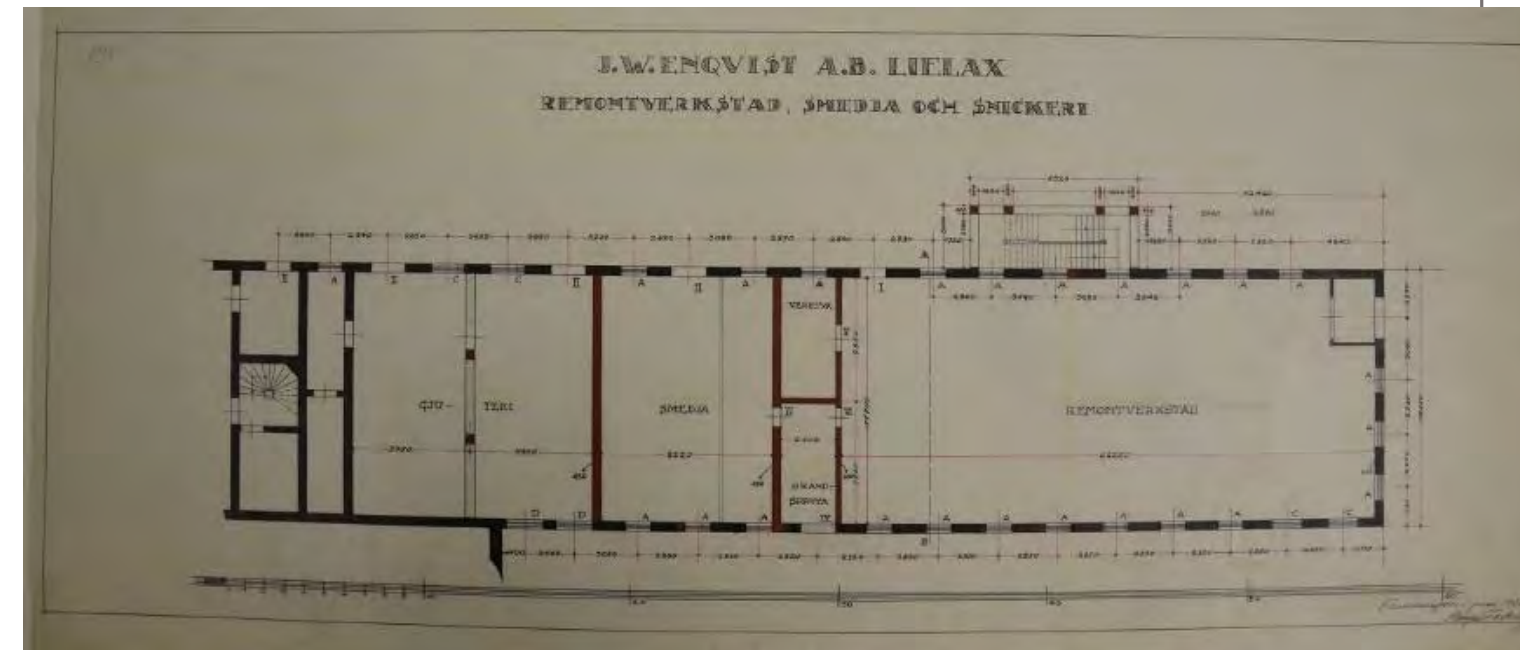
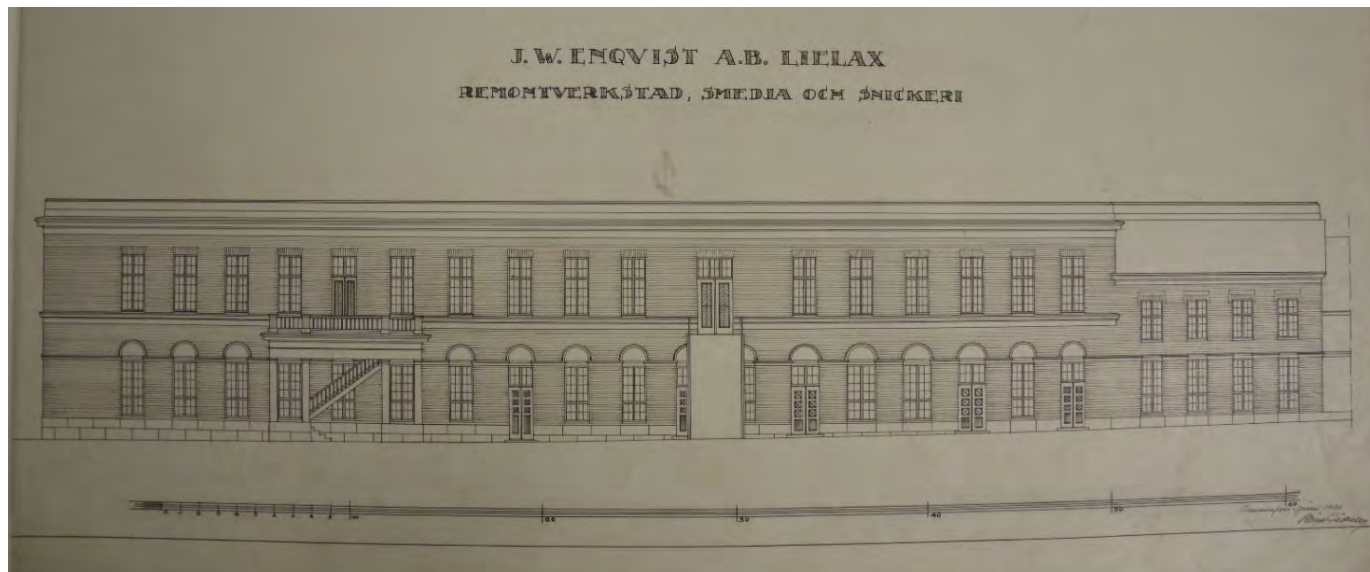
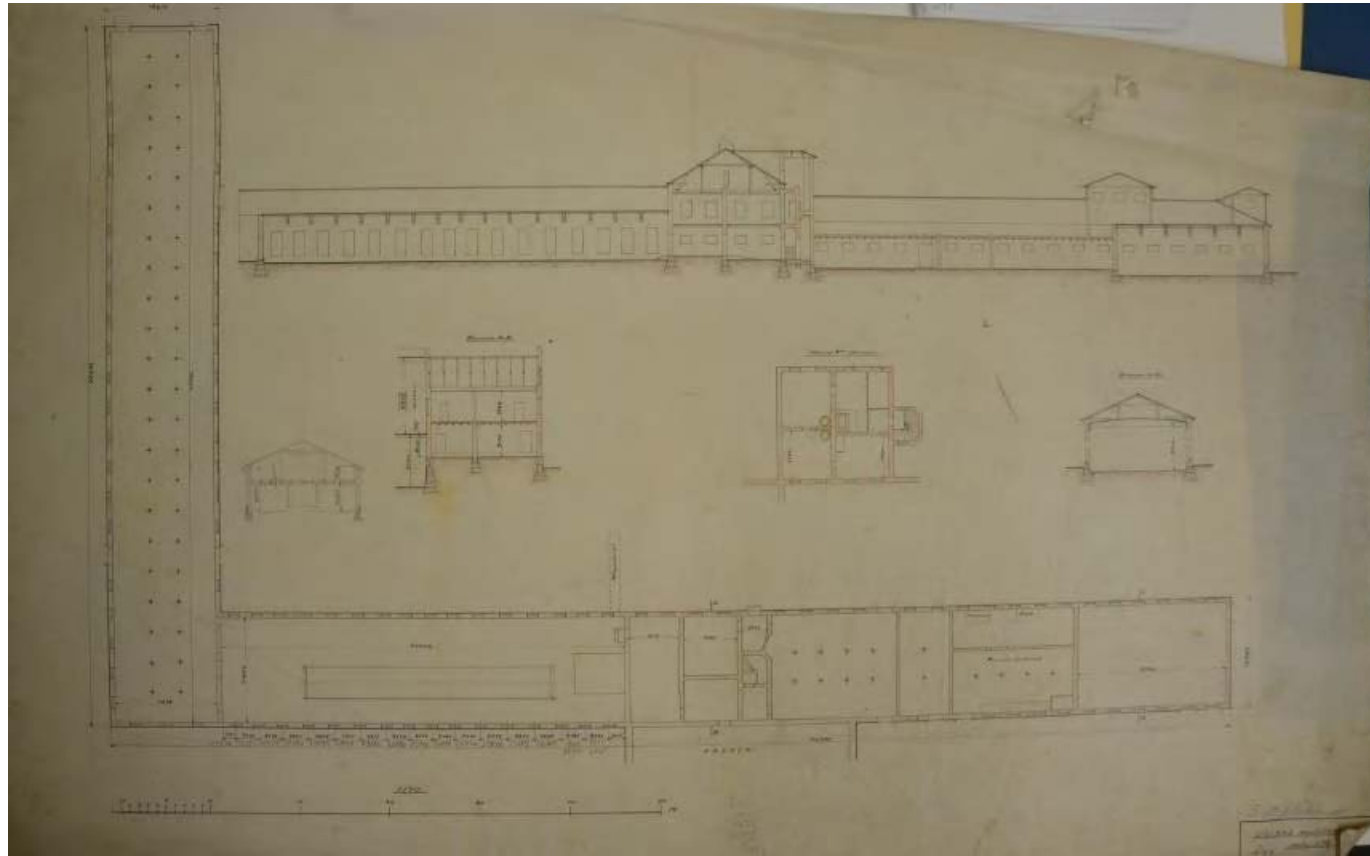
KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot
Rakennus	rakennustaiteellisesti, Federleyn aika, teollisuus- ja sosiaalishistoriallisesti arvokas
Sisätilat	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) Rakennus on kartanon vanhan navetan paikalla, kellarikerroksen perustuskivet saattavat olla navetan sokkelikiviä/ perustuksia. Rakennus on osa kuivausosaston, valkaisuosaston ja keittämön muodostamaa kompleksia ja länsipäädystä kiinni valkaisuosaston itäosaan kiinnittyvässä varastorakennuksessa
Arvoalue	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset julkisivut eivät siedä muutosta
Suosituks	tulee säilyttää sisätilojen muutokset julkisivujen säilyttämisen huomioivalla tavalla

Vasemmalla ylhäällä karttaan merkittynä navetan sijainti suhteessa nykyisiin rakennuksiin. Sen alla navetta vuoden 1970 ilmakuvassa. Oikealla alhaalla 1900-luvun alkupuolella otettu kuva toisen kerroksen remonttiverstaasta. Kuvat Vapriikin kuva-arkisto. Oikealla ylhäällä Teppo Moilasen kuva tehtaasta 1950-luvulla.

Vasemmalla ylhäällä paikalla sijainneen, 1890-luvun alussa rakennetun kartanon navetan muutossuunnitelma. Sen alla Birger Federleyn 1920 suunnittelema koko siiven pituinen uudisrakennus, josta ilmeisesti toteutettiin vain nykyisen pajan pituinen osa. Oikealla puolella pajan alkuperäinen pohjakaava ja tilajako, josta nykyisin on jäljellä vain kummankin kerroksen pieniä nurkkahuoneita. Muut tilat on yhdistetty kummassakin kerroksessa suureksi halliksi. Piirustukset: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

RAKENNUS 12: SÄHKÖINSTRUMENTTIOSASTO

KUVAUS (historia ja nykytila)

Kahdessa vaiheessa rakennetun teollisuuden apurakennuksena toimineen pajan pohjoispäädyn suunnitteli Birger Federley 1923 ja eteläpäädyn M. Mikama 1951. Vanha osa oli yksikerroksinen, 1920-luvun klassistishenkinen rakennus, jonka lappeissa oli kissanpenkit ja nurkissa tiilistä muurattu, yksinkertainen pilariaihe. Päätykolmioissa oli kaariholvattu, pieniruutuinen lunetti-ikkuna. Rakennuksessa oli kaksi pajaa ja kellarikerros. Vuoden 1951 muutosten yhteydessä rakennusta jatkettiin ja korotettiin. Vanhan osan tyyliä mukailtiin uudessa osassa mm. tekemällä siihen samantyyppiset pieniruutuiset, puupuitteiset ikkunat mutta muuten rakennuksen piirteitä yksinkertaistettiin ja rungosta tehtiin leveämpi. Vanhaa osaa ei levennetty. Kattoa uusittaessa päätykolmion lunetti-ikkuna muurattiin umpeen. Vanhaan osaan sijoitettiin valimo ja putkipaja, uuteen osaan hitsaustila, paja, peltipaja ja puusuoja. Toisessa kerroksessa oli työntekijöiden sosiaalituloja sekä varastotilaa. Rakennus on julkisivuiltaan 1950-luvun muutosten aikaisessa asussa, alkuperäinen kapeampirunkoinen osa on edelleen tunnistettavissa. Tilajako on ennallaan. Vanhan osan peltipajan alkuperäinen lattia on jäljellä, samoin siellä käytössä ollut peltileikkuri. Muissa tiloissa on edelleen jäljellä mm. ahjo, prässi. Ensimmäisen kerroksen tiloissa toimii puutyöalan yrittäjiä. Kellarikerros on jossain vaiheessa poistettu käytöstä ja sokkeli peitetty maalla. Ikkunoiden ja oven yläosien holvaukset ovat näkyvissä.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	puutyöverstas, verstas
Historialliset käytöt	peltipaja, verstas
Suunnittelija	Birger Federley 1923 M. Mikama 1951
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1923/1924, 1951
Kerrokset	2
Pinta-ala	2 x 493 m ²
Julkisivumateriaalit	Kate Vuoraus vuoraamaton Sokkeli luonnonkiviharkko
Kantava rakenne	Betonipilari, - palkki, osittain tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	kahdessa vaiheessa vuosina 1923 ja 1951 rakennettu punatiilinen, satulakattoinen verstarakennus, nykykäyttö noudattelee alkuperäistä käyttötarkoitusta
Säilyneisyys	Alkuperäinen ilme ja tilajako säilytetty

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

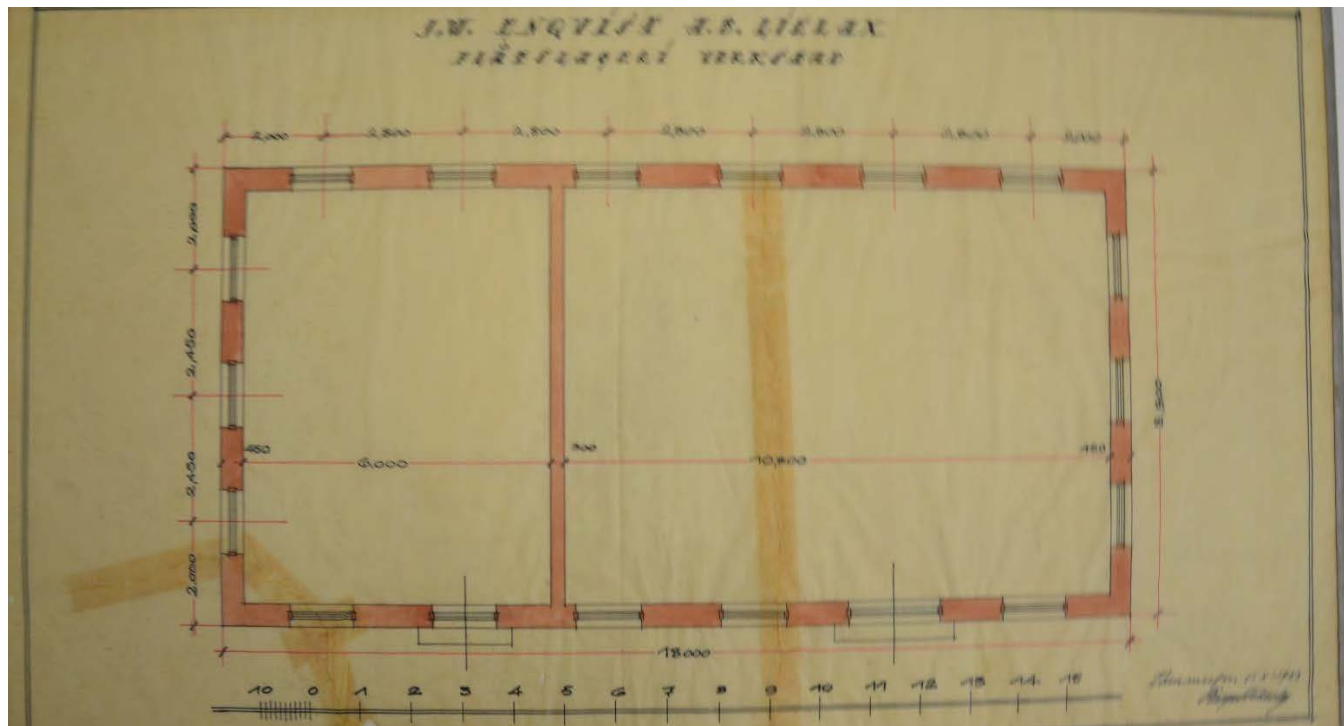
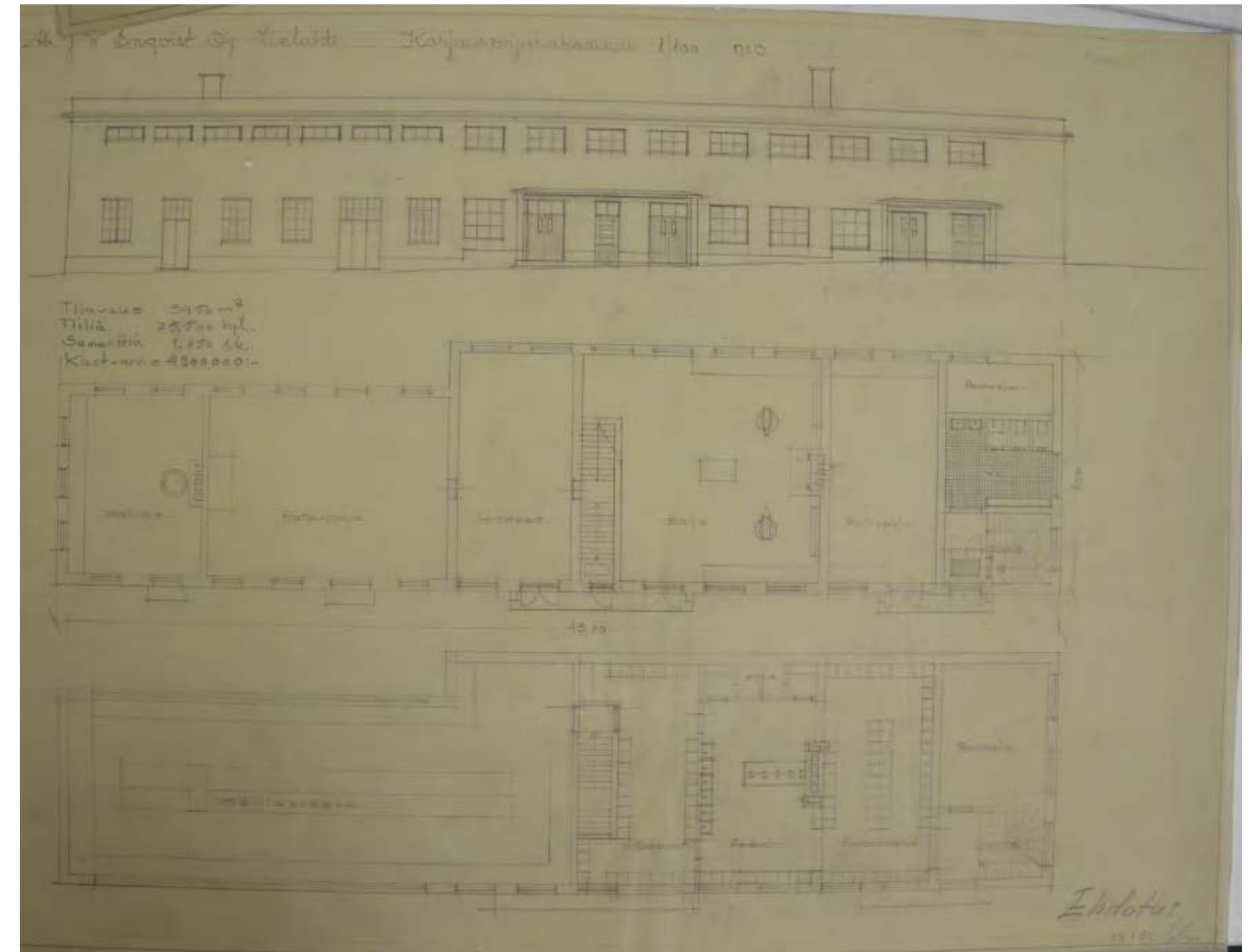
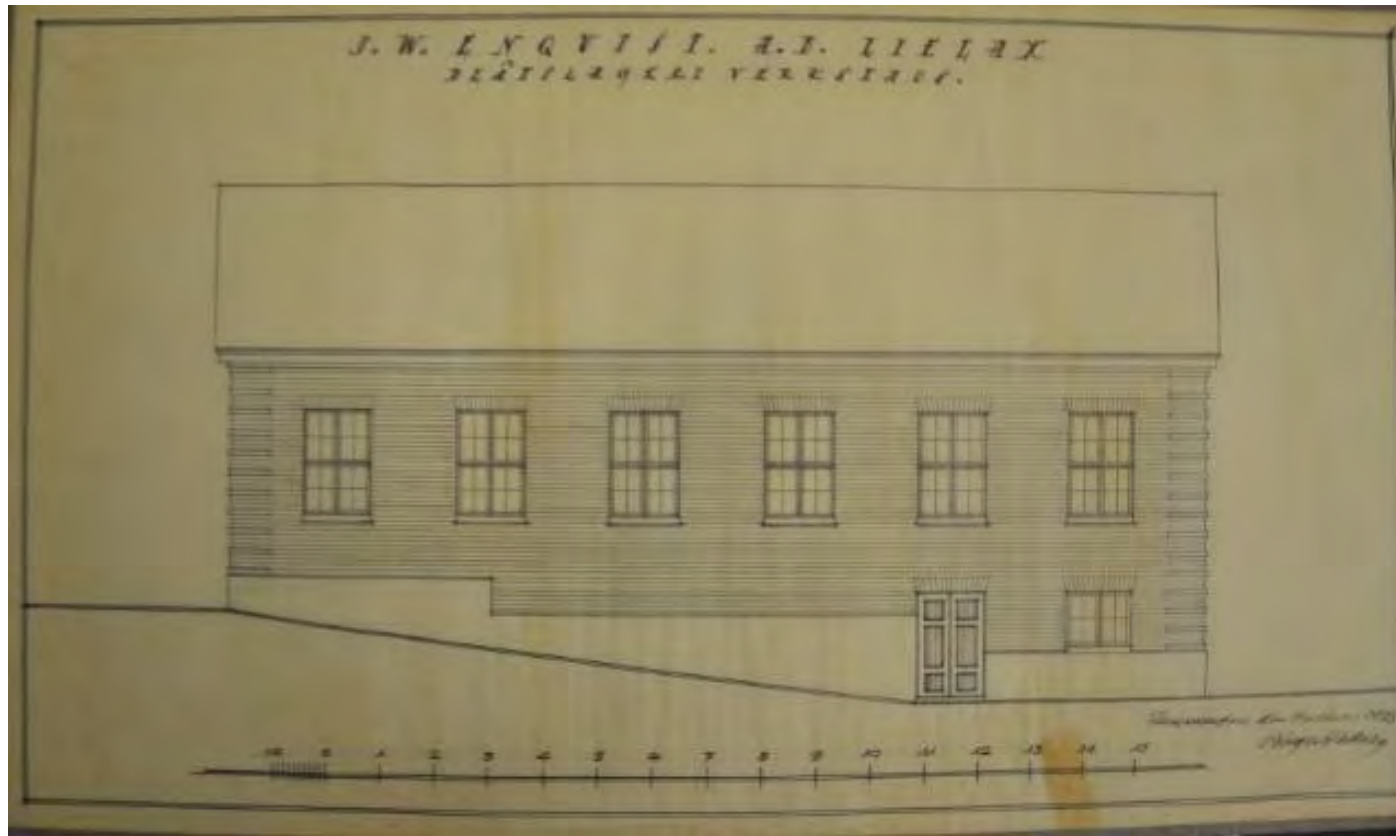
Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot Kaksiosaisen rakennuksen sekä 1923 että 1951 osat ovat tunnistettavissa. Tilajako alkuperäinen, kartano- ja teollisuusalueen rajalla, sosiaalihistoriallista arvoa
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) Rakennus ei näy kaukomaisemassa, se sijoittuu teollisen maiseman ja kartanoympäristön rajalle
Sisätilat	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset julkisivut eivät siedä muutosta, sisätilojen alkuperäinen tilajako ja kiinteä sisustus sekä nykyisenkaltainen/alkuperäinen verstaskäyttö paja- ja verstaskäyttö tulisi pyrkiä säilyttämään
Arvoalue	ei
Suosituks	tulee säilyttää

47

Oikealla ylhäällä rakennuksessa toimiva puyutyöverstaas. Alakuvissa vasemmalla vanhan osan alkuperäinen lankunpätkestä ladottu pajan lattia. Oikealla uudemman osan yläkerrassa sijaitsevan ruokalan alkuperäinen ovi.

RAKENNUS 18: KUORIMO, R1 KUORIMO, R2 HAKETTAMO, R3 UUSI KUORIMO, R4 KUORIMON LAAJENNUSOSA, R5 RUMPUKUORIMON LAAJENNUSOSA, R6 HAKKUSUOJA

RAKENNUSTIEDOT	
Nykykäyttö	Metsä-Boardin paperivarasto
Historialliset käytöt	kuorimo, rumpukuorimo, hakettamo, hakkusuoja, varasto
Suunnittelija	1-2 Birger Federley 3 E. Mikama 4-5 Ins. tsto J.A. Gummerus 6 Arne Jokinen
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1 – 2 kuorimo/ rumpukuorimo ja hakkuri 1914 (korotus 1938) 3 uusi kuorimo 1938 4 kuorimon laajennus 1960 5 rumpukuorimon laajennus 6 kuorimon lisäosa 1970 7 hakkusuoja
Koko (kerrokset, pinta-ala)	1 krs, 2134 m ²
Julkisivumateriaalit	Kate bitumikermi Vuoraus punatiili Sokkeli luonnonkiviharkko, betoni
Kantava rakenne	Betonipilari, - palkki, osittain tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	1-2 rumpukuorimo ja hakkuri, alkuperäinen osa vuodelta 1914, kaksi toisiinsa kiinni rakennettua, klassistishenkistä teollisuusrakennusta, yksikerroksisen osan korotus 1938 osan 3 rakentamisen yhteydessä, ensimmäisen kerroksen räystäslista jäljellä, luonnonkivisokkeli, ikkunoita muurattu umpeen, vanha päätyjulkisivu säilytetty vanhan ja uuden kuorimon välisenä seinänä, vanhat ikkunat jäljellä 3 vuodelta 1938, kaareva katto, tiilirunko, ikkunoita muurattu umpeen, kaksi alkuperäistä ikkunaa jäljellä, eteläsisivun seinään puhkaistu aukko, joka peitetty aaltopellillä, ovet uusittu, kattorakenteet alkuperäiset, yhdistetty itäpäädyn ja pohjoissivun puolelta osaksi rakennuksia 4-6 4-6 1950–1960-luvuilta, tiilirunkoisia, pääosin alkuperäisessä asussa, nauhaikkunoita, osa ikkunoista muurattu umpeen

	7 hakkusuoja 1970, aaltopeltivuoraus, kiinnittyy rakennuksiin 1-2
Säilyneisyys	1 ja 2 alkuperäisestä 1-2 – kerroksisesta rakennuksesta vuodelta 1914 jäljellä vanhaa tiilirunkoa, 1 kerroksen räystäslistaa sekä luonnonkivisokkeli, yhdistetty osaksi vuoden 1938 kuorimoa (R3) 3 kaareva kattorakenne säilytetty, kaksi vanhaa pieniruutuista ikkunaa jäljellä, itäpäädyn ja pohjoissivun puolelta yhdistetty rakennuksiin 4 ja 6 4-6 1960-luvun aikana rakennetut tasakattoiset lisäsiivet noudattelevat rakennusajankohtansa tyyliä, nauhaikkunoita, ikkuna-aukkoja muurattu umpeen 7 hakkusuoja vuodelta 1968 alkuperäisessä asussa

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot	
Rakennus	Historiallinen kerroksisuus	
R1		1 teollisuushistoriallinen arvo, 1910-luku, Federleyn suunnittelema
R2		2 teollisuushistoriallinen arvo, 1910-luku, Federleyn suunnittelema
R3		3 teollisuushistoriallinen arvo 1930-luku
R4		4 teollisuushistoriallinen arvo 1960-luku
R5		5 teollisuushistoriallinen arvo 1960-luku
R6		6 teollisuushistoriallinen arvo 1960–1970-luku
R7		
Sisätilat	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema)	
R1		1-2 osa pääjulkisivua, osa teollisuuspihan arvoaluetta
R2		3-6 osa pääjulkisivua
R3	hallitila, kattorakenteet	
R4		
R5		
R6		
Arvoalue	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset	
R1	1910-luvun tehdaspiha	1-2 Julkisivujen palauttava muutos, sisätilat kestävät muutosta
R2		3 Kestää muutosta, alkuperäisen hallitilan palauttamista olisi hyvä harkita
R3		4 kestävät muutoksia, säilyttämistä harkittava osana kokonaisuutta
R4		5 1960-luvun punatiiliarkkitehtuuria, sopeutettu vanhempien osien tyyliin, kestää muutoksia, julkisivut säilytettävä
R5		
R6		6 osan purkaminen palauttaisi vanhemman osan julkisivun
Suosituks		
R1	tulisi säilyttää	1-2 Alkuperäisen kuorimon palauttamista harkittava
R2		
R3	olisi suotavaa säilyttää	3 Länsijulkisivu ja kaarikatto säilytettävä, sisätilat kestävät muutosta, alkuperäisen hallitilan palauttamista olisi hyvä harkita
R4		4 säilyttämistä harkittava osana kokonaisuutta
R5		5 julkisivut säilytettävä
R6		6 suosituksena purkaminen
R7		7 Hakkusuojan purkaminen palauttaisi tehdaspihan alkuperäisen avoimen tilan

KUVAUS (historia ja nykytila)

Kuorimo on osittain yksi- ja osittain kaksikerroksinen, pinta-alaltaan 2134 m² kokoinen rakennuskompleksi, joka muodostuu seitsemästä osasta. Historiallisesti kerroksinen kokonaisuus on rakennettu vaihteittain vuosien 1914 – 1970 välisenä aikana.

Birger Federleyn 1914 suunnittelema rumpukuorimon ja hakkurin käsittänyt rakennuspari kuuluu Lielahden sellutehtaan ensimmäiseen vaiheeseen. Samaan aikaan rakennettiin voimalan pannu- ja konehuoneet sekä keittämö ja massaosasto. Kuivaamo perustettiin vanhaan navettaan. Tämä kokonaisuus täydentyi vasta 1920-luvun taitteessa uusilla rakennuksilla.

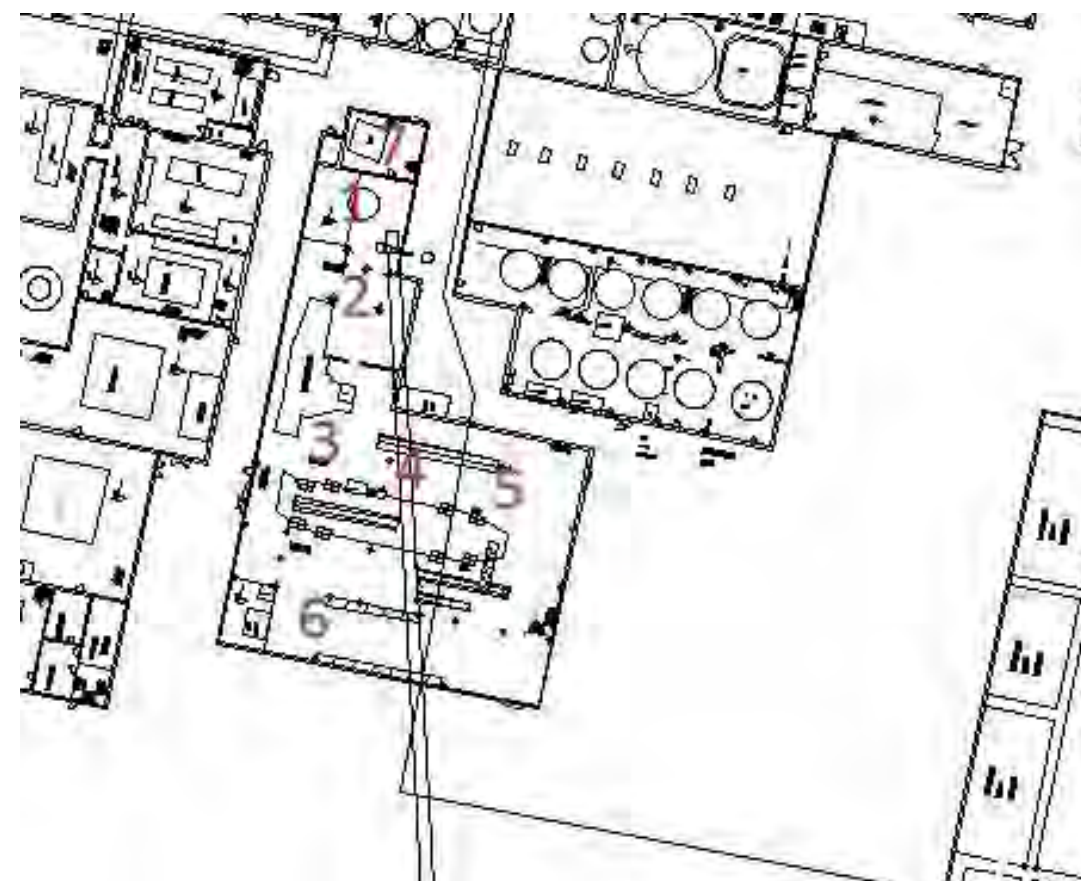
Kuorimon ensimmäinen lisärakennus on vuodelta 1938. Matala hakettamorakennus korotettiin 1938 ja yhdistettiin uuteen kaarikattoiseen kuorimorakennukseen. Birger Federley lopetti toimintansa vuonna 1932 eikä suunnitellut korotusta ja uutta rakennusta. Vuodelta 1960 on todennäköisesti E. Mikaman suunnittelema kuorimon pohjoissivulle tehty tasakattoinen lisärakennus. Sen pohjoissivu liitettiin 1965 rumpukuorimon laajennukseen, joka edelleen muodostaa rakennuskokonaisuuden pohjoisen pitkän sivun ja osan itäpäädyn julkisivua. Suunnittelijana oli Insinööritoimisto J.A. Gummerus. Vielä 1960-luvun ja 1970 aikana tehtiin itäpäätyyn matala, pulpettilapainen lisäosa, jonka suunnitteli Aarne Jokinen. Tämän lisäksi rakennuksen vanhimman osan länsipuolelle tehtiin aaltopeltivuorattu hakkusuoja. Vuosikymmenten aikana eri osista muodostetussa rakennuskompleksissa on usean aikakauden piirteitä. Vanhimpien osien alkuperäisiä piirteitä on jäljellä fragmentteina, ikkuna- ja oviaukkoja on muurattu umpeen ja tukittu. Vuonna 1938 rakennetun korotusosan julkisivujen alkuperäisiä piirteitä on vaikea tunnistaa. Uuden kuorimon kaarikaton rakenteet on säilytetty. Ikkunaukkoja on muurattu umpeen ja länsisivulle tehty uusi korkea oviaukko. Sisäkaton kaariholvirakenne ja avoin hallitila on myös säilytetty. Itäisivun julkisivu on avattu ja siihen yhdistetty vuonna 1960 rakennettu osa, joka puolestaan yhdistyy vuonna 1965 rakennettuun osaan muodostaen suuren yhtenäisen hallitilan, jonka itäosa kiinnittyy keittämön länsisivuun.

50

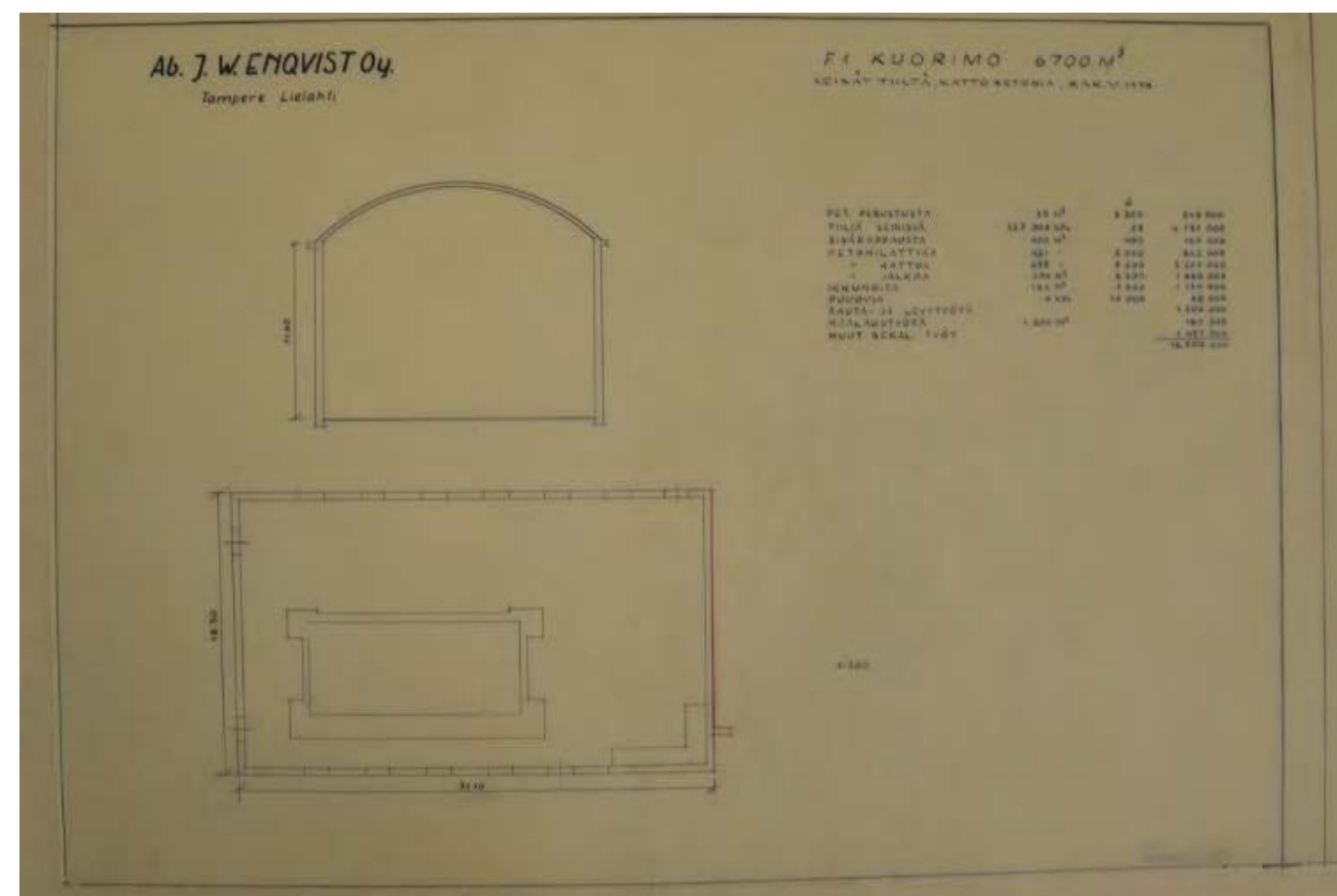
VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

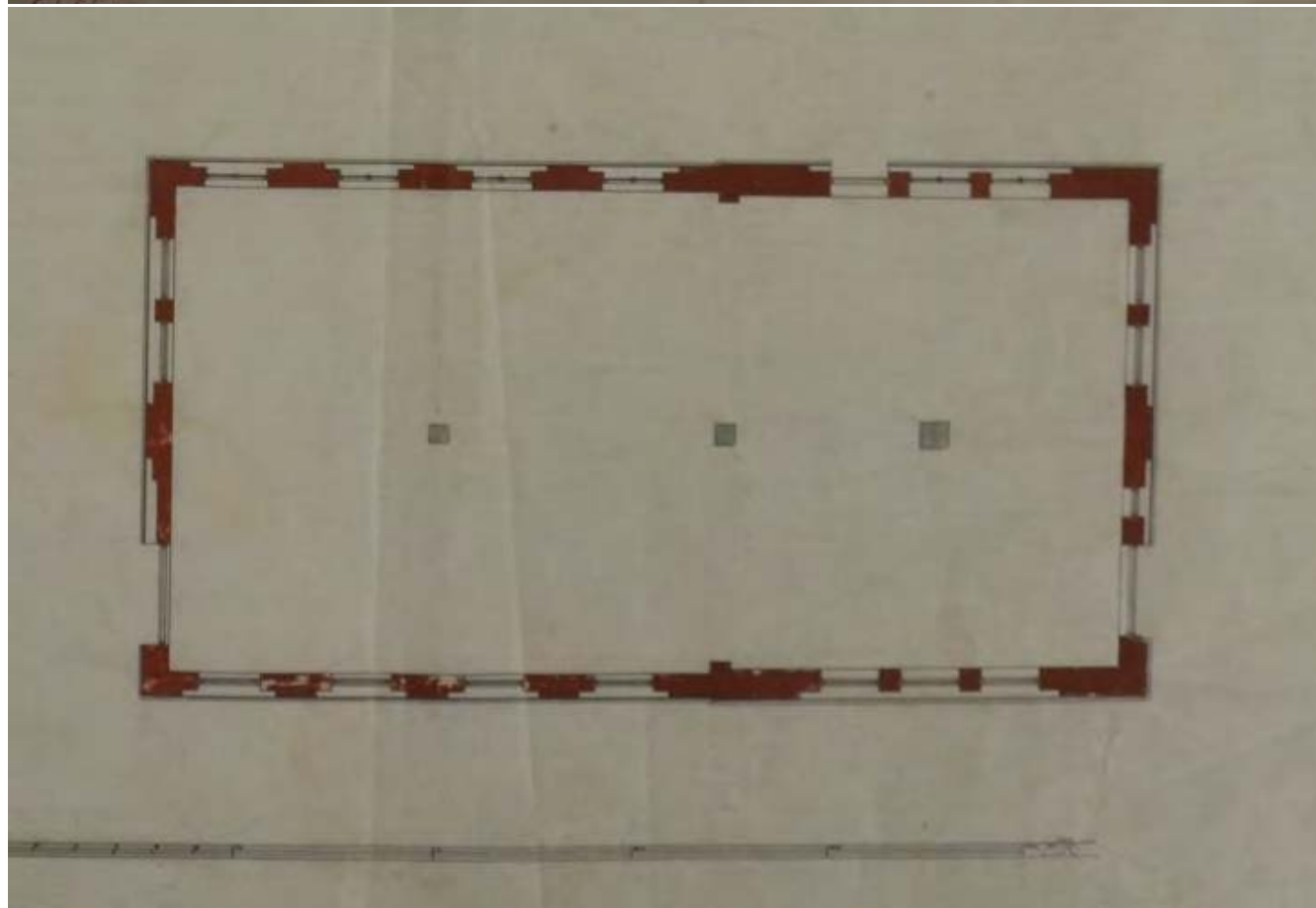
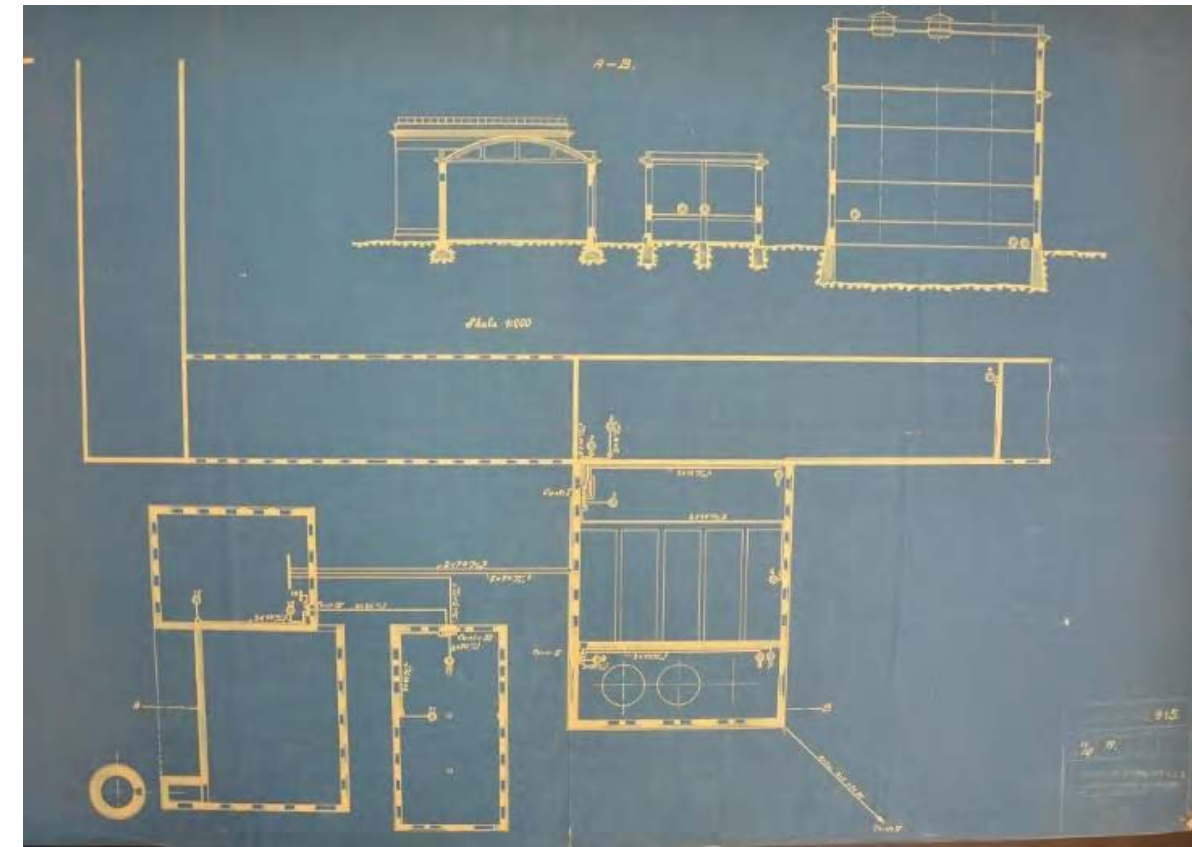
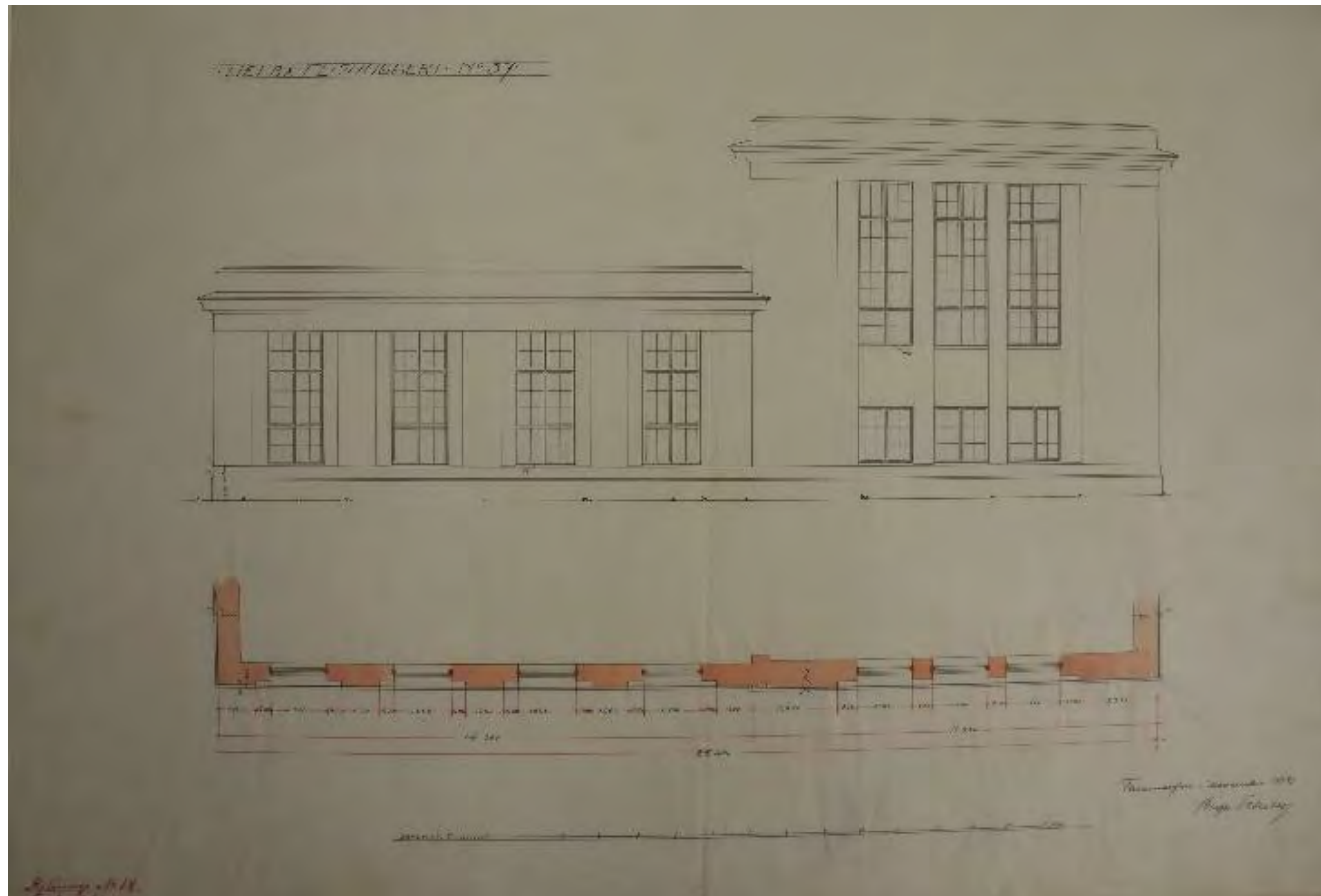
Kuvissa näkyy kuorimon monessa vaiheessa rakennettu kokonaisuus eri aikojen tyyliä yhdistelevänä, monimuotoisena teollisuusrakennuksena. Vasemmalla rakennus idän suunnasta, 1960-1970 rakennetun tasakattoisen osan puolelta kohti vanhinta osaa. Keskellä vuonna 1938 rakennettu kaarikattoinen kuorimon laajennusosa. Oikealla puolella rakennus kuvattuna vanhimmasta osasta, tehdaspihan puolelta uudemman osan suuntaan. Rungossa näkyy ikkunasyvennykset, pilasteriaiheet, räystäslisät ja umpeenmuurattujen ikkunoiden paikat.

51

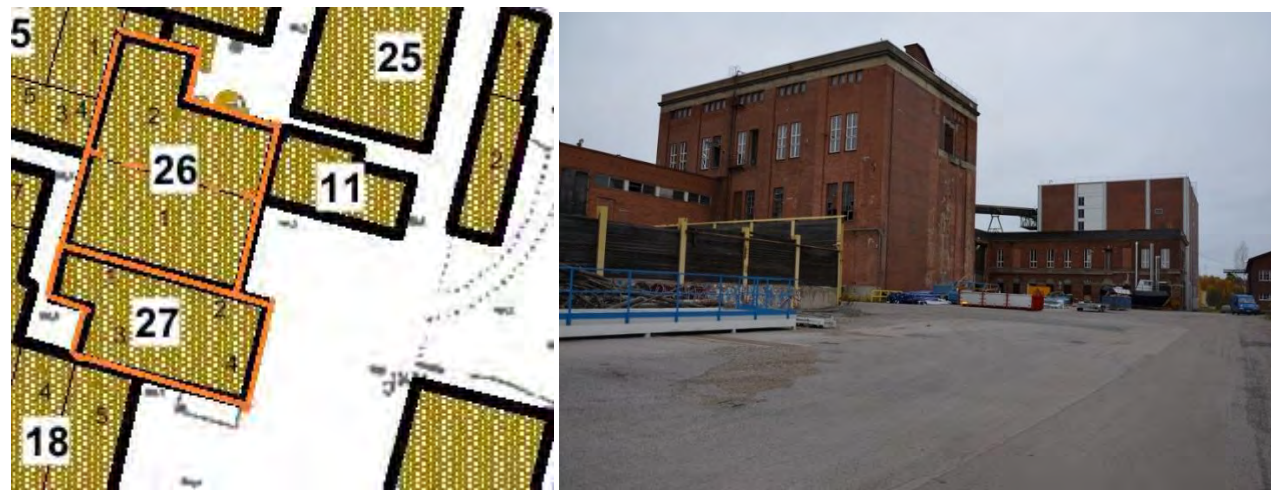

Oikealla yläkuvassa kuorimon sisätilat. Alla kuorimon kaarihallin suunnitelma ja kustannusarvio 1938

Kuorimon vanhimman osan pohja- ja julkisivupiirustus, Birger Federley 1913-1914, oikealla sähköistykseen liittyvä asemapiirustus 1910-luvulta. Piirustukset: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

RAKENNUKSET 26–27, ENTINEN MASSAOSASTO 26/1, SIHTIOSASTO JA MUUNTAMO 26/2, KEITTÄMÖ 27

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat		rakennushistorialliset arvot 26/1 Rakennustaiteellinen arvo 1910-luvun teollisuushistoria, Federleyn aika teollisuushistoriallinen arvo, länsiseinä 1910-luvun ja itäseinä 1920-luvun Federleytä 26/2 teollisuushistoriallinen arvo 27 Rakennustaiteellinen, teollisuushistoriallinen arvo, historiallisesti kerroksinen rakennuskokonaisuus, vanhimmat osat sulautettu uusiin kerrostumiin, julkisivut 1910–1950-l asussa, vanhat keittoastiat säilyneet, osa vanhinta teollisuustilaa
Rakennus		
Sisätilat		kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema)
R26/1		26/1 Yhdistävä tekijä navetan ja keittämön välillä
R26/2		26/2 osa kokonaisuutta
R27	keittokattilat	27 Maisemahistoriallisesti arvokas tehtaalla ensimmäinen korkea rakennus korotettiin ja laajennettiin nykyiseen asuun 1959. Keittämöosa noin 26 m korkuinen, Lielahden teollisuusmaiseman kiintopiste
Arvoalue	1910-luvun teollisuuspiha	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset 26/1, 26/2, 27 julkisivut ja osa sisätiloista eivät kestä muutoksia
Suosituks		
R26/1	tulee säilyttää	26/1, 26/2, 27 julkisivut säilytettävä, vanhin osa kuuluu 1920-l teollisuuspihaan, ikkuna-aukkojen avaaminen sisätiloissa huomioitava keittokattilat
R26/2		
R27		

KUVAUS (historia ja nykytila)

Massa- ja sihtiosaston ja muuntamon sekä keittämön käsittävä rakennuskokonaisuus on muodostunut useassa vaiheessa vuosien 1914 – 1985 aikana. Sen julkisivujen nykyinen ulkoasu on vuodelta 1959 mutta myös aiemmat rakennusvaiheet ovat tunnistettavissa. Birger Federley suunnitteli vuonna 1913 – 1914 keittämöä (27) varten punatiilirunkoisen rakennuksen, joka muodostui tornimaisesta keittämöstä, johon tuli kolme kattilaa. Rakennukset 26 A ja B käsittivät massaosaston sekä ”mustan sihtiosaston”. Niiden pohjoispuolelle, vanhan navetan paikalle sijoitettiin ns. ”valkoinen sihtiosasto” ja sen itäpuolelle sihtiosaston laajennus 1922. Sihtiosasto muodosti L-muotoisen rakennusosan massaosaston ja valkaisuosaston väliin.

Sekä keittämöä että massaosastoa levennettiin itäpuolelta vuonna 1926 ja kattiloiden määrää lisättiin kahdella. Kummankin rakennuksen julkisivut olivat samassa linjassa. Suunnittelijana oli Birger Federley. Keittämöä laajennettiin ja korotettiin uudelleen 1950–1951 rakennuksen eteläpuolelle, jolloin kattiloiden määräksi tuli kymmenen. Vuonna 1959 korkean keittämörakennuksen kaakkoisnurkkaan jäänyt ”kolo” täydennettiin yhden kattilan laajennuksella, jolloin rakennuksesta tuli nykyisen muotoinen, yhtenäinen kokonaisuus. Keittämön eteläisivulle myöhemmin rakennettu pieni rakennus on purettu ja seinä paikattu.

Matalamman massaosaston julkisivuissa on muutoksista huolimatta tunnistettavissa suunnitteluajankohdan tyyli pilasteriaiheineen ja ikkunasyvennyksineen, mitä 1920-luvunkin muutoksissa seurattiin. Alkuperäistä ilmettä on kuitenkin muutettu muuraamalla ja levyttämällä ikkunoita umpeen. Keskelle seinää on puhkaistu seinänkorkuinen oviaukko.

Sihtiosaston pohjoispuolelle rakennettu muuntamo on todennäköisesti 1950-luvulta. Sitä koskevia piirustuksia ei ole ollut käytössä.

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	R26 A ja B varasto, R27 käyttämätön
Historialliset käytöt	R26 A massaosasto, B sihtiosasto ja muuntamo, R27 sellun keittämö, hiertämön säilyttämö
Suunnittelija	Birger Federley 1914 – 1926 M. Mikama? 1950, 1959
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1914 (1926, 1951, 1959, 1985)
Koko (kerrokset, pinta-ala)	
Julkisivumateriaalit	Kate bitumikermi Vuoraus vuoraamaton Sokkeli
Kantava rakenne	Betonipilari, - palkki, haponkestävä tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	26/1 ja 26/2 ja 27 keitto- ja massaosaston sekä sihtiosaston muodostama kokonaisuus edustaa yleisilmeeltään 1910 – 1950-luvun teollisuusarkkitehtuuria. Julkisivumuutokset mukailevat Birger Federleyn luomaa muotokieltä voimakkaasti profiloituine lapelistöineen ja ikkunoineen
Säilyneisyys	26 1 massaosasto 1920-luvun muutosten aikainen julkisivutyylillä osittain säilynyt, ikkunasyvennyksissä olevat ikkunat on peitetty levyin, pilasteriaiheet, suuret keittoastiat säilyneet sisätiloissa, massakuopat poistettu 26/2 sihtiosasto ja muuntamo mahd. 1950-luvulta 27 keittämön julkisivut ovat 1920–1959 muutosten aikaisessa asussa, 1920-luvun tyyli tunnistettavissa, rakennus ei ole käytössä

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

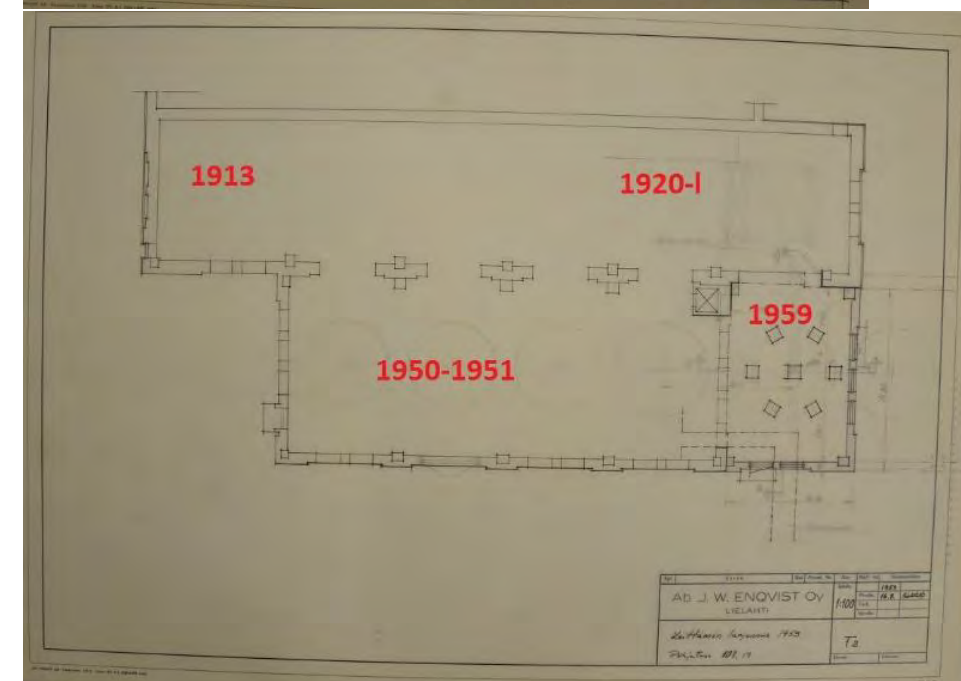
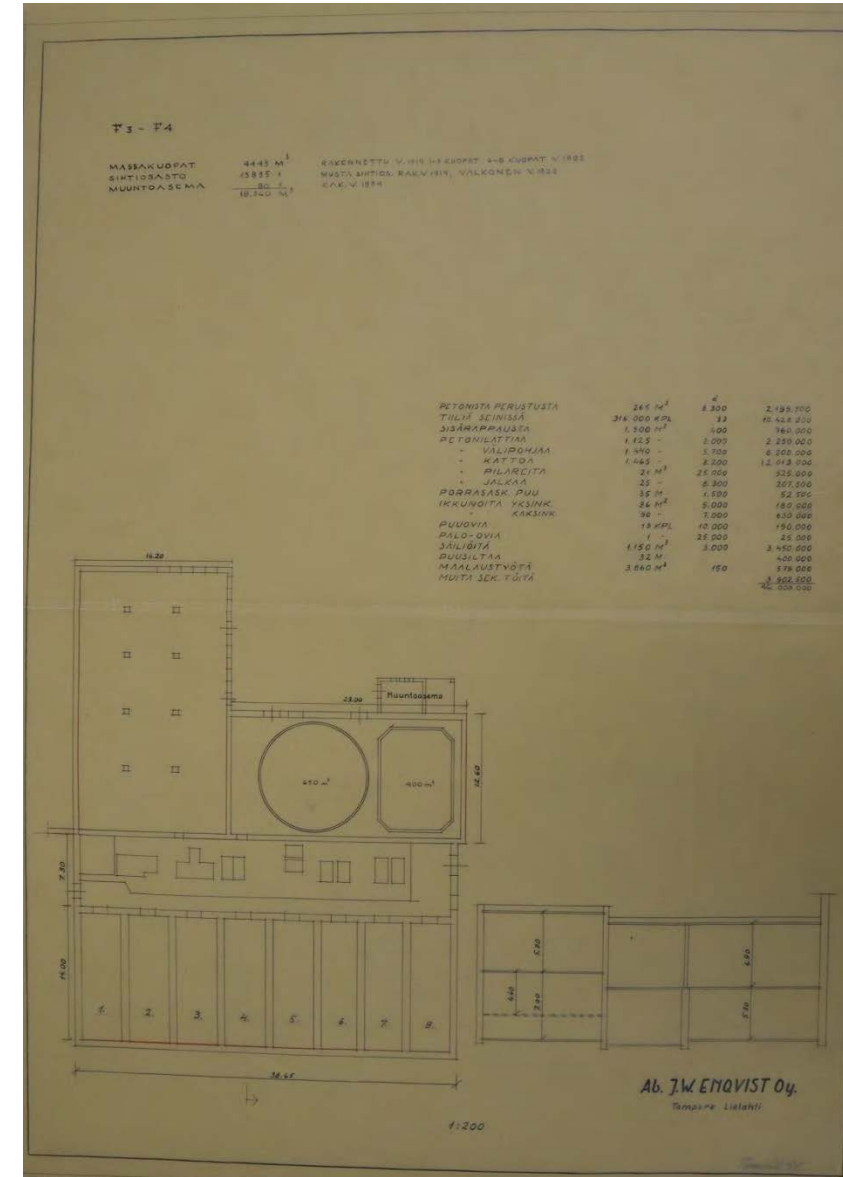

54

Oikealla ylhäällä massaosasto vuonna 2015, kuopat on peitetty myöhemmissä muutoksissa. Alhaalla Birger Federleyn 1913 laatima julkisivupiirustus suunnitelma keittämöä ja massaosastoa varten. Piirustukset: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

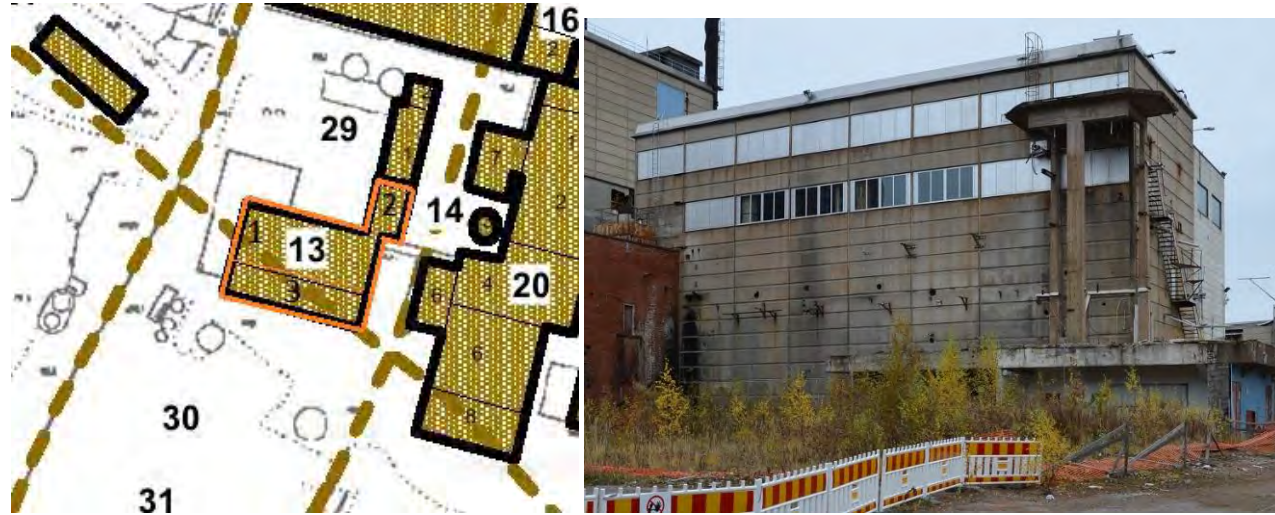

Vasemmalla ilmakuvat 1914-1920-luvulta ja vuodelta 1965. Oikealla massakuopat, sihtiosasto ja muuntamo vuoden 1955 piirustuksessa. Oikealla alhaalla keittämön tornin rakennusvaiheet 1913- 1959.

RAKENNUS 13: LIGNOTECH LAJITTELU, R1 HAIHDUTTAMO, R2 HAIHDUTTAMON PUMPPAAMO, R3 HAIHDUTTAMON UUDISRAKENNUS

Rakennus		kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) maisemallinen arvo Lielahden teollisuusalueen maisemassa
R1		
R2		
R3		
Sisätilat	ei ole tarkastettu	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset 1-2 julkisivut eivät siedä muutosta, alkuperäinen pinta huomioitava kunnostettaessa 3 purkaminen palauttaisi vanhemman pääjulkisivun
Arvoalue	ei	
Suosituks		
R1 -2	tulisi säilyttää	1-2 vanhan pääjulkisivun esiin ottaminen
R3		3 purkaminen palauttaisi vanhemman pääjulkisivun

KUVAUS (historia ja nykytila)

Haihduktamossa haihdutetaan sellun keitossa puusta liuenneiden aineksien ja keittokemikaalien yhteydessä syntynttä jäte-/lipeälientä. Liemi otetaan talteen massan pesuvaiheessa, väkevöidään haihduttamossa ja poltetaan soodakattilassa kemikaalien regeneroimiseksi ja energian tuottamiseksi. Haihduttamo rakennettiin spritehtaan länsipuolelle 1960. Piirustukset laati helsinkiläisen O.Y. Neuvotteleva insinööritoimisto Consulting Ab:n suunnittelija E. Vuorinen, joka samanaikaisesti suunnitteli myös spritehtaan eteläsiiven paikalle haihduttamon pumppaamon (R2) sekä höyryvoimalaan uuden kattilarakennuksen. Korkeiden betonielementtirakennusten myötä alueen yhtenäinen, punatiilinen ilme muuttui. Rakennukset muodostavat tyyliltään yhtenäisen oman kokonaisuutensa alueen eteläreunaan. Pumppaamo (R2) sopeutettu spritehtaan julkisivuun länsipuolella, itäpuolella taas uudemman rakennustyylin ja tiiliarkkitehtuurin sekoitus. Haihduttamon eteläsiiven nauhaikkunajulkisivu ja samalla pääjulkisivu peittyi betonielementtirakenteisen laajennusosan (R3) taakse 1971. Länsipäädyssä on matala siporex - elementtirakenteinen tasanne, jota on myöhemmin laajennettu puolelle.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	R1 lipeänhaihduttamo, ligniinitehdas R2 haihduttamon pumppaamo R3 lipeänhaihduttamo, ligniinitehdas
Suunnittelija	E. Vuorinen (?), O.Y. Neuvotteleva insinööritoimisto Consulting
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	R1 -2 1959 – 1960 R3 1971
Kerrokset	4
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate bitumikermi Vuoraus siporexelementtilevy, alumiinilevy Sokkeli betoni
Kantava rakenne	betonipilari
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	vinkelelinmuotoinen rakennuskokonaisuus, jonka eteläsiiven puolelle vuonna 1971 rakennettu uudisosa, R1 betonielementtipinta, alumiinilevy, pohjoissivulla yläkerroksessa nauhaikkuna, R2
Säilyneisyys	Alkuperäinen haihduttamorakennus pumppuhuoneineen sekä vuoden 1971 lisärakennus ovat jäljellä, rakennuksen ympäriltä on purettu haihduttamon teknisiä rakenteita, mm. säiliöitä

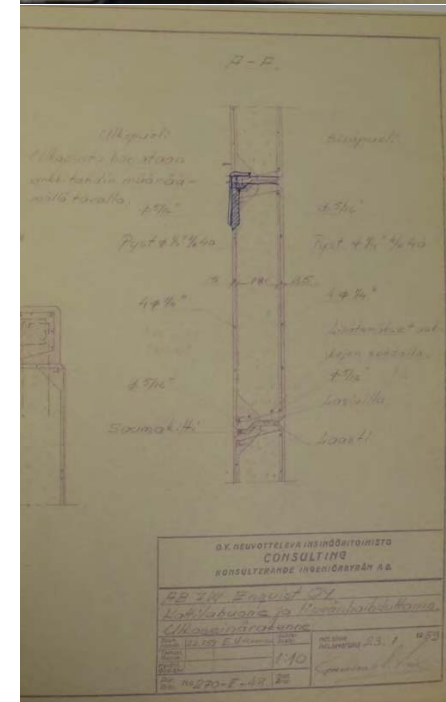
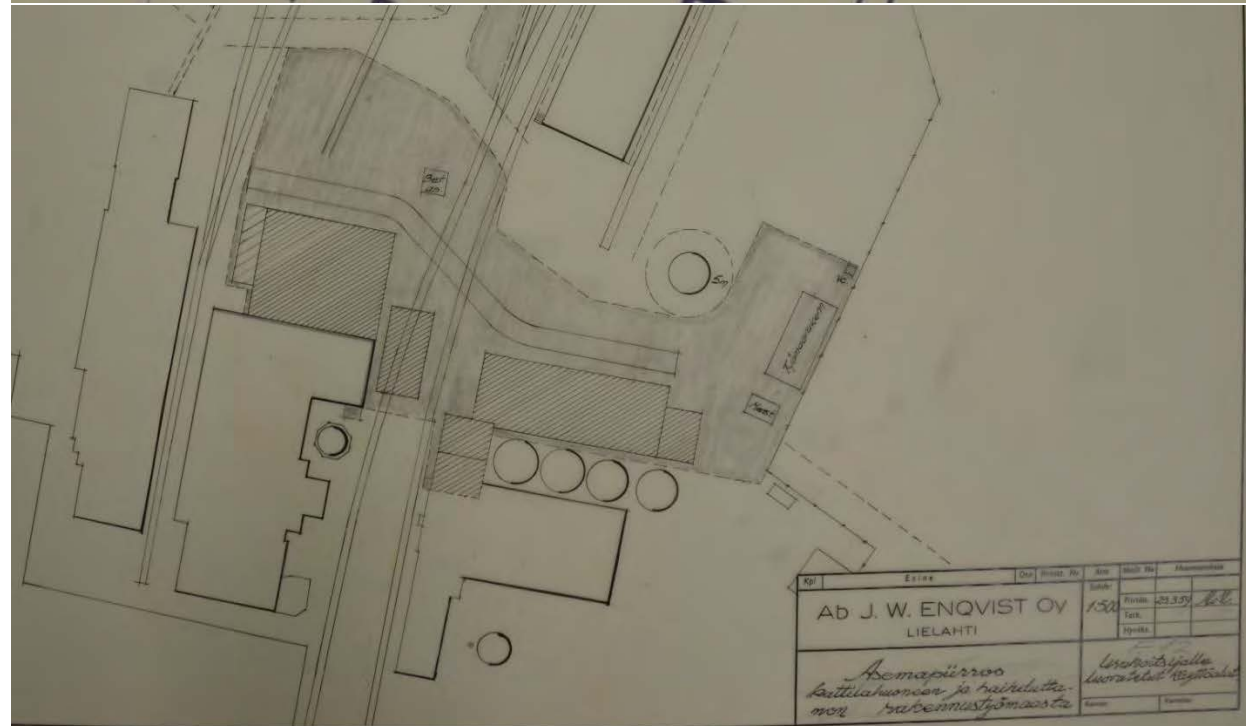
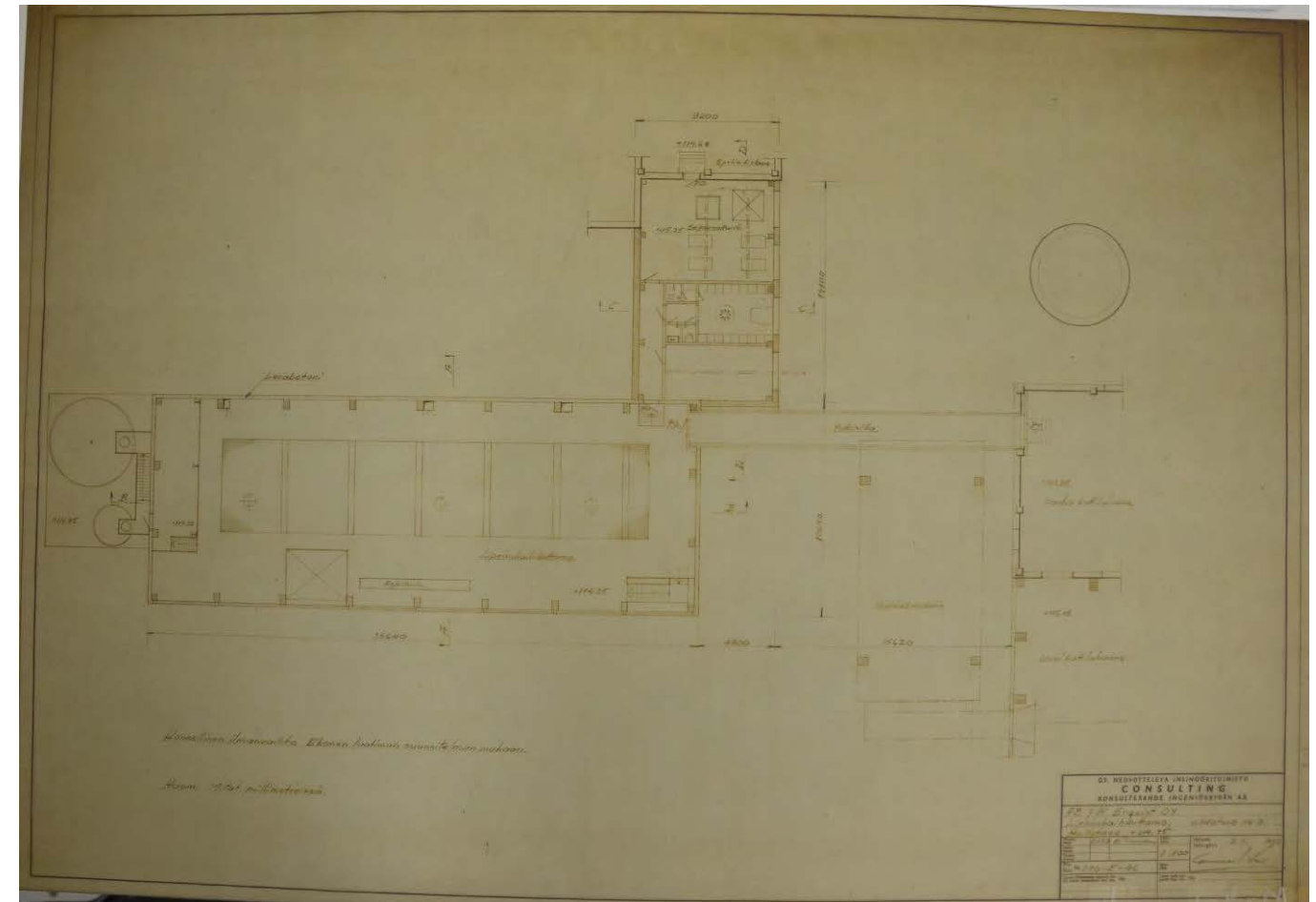
KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot 1 -2 rakennushistoriallinen arvo, teollisuushistoria 1950-luku, ensimmäiset siporex -betonielementtirakennukset tehdasalueella yhdessä voimalaitoksen kattilarakennuksen kanssa, R1 on osa saman suunnittelijan suunnittelemaa kolmen rakennuksen kokonaisuutta (voimala 1959, R2), teollisuushistoria 1970-luku, vanhemman osan lisärakennus, uudempi teollisen siporex-elementti, eriväriset ja kokoiset elementit
-------------------	---

Vasemmalla alhaalla haihduttamon lisärakennus vuonna 1973. Oikealla ylhäällä haihduttamon rakennukset vuonna 1969 ja alhaalla vastavalmistuneena 1961. Mustavalkokuvat Vapriikin kuva-arkisto.

Vasemmalla ylhäällä haihduttamon laajennus 1971, alla asemapiirros, josta näkyy höyryvoimalan, haihduttamon ja pumppaamon kokonaisuunnitelma 1959. Oikealla ylhäällä haihduttamon ja pumppaamon suunnitelma, jonka myötä spritehtaan eteläsiipi purettiin. Alla E. Vuorisen laatima elementtien kiinnitysohje 1959.

**RAKENNUS 21: TUTKIMUSKESKUS JA TALOUSRAKENNUS, LIGNIINITEHTAAN
TUTKIMUSKESKUS JA KONTTORI, SELLUTEHTAAN TALOUSRAKENNUS, PESULA**

KUVAUS (historia ja nykytila)

Rakennus sijaitsee vanhan kylätontin alueella. Aivan sen vierestä kulki vielä 1980-luvun alkupuolella Teivaalantien linjaus, jonka myöhempien alueella tehtyjen muutosten yhteydessä on hävinnyt maisemasta. Rakennuksen vinottaisen sijainnin suhteessa alueen muihin rakennuksiin voikin selittää tämän tielinjauksen kulkusuunnalla. Vaikutelma rakennuksen irrallisuudesta nykypaikassaan johtuu siitä, että sen ympäristöstä on purettu runsaasti rakennuksia ja teollisuuden tekniikkarakenteita, jotka yhdistivät alueen muuhun teollisuusalueeseen. Vanha aluerakenne tielinjauksineen ja vanhoine rakennuksineen on hävitetty lähes kokonaan. Rakennuksen eteläisivulla kasvaa kaksi vanhaa lehmusta, jotka saattavat liittyä alueen historiaan Kraemerin puistona, joka on mainittu vuoden 1910 kartalla. Viereinen vanhan kylätontin paikaksi arveltu alue on luonnontilainen.

Alkujaan sellutehtaan talousrakennuksena toiminut rakennus edustaa Birger Federleyn jälkeisen punatiilirakentamisen kautta. Sen suunnitteli alueella useita muitakin rakennussuunnitelmia laatinut M. Mikama. Suorakaiteen muotoinen, kaksikerroksinen rakennus valmistui vuonna 1951 ja sen julkisivut ovat säilyneet alkuperäisinä. Aikakaudelle tyypilliseen tapaan sen sisäänkäynnit on kehystetty tiilimuurauksin, ikkunat ovat pääosin kaksi- ja kolmijakoisia pystyikkunoita ja päätykolmioiden ikkunat kuusikulmaisia. Alun perin rakennukseen suunniteltiin sauna ja pesutilat, mankelihuone ja myös pari pientä asuntoa. Ilmeisesti jo vuonna 1965 ligniinitehtaan perustamisen aikoihin rakennus muutettiin tehtaan konttori- ja tutkimustiloiksi, missä käytössä rakennus oli sen käytön loppuun asti. Rakennuksen sisätilat ovat käytön loppumisen jälkeen jääneet silleen, jäljellä on kiinteän sisustuksen lisäksi myös jonkin verran vanhaa tutkimusvälineistöä, jotka kaikki ovat kärsineet pahoin alueella tapahtuvasta ilkevällästä, mikä onkin tällä hetkellä pahin uhka rakennuksen säilymiselle.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätila)

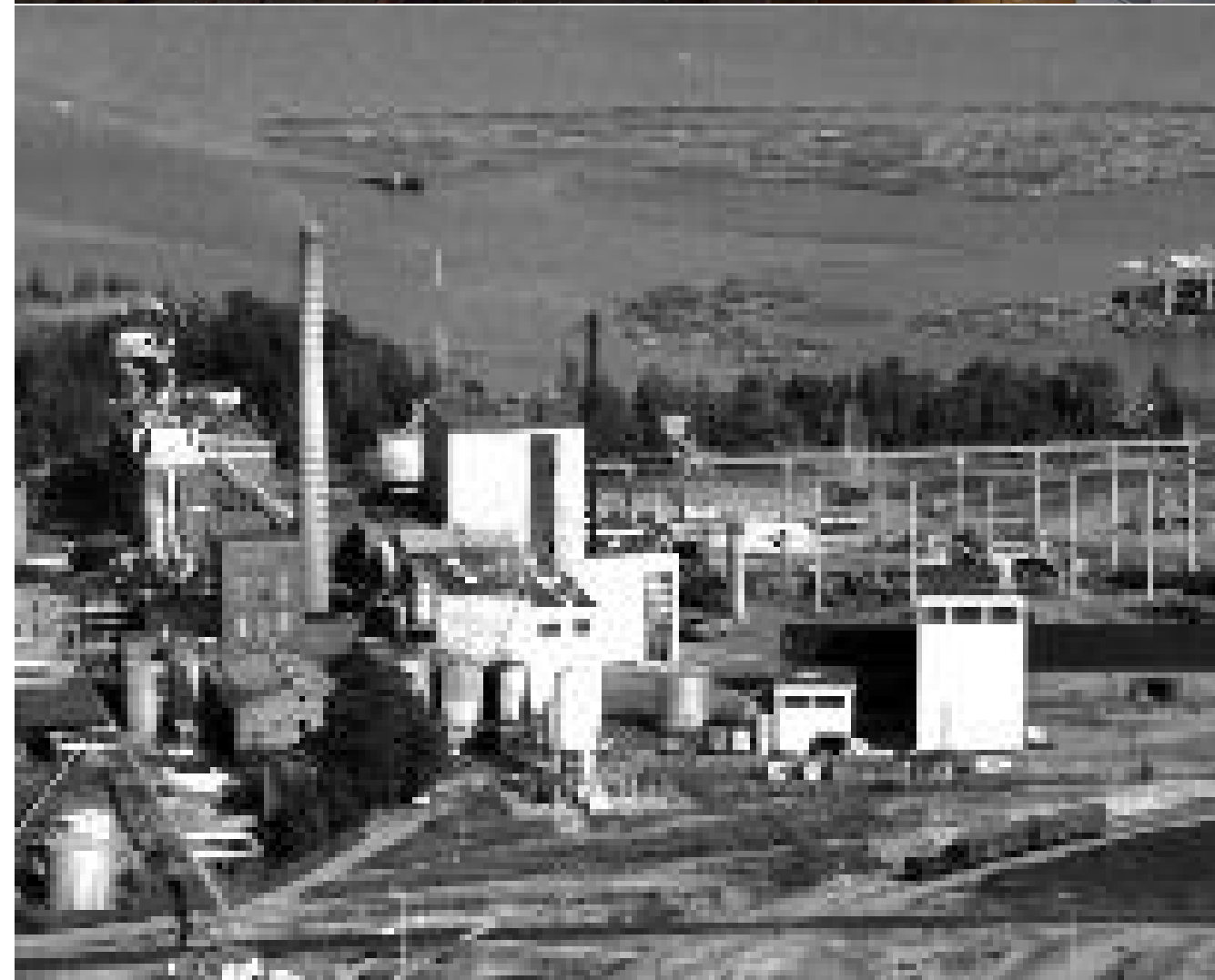

RAKENNUSTIEDOT

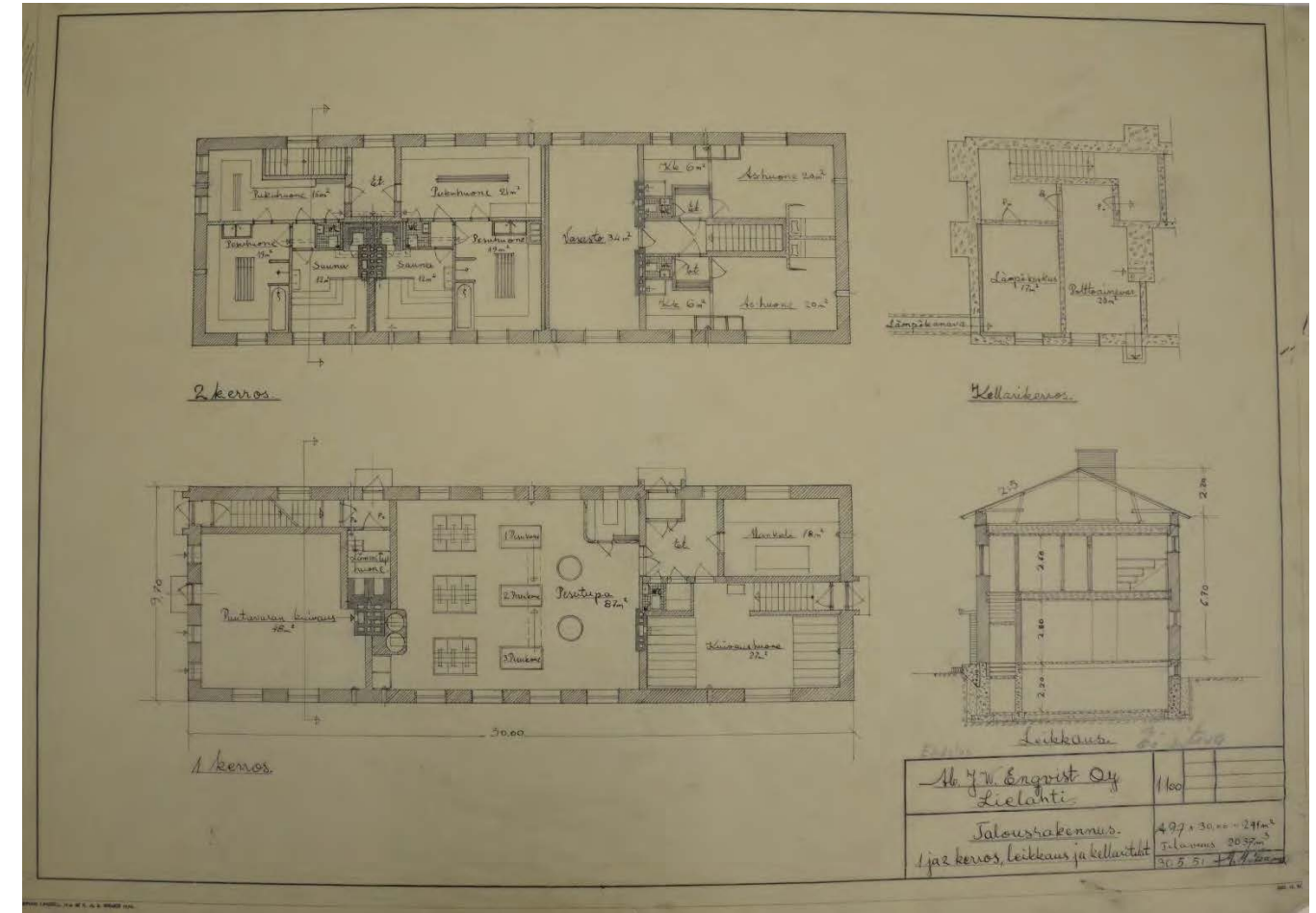
Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	asuinrakennus, talousrakennus, sauna, pesula, mankeli, tutkimuskeskus, konttori
Suunnittelija	M. Mikama
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1951 (1960-luku ja 1970-luku, sisätilat)
Kerrokset	2 + kellari
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate bitumikermi Vuoraus vuoraamaton Sokkeli betoni
Kantava rakenne	tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	Birger Federleyn jälkeinen punatiilirakentaminen, 1950-luvun modernismi, oviaukkojen tiilimuurattu kehystys, kuusikulmainen päätykolmion ikkuna, sisäänkäynnit päädyissä sekä eteläisivulla
Säilyneisyys	julkisivut alkuperäisessä asussa, sisätiloissa tilajako säilynyt, pinnat uudistettu ligniinitehtaan perustamisen aikaan 1965 ja ajanmukaistettu

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat		rakennushistorialliset arvot Rakennuksella on rakennustaiteellista ja teollisuushistoriallista arvoa
Rakennus		kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) vanhalla kylätontilla edustaa sen nuorinta ajallista kerrostumaa, sijaitsee ennen Teivaalantien linjauksen varrella
Sisätilat		
Arvoalue	Lielahden rusthollin tontti ja Kraemerin puisto	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset julkisivut eivät kestä muutosta
Suosituks	tulisi säilyttää	

Vasemmalla ylhäällä rakennus nykyisessä ympäristössään, alla päätykolmion kuusikulmainen ikkuna ja länsipäädyn sisäänkäynti. Oikealla ylhäällä kuvia sisätiloista. Alla 1973 otettu ilmakuva alueesta. Vapriikin kuva-arkisto.

Vasemmalla ylhäällä Kalle Kurjen ottama ilmakeku alueesta 1930-luvun taitteessa ennen taloussrakennuksen rakentamista ja alapuolella kuva vuodelta 1955, jolloin rakennus on uusi. Kuvat Vapriikin kuva-arkisto. Alla M. Mikaman suunnitelma sellutehtaan taloussrakennukseksi vuonna 1951. Lähde: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

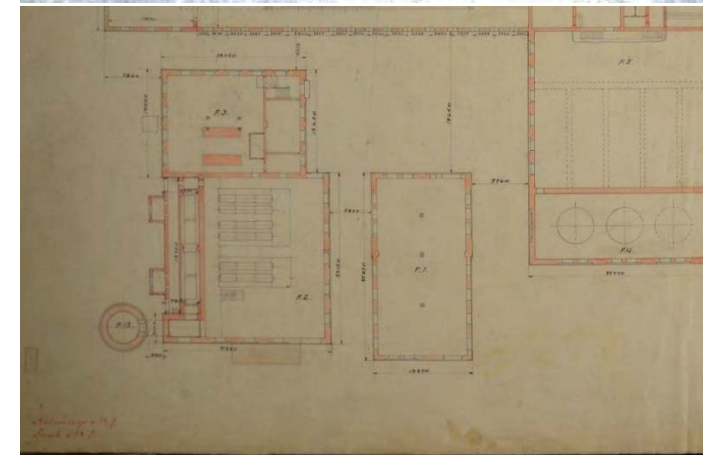
RAKENNUS 14: TEHTAAN PIIPPU

KUVAUS (historia ja nykytila)

Vuonna 1913 rakennettiin Birger Federleyn suunnittelemat, tehdasalueen ensimmäiset rakennukset, keittämö sekä voimalaitos jonka yhteyteen tehtiin myös savupiippu. Piipun rakensivat saksalaiset, piipunmuuraukseen erikoistuneet muurarimestarit. Savupiippua korotettiin vuonna 1977. Jatko-osa purettiin huonokuntoisena syksyllä 2015 ja piippu on nykyisin alkuperäisessä asussa. Piipun sokkelina luonnonkiviharkko pyöristetyt harkot, rautavanteet ylös asti.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

Pannuhuoneen pohja- ja asemapiirustus vuodelta 1913 Lähde: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	savupiippu
Suunnittelija	Birger Federley (?)
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1913 (1977, 2015)
Kerrokset	60 metrin korkuinen
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate Vuoraus vuoraamaton Sokkeli luonnonkiviharkko, harmaa graniitti
Kantava rakenne	tiili, tuettu teräsvanteilla
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	60 metriä korkea piippu toimi höyryvoimalaitoksen savupiippuna
Säilyneisyys	1977 tehty jatko-osa purettiin 2015 ja rakennus on alkuperäisessä asussa

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot teollisuushistoriallinen arvo, saksalaisten muurarimestarien rakentama, tulitiilistä muurattu piippu on tehtaan vanhinta rakennuskerrostumaa alkuperäisessä asussa
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema) teollisen kaukomaiseman symbolinen rakennus, alueen tärkeimpiä rakennuksia, olennainen osa miljöötä
Sisätilat	
Arvoalue	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset ei siedä muutosta
Suosituks	tulee säilyttää piipun pään alkuperäisen asun selvittäminen

RAKENNUS 15: KUITULINJA/ VALKAISULINJA

RAKENNUSTIEDOT	
Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	selluloosatehdas, sellun valkaisu
Suunnittelija	1 -3 valkaisuosasto sekä torni ja siihen liittyvä matalampi rakennusosa Birger Federley? M. Mikama
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1 valkaisuosasto 1929 2 valkaisuosaston laajennus 1920 - 1943 3 valkaisuosaston itäpään osa 1961 4 tornin laajennus 1962 5 julkisivun uudistus 1964
Kerrokset	1-5
Pinta-ala	2 x 2120 m ²
Julkisivumateriaalit	Kate bitumikermi Vuoraus vuoraamaton punatiili Sokkeli luonnonkiviharkko, paikoin betonivahvistukset
Kantava rakenne	Betonipilari, - palkki, osittain tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	Useista eri-ikäisistä rakennuksista muodostuva punatiilinen teollisuusrakennuskompleksi 1 kaarikattoinen rakennus sekä itäpään tasakattoinen osa vuodelta 1929 sulautuu osaksi valkaisuosaston ja kuivauslinjan muodostamaa rakennuskompleksiä, 2-5 valkaisuosaston torni ja siipirakennus eri muutosvaiheineen muodostavat rakennuskokonaisuuden eteläisen julkisivun
Säilyneisyys	julkisivut 1929–1964 aikaisessa asussa, B. Federleyn 1929 suunnitteleman valkaisuosaston (1) kaareva kattolinja ja samana vuonna suunnitellun itäpään sekä tornin ja siihen liittyvän matalan osan (2-3) punatiilinen julkisivu luonnonkivisokkeleineen, osa alkuperäisistä ikkunoita jäljellä, myös umpeen muurattujen vanhojen ikkunoiden tiiliholvattuja yläotsikoita. Sisätiloissa valkaisuosaston kaarikaton teräsbetonirakenteet säilytetty, samoin eteläpuolen pitkä julkisivu umpeen muurattuine ikkunanpaikkoineen.
KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT	

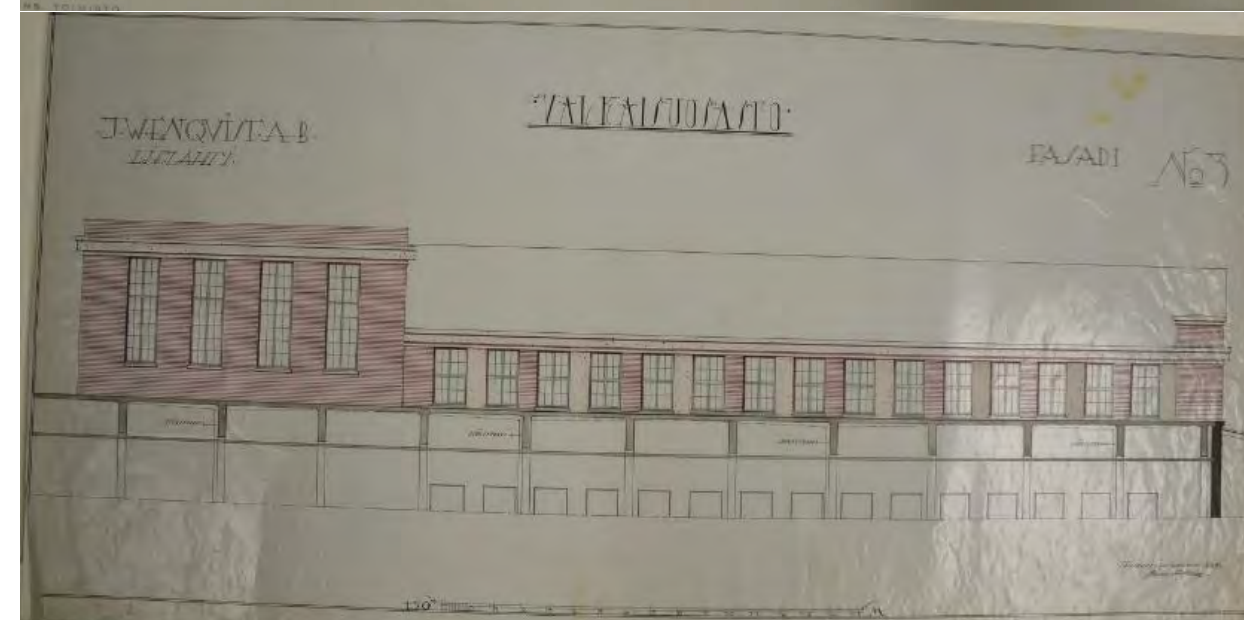
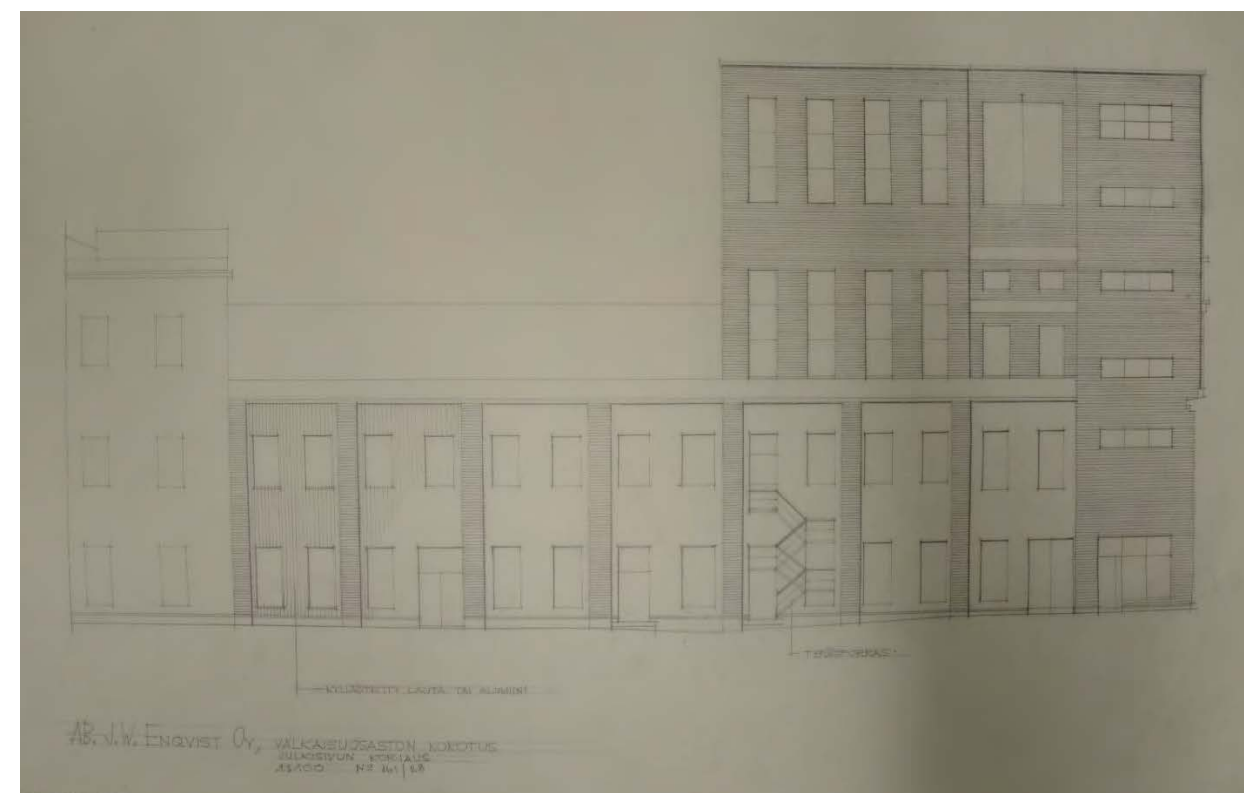
Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot Historiallisesti kerroksinen kokonaisuus, osa tehdaspihaa, rakennuksia osat sulautettu uusiin, sisätiloja yhdistetty toisiinsa 1 Suurella hallilla on rakennustaiteellisia ja rakennusteknisiä arvoja 2 Teollisuushistoriallinen arvo osana rakennuskokonaisuutta 3-6 teollisuushistoriallinen arvo	
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) Lielahden teollisuusmaisemaa, kiintopiste	
R1		
R2		
R3		
R4		
R5		
Sisätilat	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset Kokonaisuus, julkisivuja ja sisätiloja on muutettu ja sulautettu toisiinsa, julkisivut eivät siedä muutoksia	
R1		
R2		
R3		
R4		
R5		
Arvoalue	ei	
Suosituks		
R1	tulisi säilyttää	suuri hallitila ja kaarihallin kattorakenteet
R2-5	tulisi säilyttää	sisätilojen muutokset julkisivujen ehdoilla

KUVAUS (historia ja nykytila) Nykyisin kuitulinjaksi ja valkaisuosastoksi kutsuttu rakennuskompleksi rakennettiin nykyiseen asuunsa vaiheittain vuosien 1929 - 1964 välisenä aikana. Sen pinta-ala on laajimmalta osaltaan kahdessa kerroksessa 2120 m² (2x2120). Rakennuksessa on myös vuosikymmenten aikana useassa eri vaiheessa rakennettu torni (osa 3). Tällä samalla paikalla sijaitsee alun perin kartanon navetan siipi, johon sellutehdas perustettiin vuonna 1913. Navetan jäänteistä nykyisten rakennusten paikalla ei ole varmuutta. Todennäköisesti uusia rakennuksia perustettaessa on käytetty vanhasta navetasta saatuja tiiliä ja sokkelikiviä. Valkaisuosastoa varten rakennettiin Birger Federleyn suunnittelema kaarevakattoinen pitkä rakennus kuivatusosaston ja sellutehtaan väliin vuonna 1929. Samana vuonna rakennettiin myös valkaisuosaston tasakattoinen lisärakennus sen itäpäätyyn. Eteläpuolelle tehtiin uudisrakennus 1920-luvulla ja sen itäpään korkeampi osa. Sen itäpäättä korotettiin vuonna 1952 M. Mikaman laatiman suunnitelman pohjalta yhdellä kerroksella. Vuonna 1961 tornia korotettiin jälleen yhdellä kerroksella. Piirustusten mukaan kummatkin suunnitelmat toteutettiin muuttamatta rakennuksen alkuperäisten osien julkisivuja. Vanhat nelijakoiset, pieniruutuiset ikkunat saivat vielä jäädä paikalleen. Uudet kerrokset toteutettiin ajanmukaisella tyyllillä. Julkisivut muutettiin nykyiseen asuunsa vuonna 1964, suunnittelijana Insinööritoimisto J.A. Gummerus. Tuolloin alkuperäiset ikkunat muurattiin alemmissa kerroksissa umpeen ja vaihdettiin suurempiin ylemmissä kerroksissa. Tornin julkisivu päällystettiin uudella tiilipinnalla ja alakerrokseen muutoitiin tiilipilasterit.

VALOKUVAT (myös merkittävät sisätilat)

Vasen puoli, torniosan julkisivussa näkyvät sen useat korotus-, laajennus- ja muutosvaiheet. Oikealla alin kuva valkaisuosasto vuonna 2008 kemihierretehtaan toiminnan loppuvaiheessa. Kuvaaja Marika Tamminen. Vapriikin kuva-arkisto.

Vasemmalla ylhäällä valaisuosasto vuonna 1965 ja alakuvassa 1930-luvun taiteessa. Oikealla ylhäällä julkisivumuutoksen suunnitelmapiirustus 1964, taustalla kaarihallin katto ja labran siipi (R16). Alla Federley'n kaarihallin ja itäpäädyn siiven julkisivusuunnitelma 1929. Kuvat Vapriikin kuva-arkisto. Lähde: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

RAKENNUS 16: LABRA, VALKAISUOSASTON LABORATORIO

KUVAUS (historia ja nykytila)

Valkaisuosaston laboratoriona alun perin toiminut rakennus sijaitsee kartanon vanhan navetan paikalla. Se on todennäköisesti rakennettu vuonna 1933, jolloin siitä esiintyy ensimmäinen piirustus. Vielä 1930-luvun taitteessa otetussa valokuvassa rakennuksen paikalla on vanhan navetan pohjois-eteläsuuntainen siipirakennus (ks. R15 liitekuvat) Ennen vuotta 1936 otetussa ilmakuvassa se sen sijaan jo on. Niin piirustus kuin vanhat ilmakuvatkin osoittavat, että laboratorio on rakennettu korotuksena navetan pohjois-eteläsuuntaisen siiven eteläosan keskelle. Sen itäinen pitkä sivu rakennettiin valkaisuosaston päätä vasten. Tasakattoisen, kaksikerroksisen, vanhan navetan linjausta ja mittasuhteita mukailevan rakennuksen suunnittelija ei ole tiedossa. Birger Federleyn aikakausi alueen suunnittelijana päättyi vuonna 1932 eikä rakennuksesta ole hänen laatimiaan piirustuksia. On hyvin todennäköistä, että vuonna 1933 laadittu julkisivupiirustus on rakennuksen alkuperäinen suunnitelma. Suunnitelma noudattaa Federleyn suunnitelmille ja alueen muille rakennuksille tyyppillistä klassistista muotokieltä.

Navetan eteläpääty purettiin ja laboratoriota korotettiin ilmeisesti 1940-lla, jolta ajalta on myös olemassa sisätiloja koskeva muutospiirustus. Tuolloin tiloja modernisoitiin ja tilajakoa muutettiin. Piirustukseen on merkitty muun muassa wc:t ja pesuhuone sekä pimiö, kirjasto, selluloosahuone ja kirjoitushuone. Samalla navetan eteläpääty ilmeisesti muutettiin rakennuksen pohjakerrokseksi. Alkuperäinen tyyli huomioitiin myös laajennusosassa, yläkerrokseen ja jatkokseen tehtiin pieniruutuiset pystyikkunat. Rakennus on julkisivuiltaan 1930–1940-lukujen asussa muuten mutta päättyyn on 1900-luvun loppupuolella tai sen jälkeen puhkaistu suuri oviaukko, jossa on alumiininen nosto-ovi.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

RAKENNUSTIEDOT

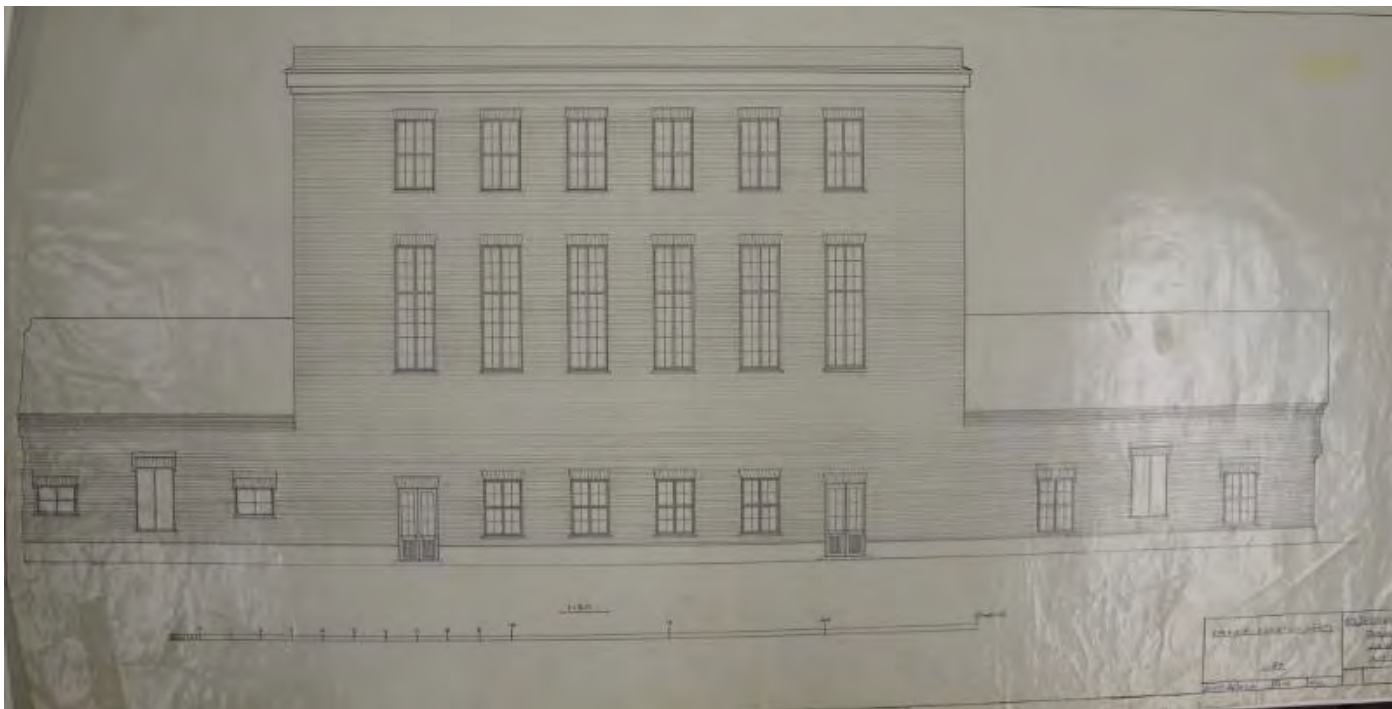
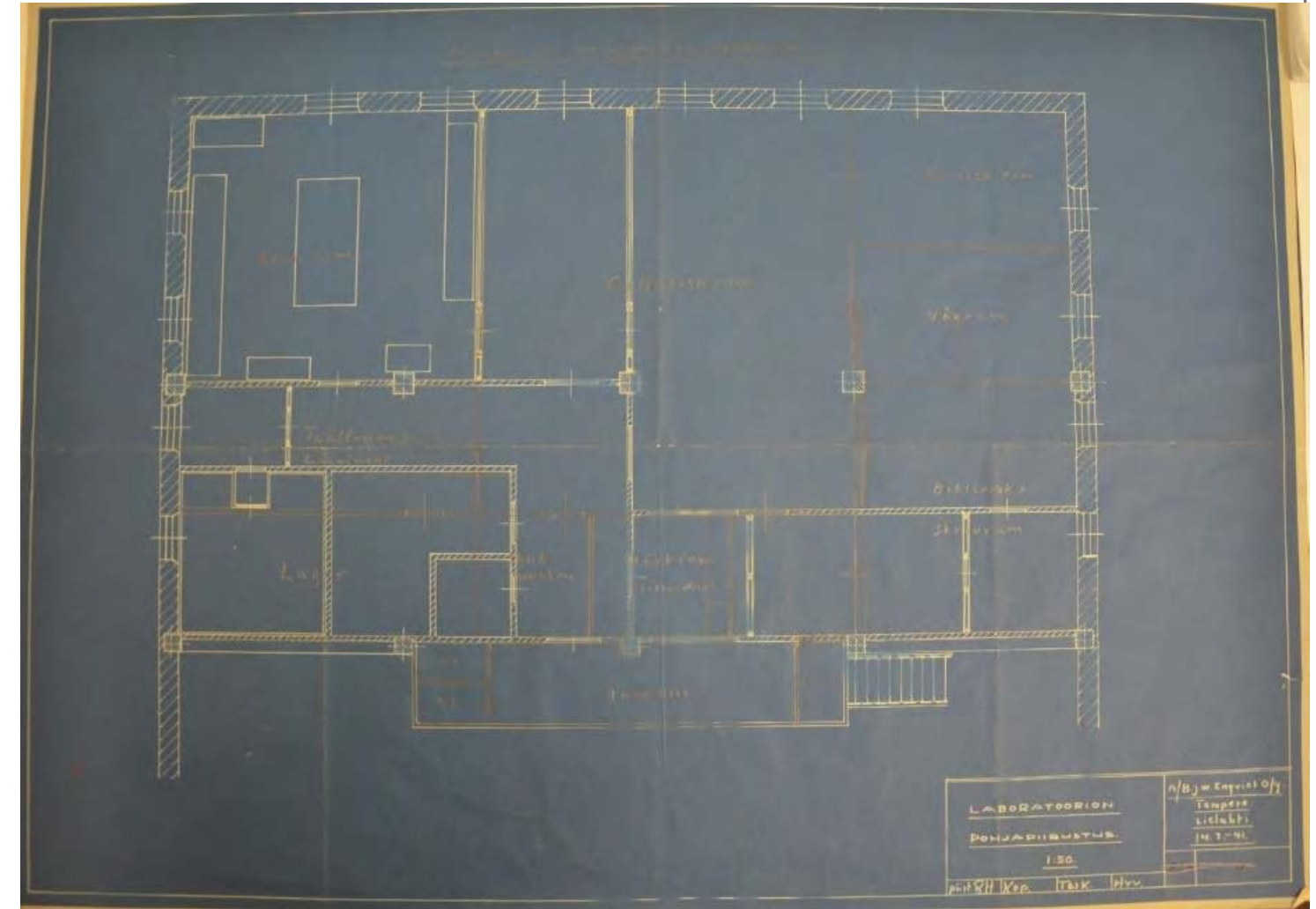
Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	tehtaan laboratorio-osasto
Suunnittelija	MK/ MM?
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	n. 1933 (1941 eteläpääty R2)
Kerrokset	1
Pinta-ala	375 m2
Julkisivumateriaalit	Kate bitumikermi Vuoraus vuoraamaton Sokkeli luonnonkiviharkko, harmaa graniitti
Kantava rakenne	betonipilari, - palkki, osittain tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	rakennuskokonaisuuden osa, eteläpäädyn julkisivussa alkuperäinen tiilipinta, sokkeli harmaata graniittiharkkoa, ristipuitteinen ikkuna vanhoine ruutujakoineen jäljellä huonokuntoisena
Säilyneisyys	alkuperäiset ja muutosajankohdan julkisivupiirteet kohtuullisesti säilyneet, itäpuolen seinän muodostaa valkaisuosaston pääty, jonka kaarirakenne näkyvässä, tehtaan laboratoriotilojen interiööri ilkevallan seurauksena hajotettu

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot rakennustaiteellista arvoa, muotokielessä hyödynnetty Federleyn tyyliä teollisuushistoriallinen arvo, 1930-luku, yhdistyy kartanon ja teollisuuden historia
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) osa kokonaisuutta, rakennus on samassa linjassa paikalla sijainneen navetan p-e-suuntaisen siiven kanssa
Sisätilat	
Arvoalue	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset julkisivut eivät siedä muutosta
Suosituks	tulisi säilyttää sisätilamuutokset julkisivujen säilymisen ehdoilla

Vasemmalla inventointikuvia laboratorion tutkimustiloista, alla itäsivun seinä, joka tukeutuu valkaisuhallin päättyyn. Näkyvissä hallin kaarirakenne. Oikealla ylhäällä vuonna 1977 otetussa ilmakuvassa laboratoriosiipi näkyy vielä olemassa olevan navetan eteläpäädyssä, sen eteläpäättyyn tehty jatke on 1940-luvulta. Kuva Vapriikin kuva-arkisto. Alla kuva 1950-luvulta, kuva Teppo Moilanen.

Vasemman puoleinen yläkuva on otettu vuosien 1929-1933 välisenä aikana. Kuva Vapriikin kuva-arkisto. Laboratorion paikalla valkaisuosaston länsipäädyssä on vielä vanhan navetan siipi. Alakuvassa vuoden 1933 suunnitelma, josta näkyy, että navetan siivestä muodostettiin laboratorion alin kerros. Oikealla muutospirustus vuodelta 1941. Lähde: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

RAKENNUKSET 17 JA 23: 1 KUIVAUSKONE, 2 KUIVAUSOSASTON LAAJENNUS, 3 MÄRKÄMASSAVARASTO, 4 KUIVAUSOSASTON JÄLKIKÄSITTELYTILA, 5 KEMIHIERRETEHTAAN SÄILIÖIDEN BETONIJALUSTA

RAKENNUSTIEDOT	
Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	sellun kuivatus ja jälkikäsitteily
Suunnittelija	Birger Federley
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1923 – 1924 (1936 sekoituskyypä, 1950-l, 1960-l, 1985)
Kerrokset	1
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate saumapelli, bitumikermi Vuoraus vuoraamaton, uusin osa vuorattu teräspoimulevyllä Sokkeli betoni, luonnonkiviharkko, harmaa graniitti
Kantava rakenne	Betonipilari, - palkki, osittain tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	1 Vanhin osa vuosien 1923 – 1924 ajalta, kaarevakattoinen rakennus 2 punatiilirunkoinen, pulpettilappeinen lisärakennus vuodelta 1959, pohjoissivulla lasitiilinen nauhaikkuna, leveä räystäslista yhdisti rakennusta Federleyn suunnittelemaan osaan. 3 kahdessa vaiheessa 1950–1960-lukujen aikana rakennettu märkämässavarasto on julkisivuiltaan alkuperäisessä asussa 4 1985 rakennettu peltivuorattu halli, jossa tapahtui kuivauksen jälkikäsitteily 5 kemihierretehtaan toimintaan liittyvien 1985 rakennettujen säiliöiden betoniset kiinnitysalustat
Säilyneisyys	1 rakennuskompleksin vanhimman osan kaikki julkisivut ovat lähes tuhoutuneet muutosten yhteydessä. Kokonaisuus on kuitenkin tunnistettavissa kattolinjan ja sisätilojen säilyneisyyden vuoksi. Pohjoissivun julkisivuissa jäljellä fragmentteja alkuperäisestä tyylistä 2 julkisivut (entä sisätilat?) on säilytetty alkuperäisinä 3 julkisivut alkuperäisiä 4 alkuperäinen 5 säiliöt on siirretty pois ja jäljellä on betonialusta

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT	
Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot
Rakennus	sellun kuivatusta ja prosessin jälkikäsitteilyä varten useassa eri vaiheessa vuosien 1923 – 1985 välisenä aikana rakennettu kompleksi kiinnittyy osaksi tehtaan ydinaluetta
R1	1 rakennushistoriallista ja teollisuushistoriallista arvoa 1920-luku, Federleyn aika
R2	2 teollisuushistoriallista arvoa 1950-luku, Federleyn ajan muotokieli
R3 (23)	3 teollisuushistoriallinen arvo 1960-luku kuivaamon nuorimmat kerrostumat, tiili
R4	4 kemihierretehtaan rakennustoimintaa 1980-luku
R5	5 -
Sisätilat	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema)
R1	Julkisivut muodostavat tehtaan pohjoisjulkisivun
Arvoalue	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset 1 julkisivut eivät kestä enempää muutosta, hallitila säilytettävä 2 - 3 julkisivut eivät kestä muutosta, sisätilojen muutokset julkisivujen ehdoilla 4 kestää muutosta, materiaalit ja jäsentely huomioitava
Suosituks	
R1-3	tulisi säilyttää
R4	olisi suotavaa säilyttää

KUVAUS (historia ja nykytila)

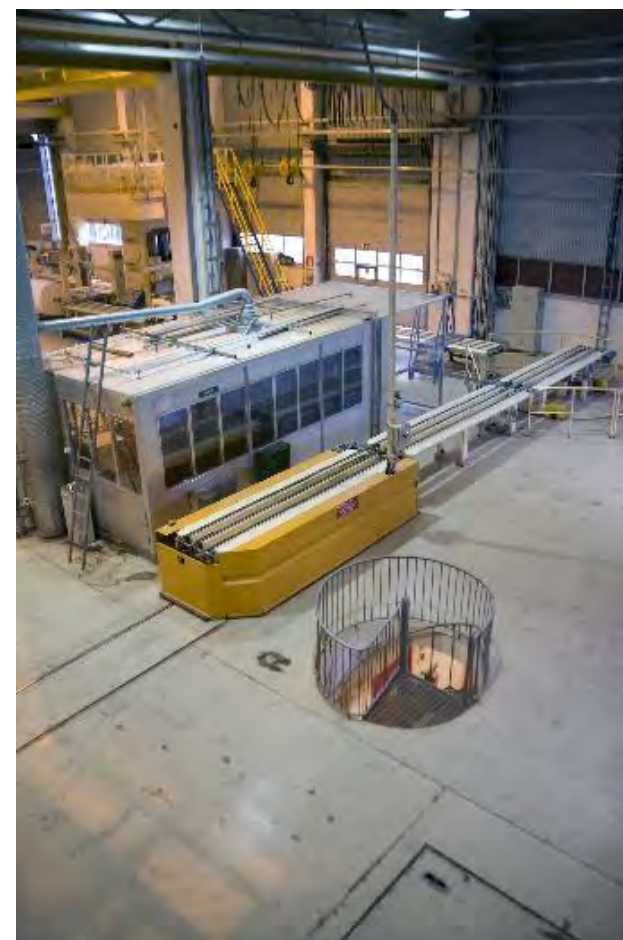
Birger Federleyn suunnitteleman, 1923 – 1924 rakennetun kuivausosaston vanhin osa sijaitsee nykyisen rakennuskompleksin itäpäässä. Sitä edeltänyt kuivausosasto toimi Nottbeckien aikaisen navetan tiloissa, jonka kuivausosastona toiminut itä-länsisuuntainen siipi purettiin uudisrakennuksen (R11) tieltä. Vanha liian pieneksi käynyt kuivauskone siirrettiin Enqvistien omistamaan Killinkosken puuhiomoon ja tilalle hankittiin uusi. Kaarevakattoinen uudisrakennus oli päädyistä koristeltu profiloitulla betonikaarella. Julkisivuja rytmittivät tiiviisti sijoitetut, korkeat, pieniruutuiset pystyikkunat. Vuonna 1936 itäpäätyyn rakennettiin kahdeksankulmainen sekoituskyypä, joka peitti päätyrakenteet. Pohjoissivulle tehtiin 1950-luvulla pulpettilappeinen lyhempi lisärakennus (osa 2). Sekä vanhan kuivaamon kaakkoispuolelle että uuden siiven eteen tehtiin säiliöitä, jotka on tehtaan lakkauttamisen 2008 jälkeen purettu (5). Kuivausosaston länsipäätyyn rakennettiin jälkikäsitteilyä varten leveä, peltivuorattu halli 1980-luvulla (4). Vanhan kuivausosaston läntinen päätyjulkisivu purettiin ja tila yhdistettiin uuteen rakennukseen. Sellutehtaan toiminta loppui ja tilalle perustettiin kemihierretehdas 1985. Kuivaamorakennuksen itäpäädyn alkuperäinen julkisivu sekä sekoituskyypä purettiin hiertämöarakennuksen tieltä rakennusta lyhennettäessä. Vanhan kuivausosaston sisätilojen seinä- ja kattorakenteet ovat alkuperäisiä. Kuivauskone on myöhemmin uudistettu. Kaarihallin julkisivujen alkuperäinen rakenne on nähtävissä fragmentaarisesti pohjoissivulla. Kuivauslaitteet on siirretty pois vuoden 2008 jälkeen.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

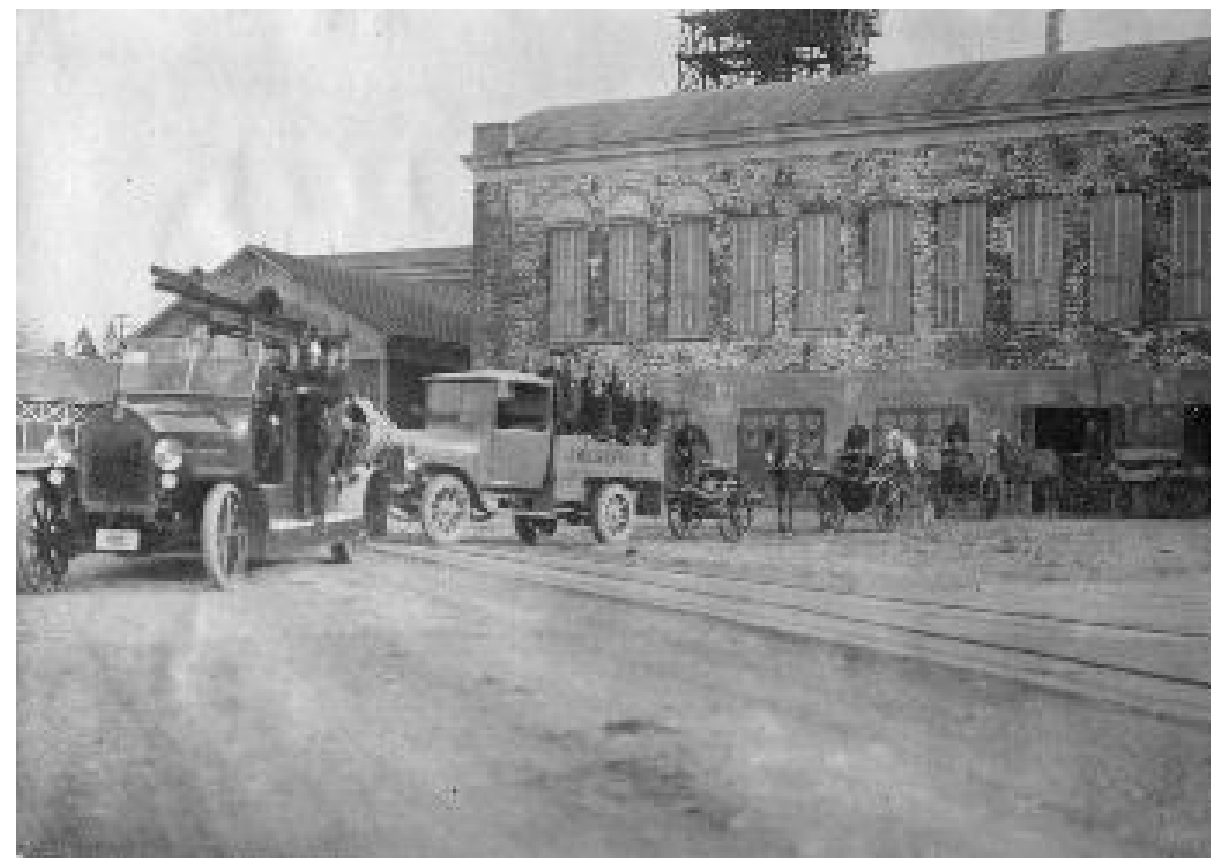
Kuvat: Vasemmalla vanhan kuivaamon itäpäätyä, joka sai uuden päätyjulkisivun 1985 kun hiertämö rakennettiin. Alhaalla näkyy 1950-luvulla toteutettu laajennusosa. Oikealla 1985 rakennettu kuivausosaston jälkikäsitteilytila.

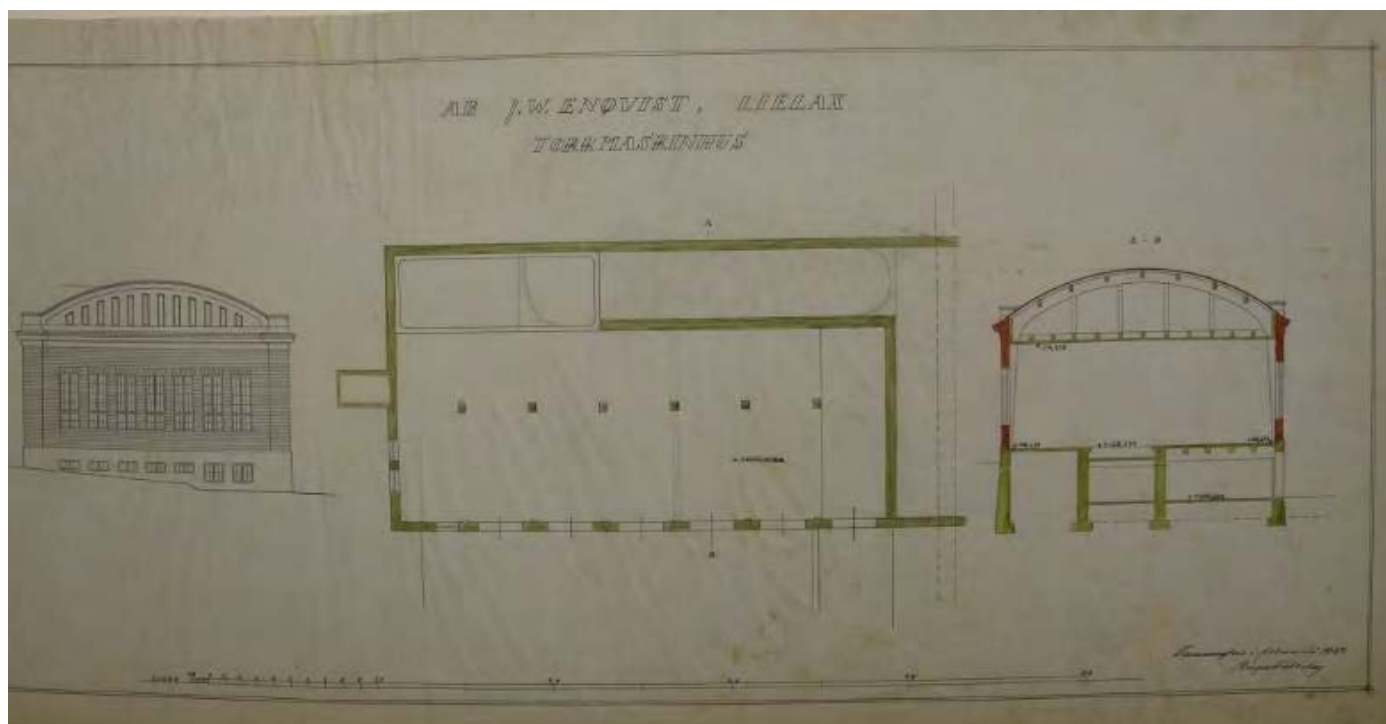
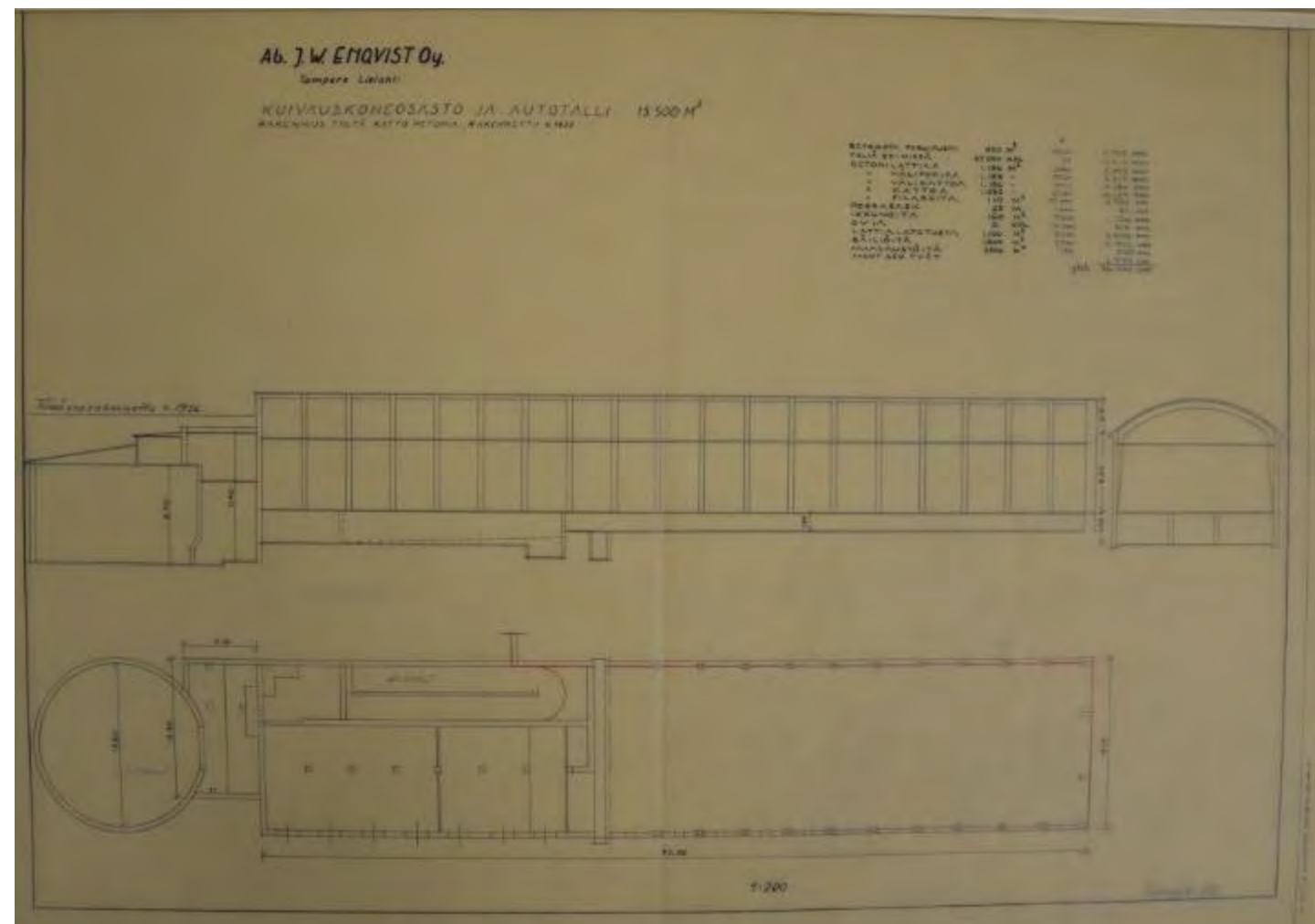
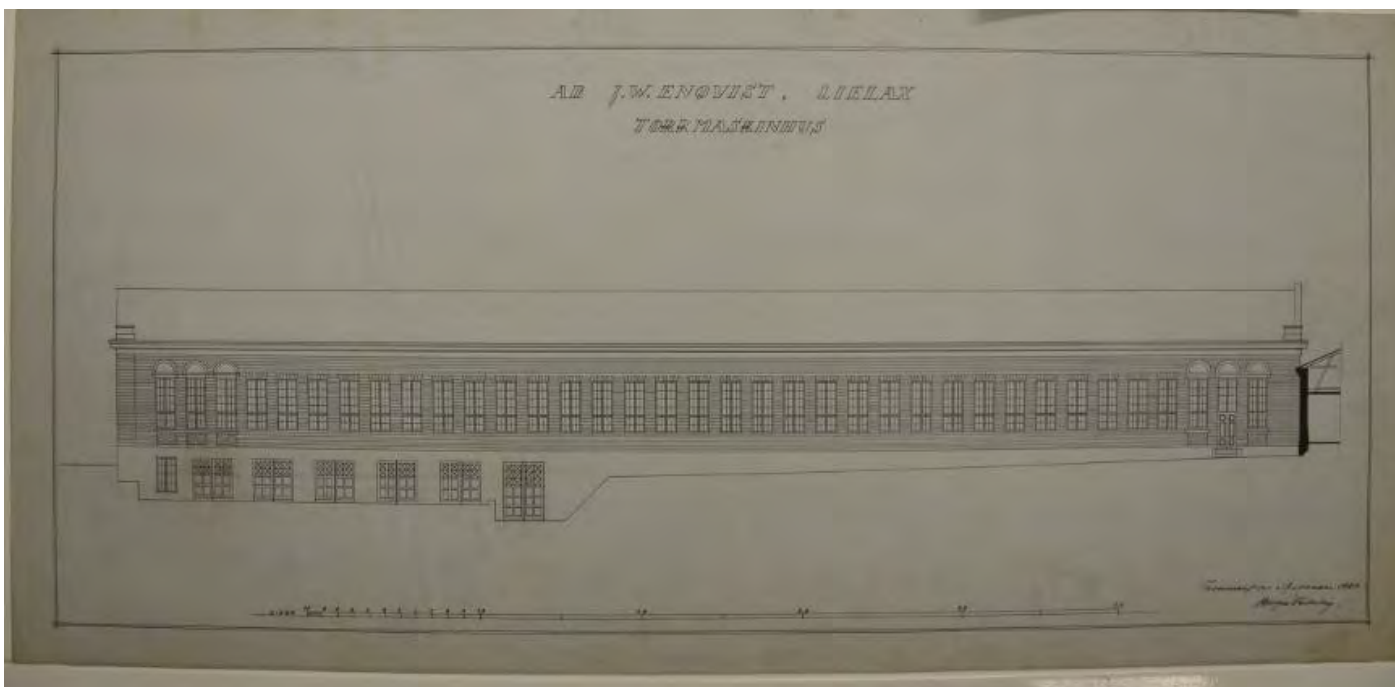
71

Vasemmalla vuoden 2015 kuvia vanhasta kuivaamosta sekä vuonna 1985 rakennetusta paalamosta. Oikealla kuvia samoista tiloista vuoden 2008 dokumentoinnista. Kuvaaja Marika Tamminen, Vapriikin kuva-arkisto.

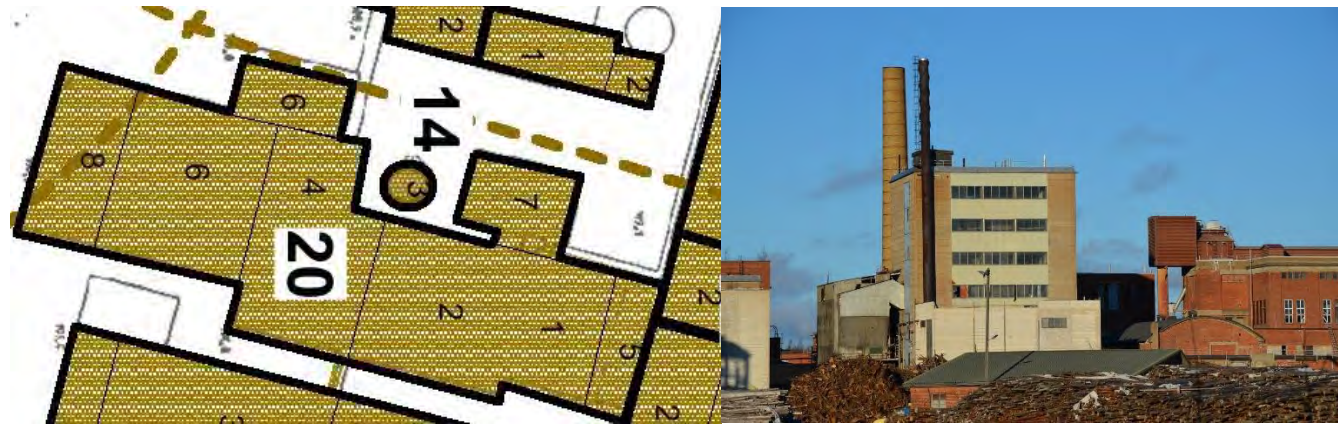
Ylhäällä kuivaamo 1970-luvulla, alla rakennukset numeroituina vuoden 1950 ilmakuvaan, Oikealla ylhäällä kuivaamon kellarikerroksessa toimineen palokunnan toimintaa. Alhaalla kuivaamo 1930-luvun taitteessa piilossa uuden valkaisimon takana. Kuvat Vapriikin kuva-arkisto.

Birger Federleyn kuivausosastoa varten laatimia suunnitelmia vuodelta 1923. Oikealla 1955 tehty rakennuskartoituspiirustus, jossa näkyy vuoden 1936 muutos, jolloin itäpäätyyn rakennettiin sekoituskyypä. Laajennus purettiin hiertämön tieltä pois 1985. Lähde: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

RAKENNUKSET 14 JA 20: SAVUPIIPPU JA VOIMALAITOKSET 1910-, 1950- 1960-LUKU

RAKENNUSTIEDOT	
Nykykäyttö	Ei käytössä
Historialliset käytöt	konehuone, höyryvoimala, sähkökeskus, muuntamo, kytkinlaite, kattilat, turbiinit, laite- ja sosiaalitalat, savupiippu
Suunnittelija	1-3 Birger Federley 1913–1914, 4 M. Mikama 1949 6 M. Mikama 1959 7 H. Kautonen 1968 8 Rakennustoimisto Matti Kontio 1972
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	Seitsemässä eri vaiheessa 1913 – 1914, 1951, 1959, 1960, 1968, 1972 Kokonaisuuteen liittyy lisäksi tehtaan piippu 1914 (1977, 2015)
Koko	2334 m2 sekä pohja että kerrosala
Julkisivumateriaalit	Kate mustaksi maalattu bitumikermi Vuoraus 1914, 1950 ja 1959 osat punatiiltä, vuosina 1960, 1972 rakennetut osat kevytbetoni, betoni ja siporex-levy, 1968 aaltopelti Sokkeli betoni, luonnonkiviharkko ja -paasi
Kantava rakenne	teräsbetonipilari, - palkki, 1-5 osittain tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	1 -2 1914 (turbiinit 1 ja 2?) konehuone ja pannu , kaksi jugendhenkistä, osin klassistista tyyliä edustavaa punatiilirunkoista, vuoraamatonta teollisuusrakennusta, lappeita kiertää voimakkaasti profiloitu koristelistoitus, toisen kattokaari p-e-suuntainen, toisen i-l-suuntainen 3 1914 tehtaan piippu keltatiilistä, v.2015 palautettu alkuperäiseen asuun 4 1949 kattila 2 , modernistinen punatiilirunkoinen, ylin kerros pyöröikkunat, pieniruutuiset, korkeat, kapeat puupuitteiset ikkunat syvennyksissä 5 1959 kytkinlaite , toisen kerroksen tasolla, muodostaa alikulkukäytävän, vaakaikkunat, etelään laskeva lape, vuoraamaton, ohut massiivitiiliseinä 6 1959 kattila 3 , betonirakenteinen, tasakattoinen rakennus 7 1968 turbiini 4 , lauhdeturbiini aaltominerivivoraattu, yhteys turbiineihin 1 ja 2 8 1972 laite- ja sosiaalitalat , siporex-rakenteinen, nauhaikkunat, katto purettu

Säilyneisyys (julkisivut ja sisätilat)	1-2 alkuperäisen tyylin mukaiset julkisivupiirteet säilyneet osittain, kattorakenteet, listoitus, ikkunoiden syvennykset, ikkunoita ja ovia peitetty levyin ja muurattu umpeen, sisätiloissa merkittäviä muutoksia, sisäkattorakenteita säilynyt, rakennus 2 yhdistetty itäpäädyistä rakennukseen 4 3 Tehtaan piippu palautettiin alkuperäiseen asuunsa 2015 purkamalla vuoden 1977 jatkos 4-5 julkisivut säilyneet alkuperäisenä, alakerroksen ikkunoita muurattu umpeen 6-7 julkisivut säilyttäneet alkuperäisen asunsa 8 pahoin tuhoutunut laitepurkujen yhteydessä, ilman kattoa
--	---

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	Rakennushistorialliset arvot
Rakennus	Historiallisesti kerroksinen kokonaisuus kuvastaa teollisuusrakentamisen sekä käytön ja tuotantoprosessien muutosta tehtaan toiminnan alusta sen päättymiseen vuonna 2008. Kukin rakennuskokonaisuuden osa ilmentää rakennusajankohtansa tyyllisiä ja toiminnallisia ratkaisuja, vanhoja rakennuksia on sopeutettu uusiin toimintoihin. Erityisesti vanhimmilla osilla (1913 – 1914, 1950) on rakennustaiteellista, suunnittelu-, teollisuus- ja sosiaalishistoriallista arvoa.)
R1	1-2 rakennustaiteellinen, rakennustekninen ja teollisuushistoriallinen arvo 1910-luku klassismi Federley 3 ks lomake 4 rakennustaiteellinen ja teollisuushistoriallinen arvo 1950-luku modernismi, punatiiliarkkitehtuuri 5 teollisuushistoriallinen arvo 6 rakennustaiteelliset arvot 1960-luvun taite 7 tehdasalueen moderni rakennusperintö 1960-luku, materiaalit 8 teollisuushistoria 1970-luvun modernismi siporex - elementtirakentaminen
R2	
R3	
R4	
R5	
R6	
R7	
R8	
Sisätilat	Kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema)
R1	1 ja 2 osa teollisuusympäristöä teollisuusalueen vanhin osa
R2	3 ks erillinen lomake
R3	4 Lielahden teollisuusalueen näkymä
R4	5 yhdistävä rakennus teollisuustilan muodostajana
R5	6 Lielahden teollisuusalueen näkymä, kaukomaiseman kiintopiste
R6	7 osa rakennuskompleksia
R7	
R8	
Arvoalue	Muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset
R1-3	1-2 julkisivut ja konehuone eivät siedä muutosta
R4-7	3 ks lomake 4 – 7 julkisivut eivät kestä muutosta, sisätilan muutokset julkisivujen ehdoilla 8 katto puuttuu
Suosituks	
R1	tulee säilyttää julkisivujen palauttaminen alkuperäiseen asuun, konehuoneen säilyttäminen
R2	tulee säilyttää julkisivujen palauttaminen alkuperäiseen asuun
R3	tulee säilyttää
R4-7	tulee säilyttää julkisivut
R8	puretaan

KUVAUS (nykytila ja historia)

Pinta-alaltaan 2334 m² kokoinen rakennuskompleksi muodostuu kahdeksasta eri osasta ja käsittää kolmen eri aikakauden voimalaitokset 1910-luvulta 1960-luvulle. Tehtaan toiminnan ensimmäiseen vaiheeseen ajoittuvat vuosina 1913 ja 1914 rakennetut kaksikerroksiset, kaarikattoiset pannu- ja konehuone-rakennukset (1 ja 2), jotka suunnitteli arkkitehti Birger Federley. Konehuoneen kaarikattorakenteet ovat säilyneet. Vuonna 1914 rakennettiin myös tehtaan piippu (3). Sitä jatkettiin vuonna 1977. Jatkos purettiin huonokuntoisena syksyllä 2015. Toisessa vaiheessa voimalaa varten rakennettiin kaksi kattilarakennusta, joista tiilirunkoinen viisikerroksinen, modernistinen rakennus 1949 (4). Vuonna 1959 Insinööritoimisto J.A. Gummerus suunnitteli kytkinlaitoksen (5) pannuhuoneen ja valkaisimon (R15) väliin toiseen kerrokseen, jolloin pihaan kulku muuttui alikulkutunneliksi. Uusi kattilarakennus valmistui 1960 (6). Tämän kokonaisuuden länsipuolelle rakennettiin 1968 aaltomineriitillä vuorattu turbiinirakennus (7) suunnittelijana H. Kautonen. Vuonna 1972 valmistui kokonaisuuden viimeinen rakennus (8), joka käsitti laite- ja sosiaalilat. Suunnittelijana oli Rakennusinsinööritoimisto Matti Kontio. Kaikkien eri aikoina rakennettujen voimalarakennusten julkisivuissa on säilynyt rakennusajankohdan alkuperäistä tyyliä. Vanhimmat Federleyn suunnittelemat rakennukset edustavat klassististyylistä, voimakain vaakalistoin ja pystypilasteriaihein koristettua tiiliarkkitehtuuria. Vuoden 1949 kattila on vielä punatiilinen. Sen tyyli on modernistinen mutta linkittyy myös Federleyn muotokieleeseen. Uusi kattilarakennus vuodelta 1960 edustaa hahduttamon kanssa alueella uutta betonielementtirakennustekniikkaa. Sen jatkeeksi 1972 rakennettu voimalarakennus on huonokuntoinen ja ilman kattoa laitepurkujen ansiosta. Vuonna 1968 rakennettu aaltomineriittivuorattu turbiinirakennus on alkuperäisessä asussa.

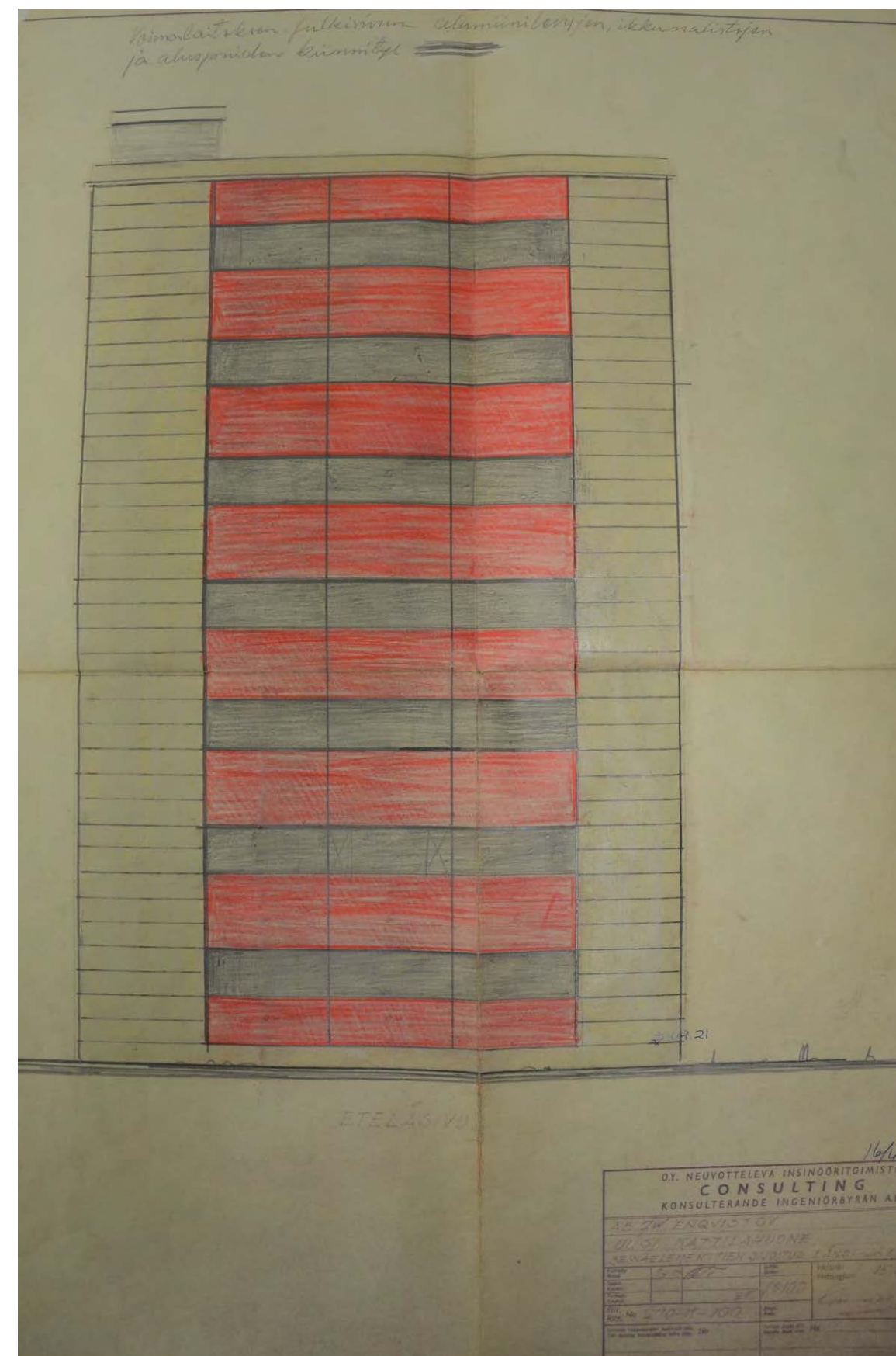
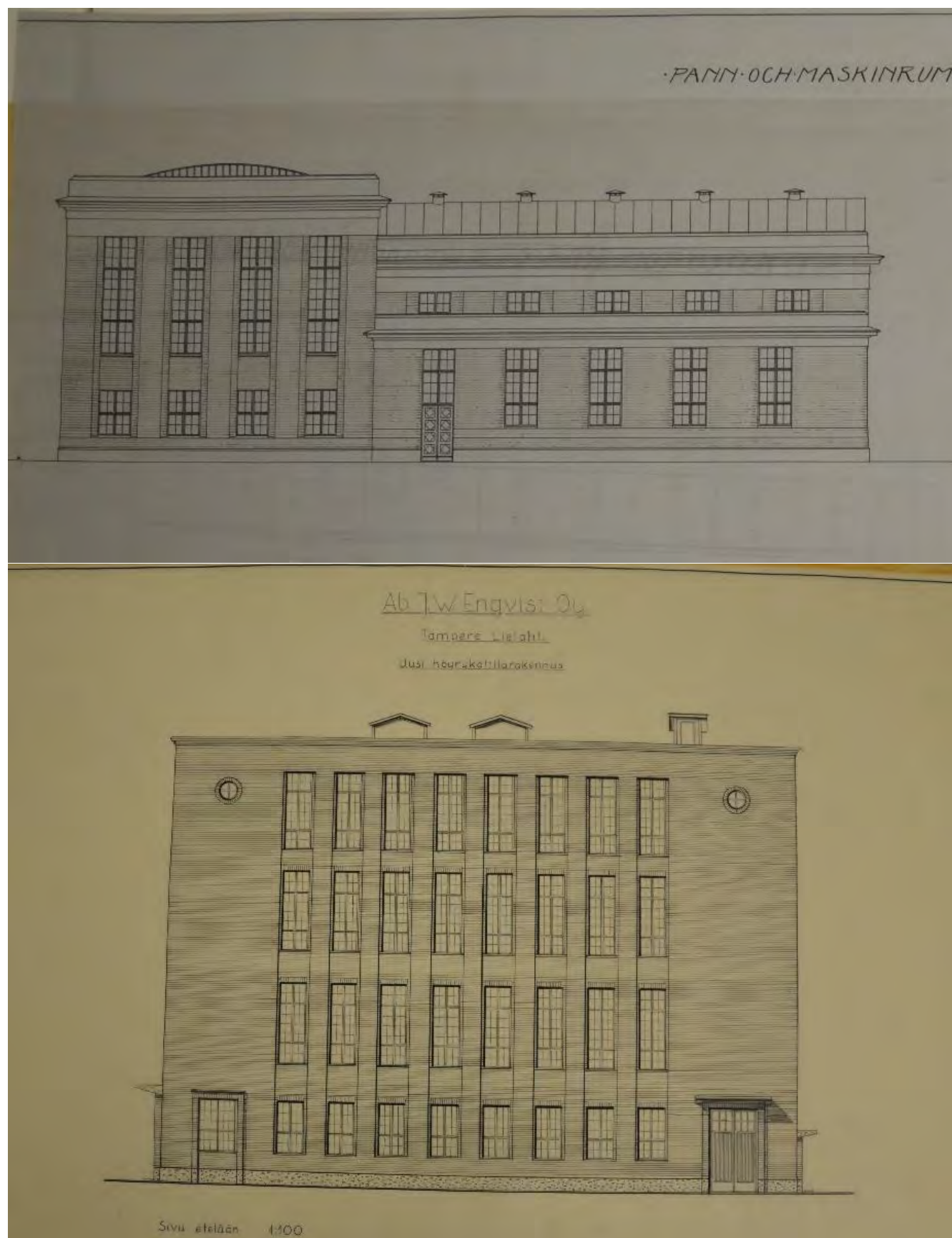
VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET(myös merkittävät sisätilat)

Kuvat: vasemmalla vuoden 1914 konehuoneen itäjulkisivua, vasemmalle jää sen matalampi pannuhuone ja oikealle kahta rakennusta toisen kerroksen korkeudella yhdistäv kytkinlaite vuodelta 1959. Ylhäällä oikealla nuorempia rakenteita vuosilta 1972,1959 ja 1950. Alhaalla turbiinisali vuodelta 1968.

Yllä Birger Federleyn 1914 suunnitteleman konehuoneen kaarikattoinen konehalli, oikealla ylhäällä sinne johtava portaikko sekä osa konehallin länsipuolen julkisivua. Ilmakuvat vasemmalla vuodelta 1965 ja oikealla Kalle Kurjen kuva 1930-luvun taitteesta. Vapriikin kuva-arkisto.

Ylhäällä vasemmalla B. Federleyn julkisivupiirustus rakennusosista 1 ja 2, alla M. Mikaman julkisivupiirustus vuoden 1949 kattilarakennuksesta (r4) ja oikealla alumiinilevyjen kiinnitysohje 1959–1960 rakennetulle kattilarakennukselle (r6) Lähde: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

RAKENNUS 19: VEDENPUHDISTUSLAITOS/ VEDENSUODATINLAITOS

KUVAUS (historia ja nykytila)

Valkaisulaitoksen perustamisen myötä 1920-1930-lukujen taitteessa tarvittiin selluloosamassan valkaisemista varten puhdasta vettä. Sitä varten rakennettiin suodatinlaitos, jonka suunnitteli Birger Federley. Rakennus valmistui vuonna 1929. Se on tyyliltään alueella ja myös Federleyn suunnitelmissa harvinainen funktionalistinen, matala, tasakattoinen rakennus, jossa on nähtävissä myös art deco-piirteitä kuten päätyikkunan ja ovien koristelu. Sen kaksikerroksinen poikkipääty on rakennettu vuoden 1936 uuden vedenpuhdistuslaitoksen rakentamisen yhteydessä. Uudempi rakennus on tiilipintainen ja matala kuten vanhempikin rakennus. Päädyn pieniruutuisten ikkunoiden sijoittelussa on käytetty samaa ryhmittelyn ideaa kuin vanhemmassa mutta pitkien sivujen ikkunat ovat kapeita haukkaikkunoita. Loiva ja leveä satulalape on alueella ainutlaatuinen rakenne. Kummankin rakennuksen alkuperäiset sisätilat kuten vanhemman rakennuksen mustavalkoinen ruutulaattalattia ja vedenpuhdistusteknologia ovat jäljellä.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätila)

RAKENNUSTIEDOT

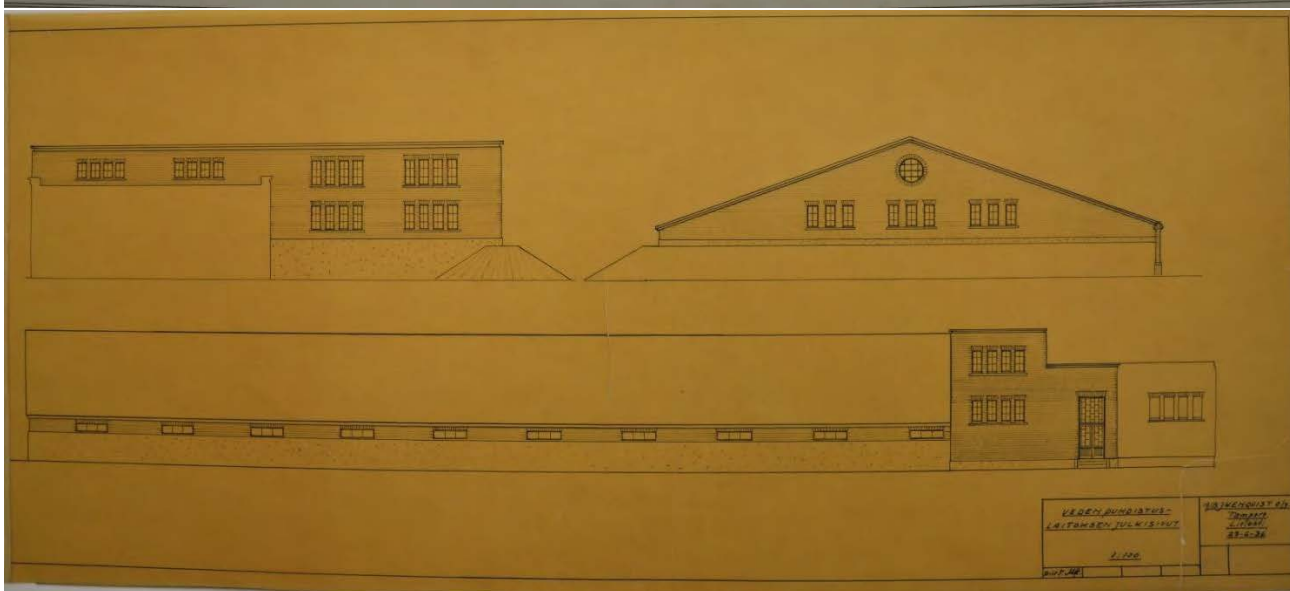
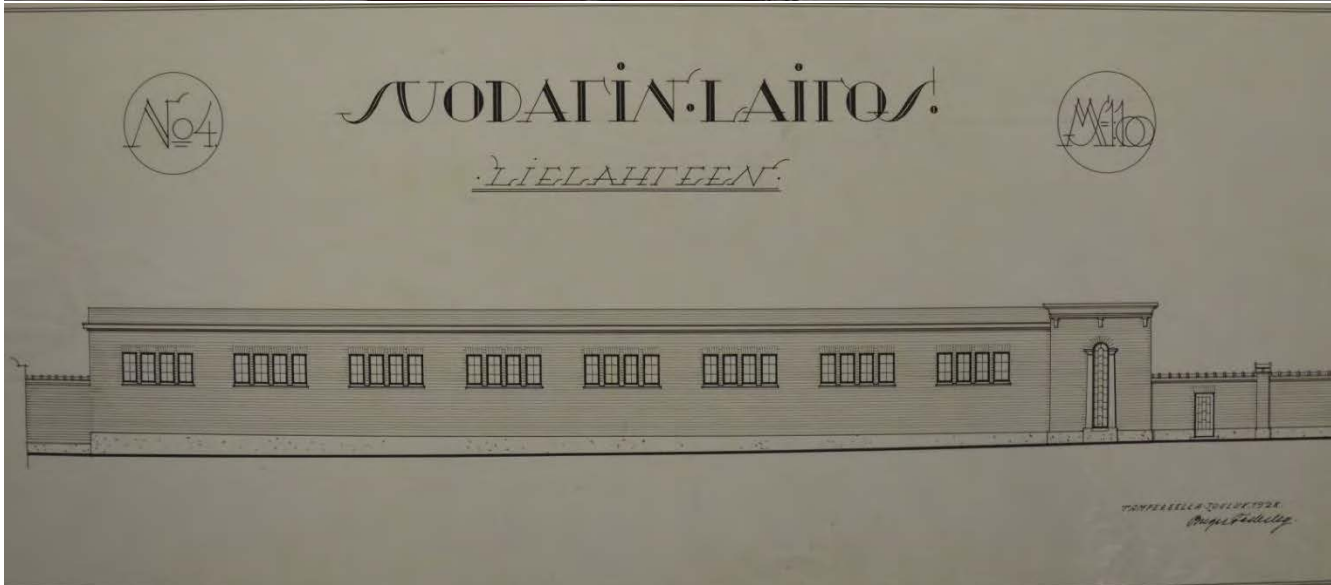
Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	vedenpuhdistuslaitos
Suunnittelija	R1 Birger Federley R2 MK
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	R1 1929 R2 1936
Kerrokset	1
Pinta-ala	2870
Julkisivumateriaalit	Kate bitumikermi Vuoraus vuoraamaton Sokkeli betoni
Kantava rakenne	tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	kaksi eri aikakauden rakennusta muodostavat kokonaisuuden, ne on yhdistetty toisiinsa päädyistä 1 funktionalistis- ja art-deco-henkinen tasakattoinen vuoden 1929 rakennus 2 1936 rakennettu, matala, leveälappainen, satulakattoinen rakennus
Säilyneisyys	kummatkin rakennukset ovat säilyneet alkuperäisinä niin julkisivuiltaan kuin sisätiloista, vedenpuhdistuslaitteistot ovat jäljellä

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot R1 rakennustaiteellinen, teollisuushistoriallinen, arvo R2 rakennustaiteellinen, teollisuushistoriallinen arvo
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) R1 rajaa kartanoaluetta ja teollisuusymp. länsipuolella tie kartanon talouspihaan R2
Sisätilat	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset R1 ei siedä muutosta R2 julkisivut eivät siedä muutosta, sisätilojen käytön suunnittelu kulttuuriarvoja vaalien
Arvoalue	ei
Suosituks	
R1	tulee säilyttää julkisivut ja sisätilat
R2	tulisi säilyttää julkisivut

R1. Vasemmalla ylhäällä sisäänkäynti ja poikkipääty, johon on sijoitettu henkilökunnan tilat, oikealla eteläpään ovi, alakuvassa neljän ikkunan ryhmä, niiden alla alumiinisulfaatin purkauspaikka ja sen johdosta tuhoutunutta tiiliseinää. Oikeanpuoleisissa kuvissa rakennuksen keskikäytävä ja sen molemmin vedenpuhdistuslaitaita puhdistuslaitteineen.

R2. Ylhäällä vasemmalla rakennus pohjoisen suunnasta. Alaosassa R1 ja R2 piirustukset. Oikean puolen kuvissa uudemman vesilaitokset sisätilat ja alla kuvat 1960-luvulta sekä 1930-luvun taitteesta, jolloin uudemman vedenpuhdistuslaitoksen paikalla vielä oli tehtaan tenniskenttä ja kartanon kasvihuone. Vanhat kuvat Vapriikin kuva-arkisto. Piirustukset: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

RAKENNUS 29: SPRITEHDAS

KUVAUS (historia ja nykytila)

Sulfiittispriitä valmistettiin selluloosatehtaiden puun keittoprosessissa syntyneestä jäteliemestä. Sen valmistus jatkui Lielahdessa vuodesta 1940 vuoteen 1970, minkä jälkeen alettiin valmistaa puhdistettua spriitä. Spriin tuotanto loppui 1985. Birger Federley laati spriitehtaan rakentamista varten suunnitelman jo vuonna 1919. Rakentamisesta kuitenkin luovuttiin. Sen syiksi on mainittu muun muassa tuolloin Suomessa vaikuttanut kieltolaki ja raittiusliikkeen epäluulot (Riikonen 2014, 19–20) Tehdas perustettiin vasta A. Lindborgin laatiman suunnitelman pohjalta 1940. Ulkoasultaan rakennus muistuttaa joitakin detaljeja lukuun ottamatta alueen muita rakennuksia. Ylimmän kerroksen tasolla olevia pyöröikkunoita ei vielä ole muissa alueen rakennuksissa. Sellaiset rakennettiin vasta 1950 höyryvoimalan uuteen kattilarakennukseen. Piirustuksessa esiintyvä, alueen rakennuksille tyyppillinen profiililistoitus on jätetty pois, samoin pystysuuntaiset ikkunasyvennykset. Alkuperäistä detailjiikkaa on vähennetty kunnostusten yhteydessä, rakennusta on ilmeisesti myös korotettu jonkin verran. Kuusijakoisten pieniruutuisten ikkunoiden tilalle on vaihdettu nykyiset suuriruutuisemmat 1970 – luvulla tai sen jälkeen. Telttakatto muutettiin tasakatoksi jo aikaisemmin. Spriitehdas muodostui alun perin tislaukornista sekä sen molemmin puolin sijaitsevista matalista osista ja länsipuolelle rakennetusta käymisosastosta. Vuonna 1960 eteläinen siipi purettiin ja tilalle rakennettiin pumppuhuone. Käymisosasto purettiin 2000-luvun aikana jättämällä jäljelle osa tiilirunkoa ja luonnonkivisokkeli. Jäljellä olevan pohjoissiiven itäseinä on tuhottu spriisäiliöiden poistamisen yhteydessä.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätila)

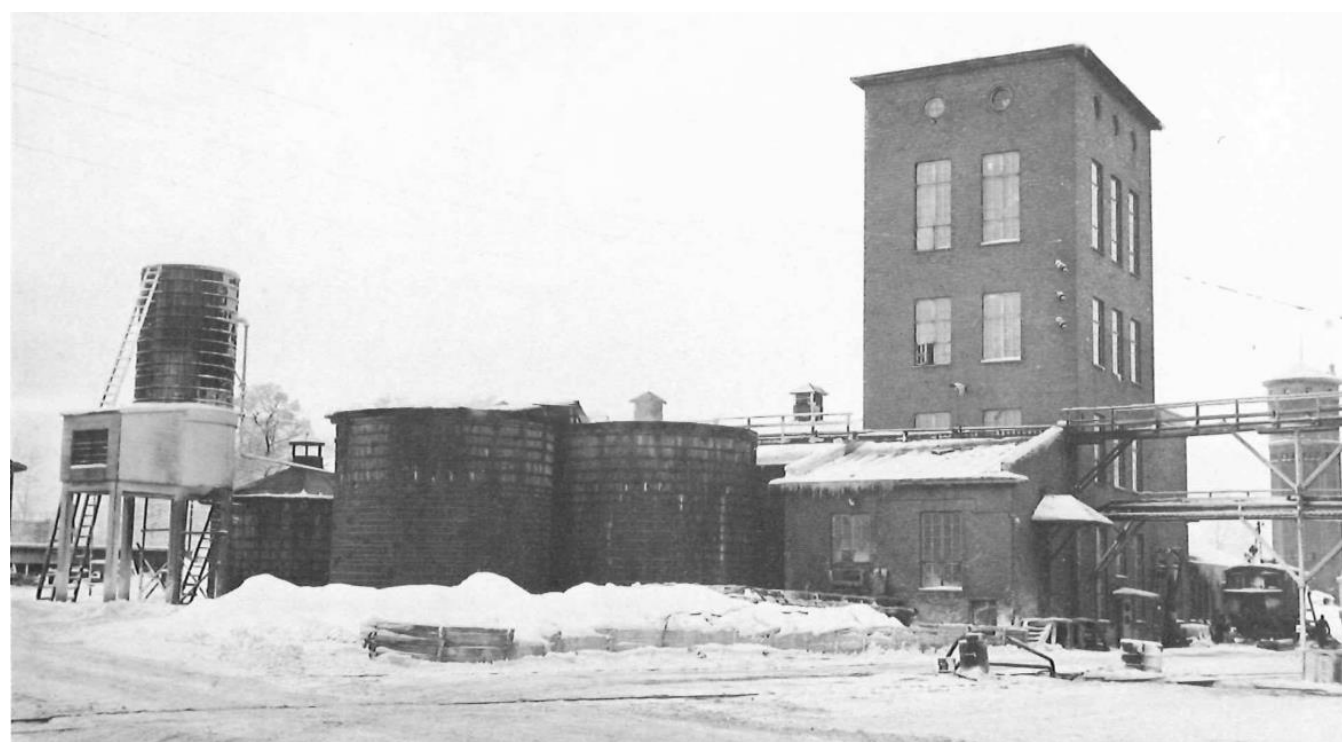

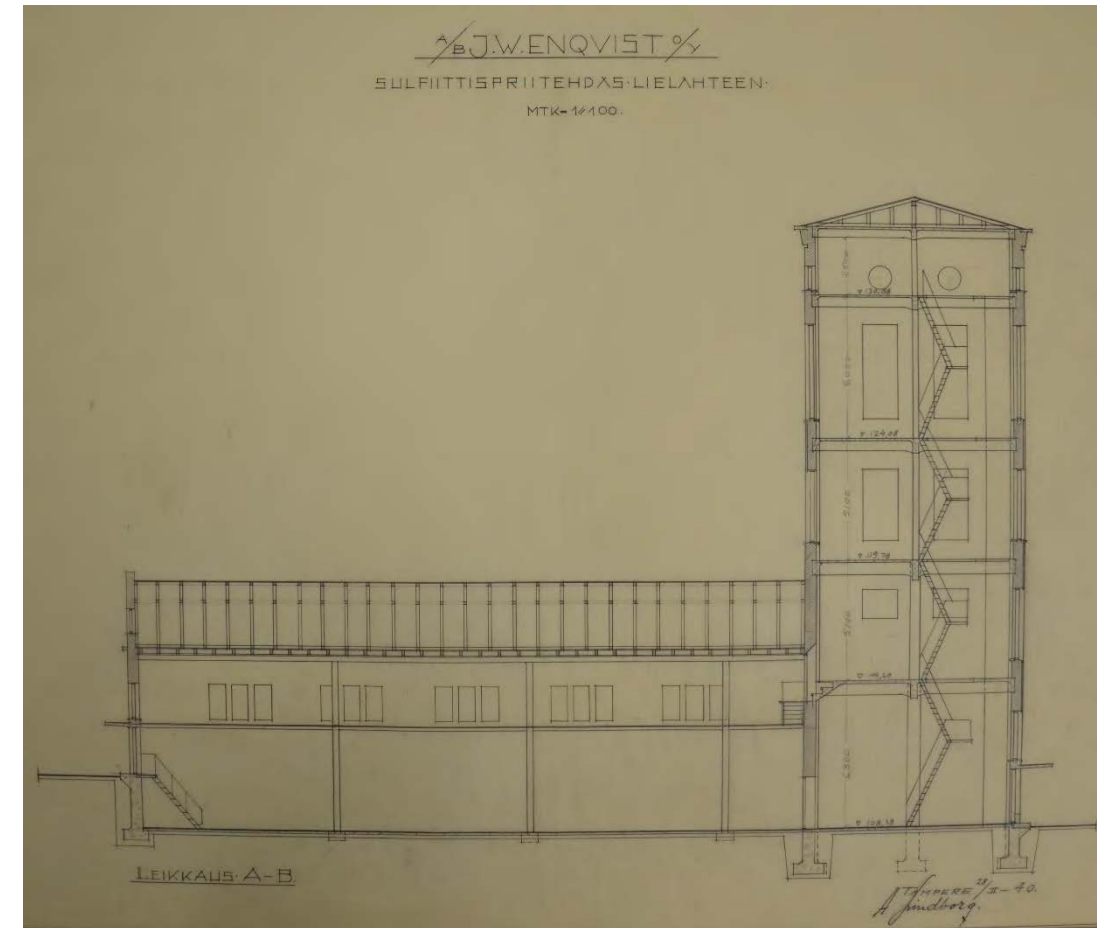
RAKENNUSTIEDOT 2	
Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	sulfiittispriin 1970 ja sen jälkeen puhdistetun spriin valmistus 1985 asti
Suunnittelija	A.Lindborg
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1940
Kerrokset	4+1
Pinta-ala	924 m2
Julkisivumateriaalit	Kate bitumikermi Vuoraus vuoraamaton Sokkeli tiili
Kantava rakenne	Betonipilari, - palkki
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	1940-luvun funktionalistishenkisen teollisuusrakennuksen maisemallisesti ja rakennushistoriallisesti tärkein osa, jossa todennäköisesti 1960-luvun muutoksia etelä- sekä länsisiipi purettiin, jäljellä näkyvä tislaukorni jonkin verran 1960 muutettuna sekä spriisäiliöiden säilytystilana toiminut pohjoissiipi, jonka ulkoseinä hajotettu säiliöiden purun yhteydessä,

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT	
Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot rakennustaiteellinen, teollisuushistoriallinen arvo, spriitehtaan tislaukornin alkuperäinen tyyli osittain säilytetty muutosten yhteydessä, Federleyn jälkeisen ajan punatiiliarkkitehtuuria
Rakennus	
Sisätilat	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) osa sotien jälkeistä modernia tehdaspihaa
Arvoalue	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset julkisivut eivät kestä muutoksia
Suosituks	tulee säilyttää aukkojen sulkeminen

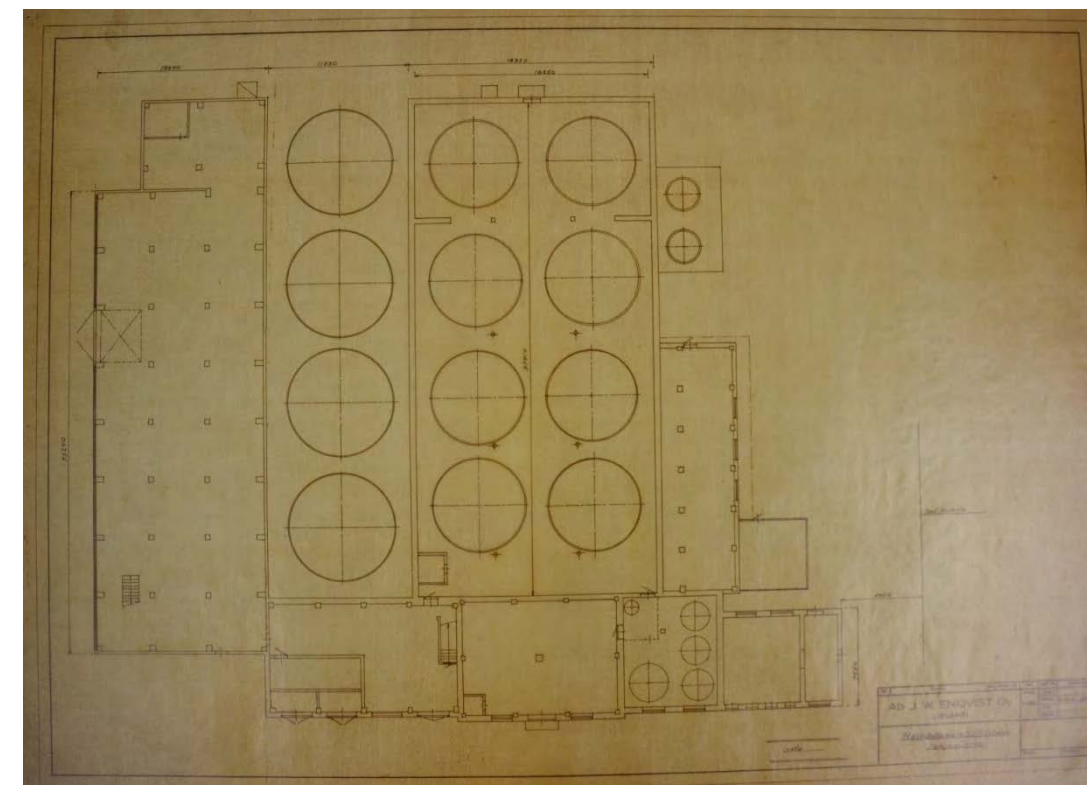
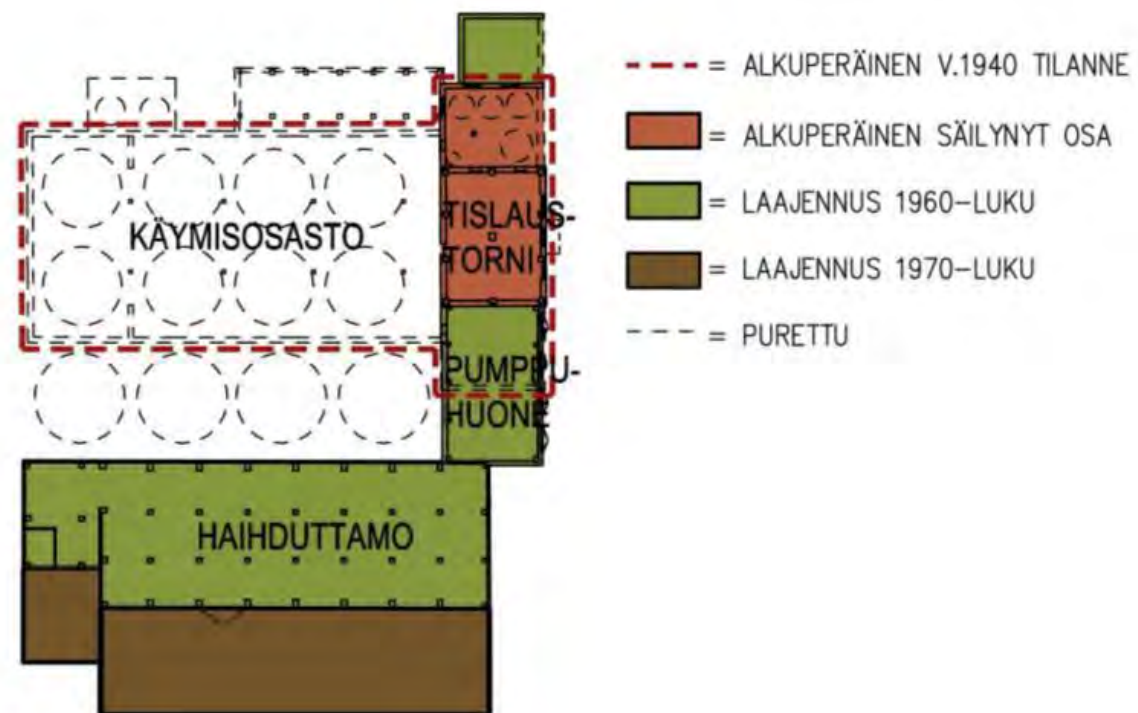

Vasemmalla spritehdas 2015. Oikealla ylhäällä 1950-luvulla, jolloin rakennus oli vielä alkuperäinen telttakattoa myöten. Kuva Branthin 1955, Vapriikin kuva-arkisto. Alakuvassa rakennus on kuvattu 1950-luvulla eteläsivun puolelta, ennen haihduttamon ja pumppaamon rakentamista.

83

Alakuvassa rakennuksen muutoshistoriaa, Riikonen 2014, 20. Sen yllä ja oikealla ylhäällä sprittehtaan julkisivu- ja leikkauspiirustukset 1940. A. Lindborg. Piirustukset: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

Sprittehdas osana haihduttamon suunnitelmaa vuonna 1959, jolloin eteläinen siipi purettiin pumppurakennuksen tieltä. Suunnittelijana E. Vuorinen, Neuvotteleva Insinööri-toimisto Consulting Oy. Piirustus M-Realin piirustusarkisto, TKA.

PURETTU RAKENNUS 30 - 31: LIGNIINITEHTAAN RAKENNUKSET

KUVAUS (historia ja nykytila)

Vuonna 1965 perustettua ligniinitehdasta varten vuosina 1970 rakennettu modifiointirakennus ja 1977 kuivaamo sekä todennäköisesti 1990-luvulla rakennettu sivujalosterakennus purettiin syksyllä 2015. Purkujen syynä oli rakennuksissa tapahtunut tulipalo. Rakennukset tuhoutuivat pahoin, eikä niitä enää voinut kunnostaa. Tehtaan yhteyteen kuului myös vanhoja tiilirunkoisia teollisuusrautatiehen liittyviä rakennuksia. Lisäksi ligniinitehtaan toimintaan liittyivät haihduttamo ja spritehdas, jotka edelleen ovat jäljellä.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	purettu
Historialliset käytöt	ligniininvalmistus ja siihen liittyvät toiminnot
Suunnittelija	rkm Arne Hölsö 1970 Rakennusinsimööritoimisto Kontio ja Anttila 1977 ei tiedossa 1990-l
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	Modifiointilaitos 1970 Kuivaamo 2 1977 Sivujalosteet 1990-luku (?)
Kerrokset	
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate Vuoraus siporex elementtilevy Sokkeli
Kantava rakenne	betonipilari-, teräspalkki
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	
Säilyneisyys (julkisivut ja sisätilat)	Rakennukset on purettu joulukuussa 2015.
Kulttuurihistorialliset arvot (julkisivut ja sisätilat)	rakennushistorialliset arvot
	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema)
	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset
suositukset	

RAKENNUS 25: HIERTÄMÖ

KUVAUS (historia ja nykytila)

Selluloosatehtaan toiminta lakkautettiin vuonna 1985. Sen tilalle perustettiin kemihierretehdas Kemimassan hiertämiseen tarkoitettua kuutionmuotoista rakennus valmistui 1985 ja tuotanto käynnistyi vuonna 1986. Hiertämöltä rakennettiin kuljetinyhteys keittämöön, joka sellunkeiton loputtua toimi hierremassan varastona. (Nurminen 2012, 7) Hiertämön sijoittaminen pajan ja kuivausosaston väliin johti kuivausosaston rakennuksen lyhentämiseen, jonka alkuperäinen päätyjulkisivu hävitettiin tuolloin. Hiertämön yhteyteen liittyi myös sen luoteisnurkan puolelle pystytetty suuri säiliö.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätila)

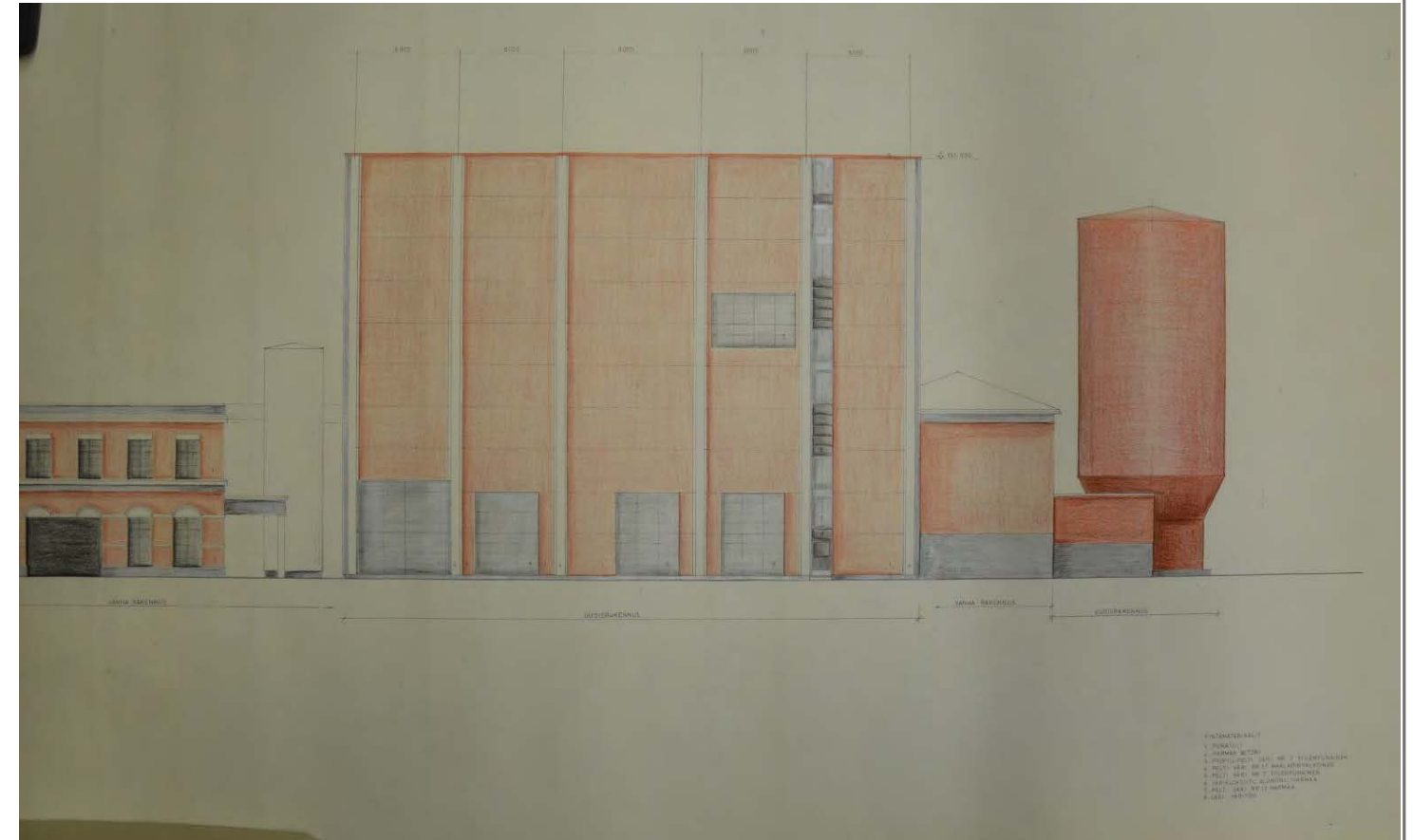

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	kemimassan hiertäminen
Suunnittelija	Erkki Juva Oy, H. Petäjä
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1985
Kerrokset	4
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate bitumikermi Vuoraus tiilelementtilevy Sokkeli betoni
Kantava rakenne	
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	Alueen uusin ja suurikokoinen rakennus, pyritty sopeuttamaan alueeseen käyttämällä elementeissä alueen päärakennusmateriaalia punatiiltä, monumentaalisen rakennuksen laajoja elementtipintoja jaottelevat pystylinjat
Säilyneisyys	alkuperäinen, teollisuusalueen hyväkuntoisin rakennus

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot teollisuushistoriallinen arvo, postmodernismi
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) tehtaan viimeisen vaiheen toimintaa, pohjoisjulkisivun kiintopiste
Sisätilat	
Arvoalue	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset julkisivut eivät kestä muutosta
Suosituks	tulee säilyttää

Kuvat: Vasemmalla hiertämö kaakosta, kartanon entisestä puutarhasta, alla eteläpuolelta. Oikealla ylhäällä väritetty julkisivupiirustus v. 1985, josta näkyy rakennuksen sopeuttamiseen ympäristöönsä. Piirustus M-Realin piirustusarkisto, TKA.

RAKENNUS 24: TUOTEVARASTO

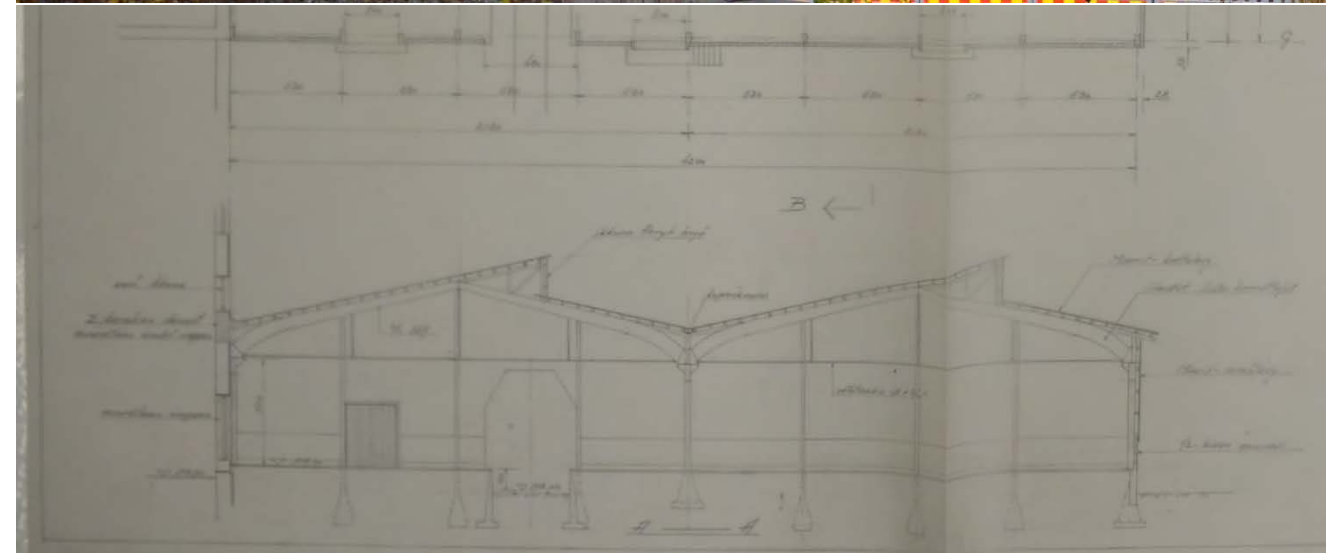

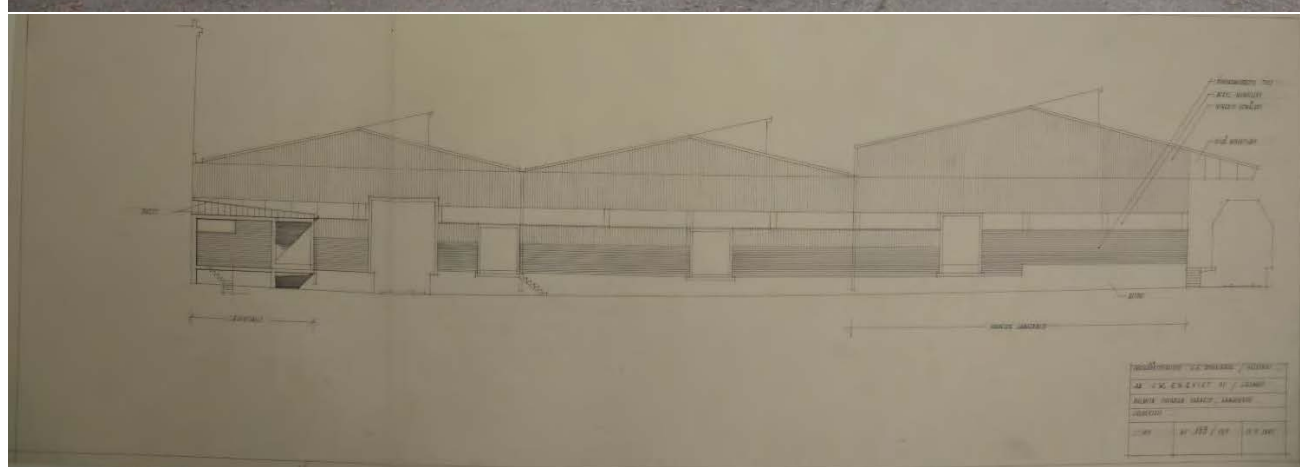
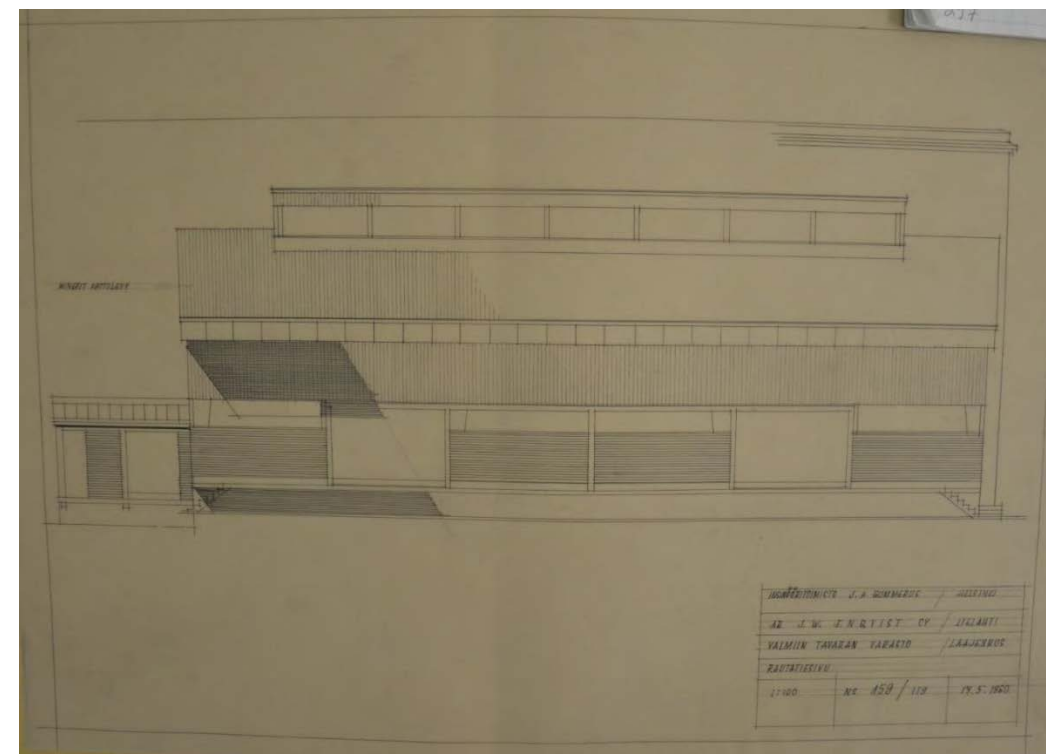
RAKENNUSTIEDOT	
Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	tuotevarasto, selluloosavarasto
Suunnittelija	insinööritoimisto J.A. Gummerus, Rakennusinsinööritoimisto Kontio ja Anttila
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1 1959 tuotevarastot 2 1960 tuotevaraston laajennus 3 1974 selluloosavarasto 4 1980–1990- rekkujen lastauslaituri
Kerrokset	1
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate bitumikermi Vuoraus aaltopelli, mineriitti, acryylilevy Sokkeli betoni
Kantava rakenne	betonipilari
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	3 matala, aaltopellillä ja mineriitti- sekä acryylilevyin vuorattu varastohallia sekä 1980-90-lukujen laajennusosa
Säilyneisyys	nähtävissä eri aikakausien rakennusvaiheita
KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT	
Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot eteläsivun 1959–1960 aikana rakennetulla osalla (1-2) teollisuushist. ja rakennushist. arvo, pohjoisosan uudemmilla rakennusosilla teollisuushistoriallinen arvo
Rakennus	
R1	
R2	
R3	
R4	
Sisätilat	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) osa kokonaisuutta
Arvoalue	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset eteläsivun 1959–1960-luvulla rakennettujen rakennusten julkisivut eivät siedä muutosta, pohjoisosa sietää muutosta
R1	sotien jälkeinen moderni teollisuuspiha
R2	
R3	
R4	

Suositukset	
R1	tulisi säilyttää
R2	
R3	säilyttämistä
R4	tulisi harkita

KUVAUS (historia ja nykytila)Sellutehtaan tuotevarasto sijaitsi alun perin kartanon vanhan navetan pohjois-eteläsuuntaisessa siivessä. Itä-länsisuuntainen siipi todennäköisesti purettiin kokonaan uuden puusepänverstaan tieltä 1920-luvun taitteessa. Jäljelle jääneessä siivessä toiminut varasto siirrettiin uuteen varastorakennukseen vuonna 1959 kun insinööritoimisto J.A.Gummeruksen suunnittelema, matala mineriitti- ja acryylilevyin vuorattu halli valmistui. Hallia laajennettiin vuonna 1960 samanlaisella, loivasti satulakattoisella osalla. Rakennus muistuttaa tyyliltään ja sisärakenteiltaan 1964/1965 keskusvarastoksi rakennettua rakennusta (R37), joka on niin ikään J.A.Gummeruksen suunnittelema. Vuonna 1974 tuotevarastoa laajennettiin suunnittelijoina Rakennusinsinööritoimisto Kontio ja Anttila. Vuonna 1984 hallin koilliskulmaan rakennettiin kuivausosastoon liittyvä betonielementtirakenteinen jälkikäsitteilylaitos, minkä vuoksi osa varastorakennuksesta jäi uuden osan sisään. Mahdollisesti samaan aikaan rakennuksen julkisivut uusittiin ja osittain päällystettiin teräspoimulevyin. 1990-luvun aikana länsi- pohjoisosaan rakennettiin rekkujen lastauslaituri. Tätä ennen selluloosapaaleja lastattiin lastauslaiturilta junaan. (Esim. Nurminen 2012, 4)

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

Vuonna 1960 rakennukseen tehtiin kolmas halli, johon tehtiin mm. lastauslaituri kuorman junaan lastaamista varten. Myöhemmin laiturin muutettiin rekkojen lastauslaituriksi. Oikealla alhaalla varastot 1970-luvulla. Ilmakuvat Vapriikin kuva-arkisto. Piirustukset M-Realin piirustusarkisto, TKA.

RAKENNUS 32: KONEHALLI "RONTTILA", VETURITALLI

KUVAUS (historia ja nykytila)

Ronttilaksi ja konehalliksi kutsuttu rakennus on suunniteltu alun perin veturihalliksi- Suunnitelmapiiirustukset ovat vuodelta 1938. Veturihallina rakennus lakkasi toimimasta viimeistään 1960-luvun taitteessa, jolloin junakuljetukset vaihdettiin rekkakuljetuksiin. Rakennuksen julkisivut ovat säilyneet lähes alkuperäisinä. Siinä on epäsymmetrinen satulakatto, kolme koko seinän korkeista pariovea, jotka ovat joko vaihdettu uusiin tai vuorattu uudelleen. Ikkunat ovat pieniruutuiset pystyikkunat ja päätykolmioissa kissanpenkit. Sisätila on yhtenäinen halli jonka ovista johtivat raiteet sisään rakennukseen. Rakennus sijaitsi radan itäpuolella osana ennen tiiviisti rakennettua varasto- ja rata-alueetta. Ympärillä olleet rakennukset sekä konehallin muuhun teollisuusalueeseen yhdistävät rakenteet on purettu ja rakennuksen sijainti tyhjän kentän keskellä vaikuttaa irralliselta.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	konehalli
Suunnittelija	ei tiedossa
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1938
Kerrokset	1
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate aaltopelti Vuoraus vuoraamaton Sokkeli betoni
Kantava rakenne	tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	punatiilinen, yksikerroksinen, matala konehalli, epäsymmetrinen satulakatto, päädyissä kissanpenkit, alkuperäiset pieniruutuiset pystyikkunat, teollisuusalueen punatiilirakentamisen aikakausi
Säilyneisyys	rakennus on säilyttänyt alkuperäisen ilmeensä

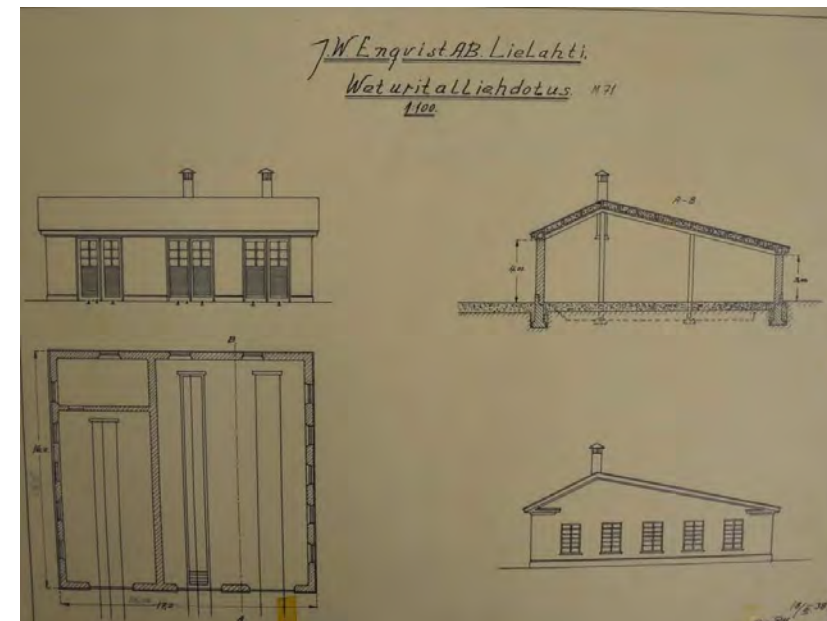
KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot rakennustaiteellinen, teollisuushistoriallinen arvo
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema) viimeinen jäljellä oleva rata-alueen rakennus lähes alkuperäisessä asussaan
Sisätilat	
Arvoalue	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset ei siedä muutosta
suositukset	tulee säilyttää

90

Vasemmalla ylhäällä oleva valokuva on vuodelta 1965. Rata-alue on tiiviisti rakennettu, konehalli sijoittuu aivan radan tuntumaan. Alakuvassa vuodelta 1955 konehalli kuvan keskellä. Oikeanpuoleisen sivun kuva on otettu 1930-luvulla, jolloin radan varteen on rakennettu pitkät puurakenteiset rakennukset, konehallia ei vielä kuvanottohetkellä ole ollut. Kuvat Vapriikin kuva-arkisto.

Piirustukset M-Realin piirustusarkisto, TKA.

RAKENNUS 44: TEOLLISUUSRAIDE

Tehtaan alueelle rakennettiin sekä tehtaalta pois kuljetettavan tavaran kuljettamista varten että alueen sisäisiä kuljetuksia varten erilliset radat. Ns. kapearaiteiseksi kutsuttu juna kuljetti puutavaraa tehdasalueella möljän, varastoalueen ja tehtaiden välillä. Sisäisen rataverkon käyttö loppui 1900-luvun puolivälin paikkeilla ja rataverkosto on purettu. Kapearaiteisen ohella valtakunnallista raidelevyettä noudattava tehdasrata oli suunnitelmissa alusta saakka ja toteutui pian tehtaan ensimmäisen rakennusvaiheen jälkeen. Vuonna 1938 rakennettu veturitalli eli Ronttila (R32) on rataverkoston vetureita varten. Tehdasradan korkeaan penkkaan liittyy rakennusajan paikallisliikennettä palvellut alikulku, ns. Aalloppi.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätila)

Tehtaan kapearaiteinen ja normaalilevyinen rautatie 1910-luvun kartassa. Tehtaalle Porin radalta tuleva ratalinja näkyy kartan alareunassa. Se päättyy tehtaan varastona toimineen navetan länsipään siiven seinustalle. Kapearaiteinen rautatie täyttää tehtaan varastoalueen. Pieni osa rataverkosta periytyy kartanon ajalta. Kartta, M-Realin piirustusarkisto, TKA.

Teollisuusraiteen penkereeseen liittyvä alikulku on rakennettu suurista lohkokivistä. Reitti jäi pois käytöstä 1930-luvun lopulla kun uusi, nykyisen Vt. 3 edeltäjä rakennettiin harjun kupeeseen ja siitä yhteys Teivaalantielle rakennettiin.

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	tavarankuljetus tehtaalta, yhteys valtakunnanverkkoon.
Suunnittelija	ei tiedossa
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1910-luku
Kerrokset	
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate Vuoraus Sokkeli
Kantava rakenne	
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	rata, pengeri ja alikulku
Säilyneisyys	Vanha teollisuusrata, pengeri ja alikulku ovat säilyneet varastoalueella, tehdasalueelta linja on purettu. Kartassa katkoviivalla, vähän nuorempi linjaus ja Niemen sahalle menevä yhteys on purettu.

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot teollisuushistoriallinen arvo, tehtaan liikennehistoria
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) osa teollisuus- ja maisemahistoriallinen, maisemallinen
Sisätilat	
Arvoalue	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset kestää jonkin verran muutoksia
Suosituks	tulee säilyttää rakenne, alikulku ja maisemaa halkova rata säilytettävä

KUVAUS (historia ja nykytila)

RAKENNUS 37: PALOASEMA, ENTINEN KESKUSVARASTO

RAKENNUSTIEDOT	
Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	teollisuuden apurakennus/ keskusvarasto, portinvartijan tila, paloasema
Suunnittelija	insinööritoimisto J.A.Gummerus
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1964/1965
Kerrokset	1
Pinta-ala	528 m2
Julkisivumateriaalit	Kate Vuoraus tiili Sokkeli
Kantava rakenne	tiili, bumerangipalkki
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	teollisuuden apurakennukseksi/ keskusvarastoksi suunniteltu rakennus on säilynyt alkuperäisessä 1960-luvun asussa
Säilyneisyys	alkuperäisenä julkisivuilta ja sisätiloista

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT	
Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot teollisuushistoriallinen arvo, vuoden 1965 varastorakennus/ toimitila
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema) maisemallinen arvo, yksi ennen tiiviisti rakennetun pohjoisalueen jäljellä olevista rakennuksista
Sisätilat	
Arvoalue	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset julkisivut eivät kestä muutoksia, sisätilat kestävät
Suosituks	tulisi säilyttää

KUVAUS (nykytila ja historiaa)

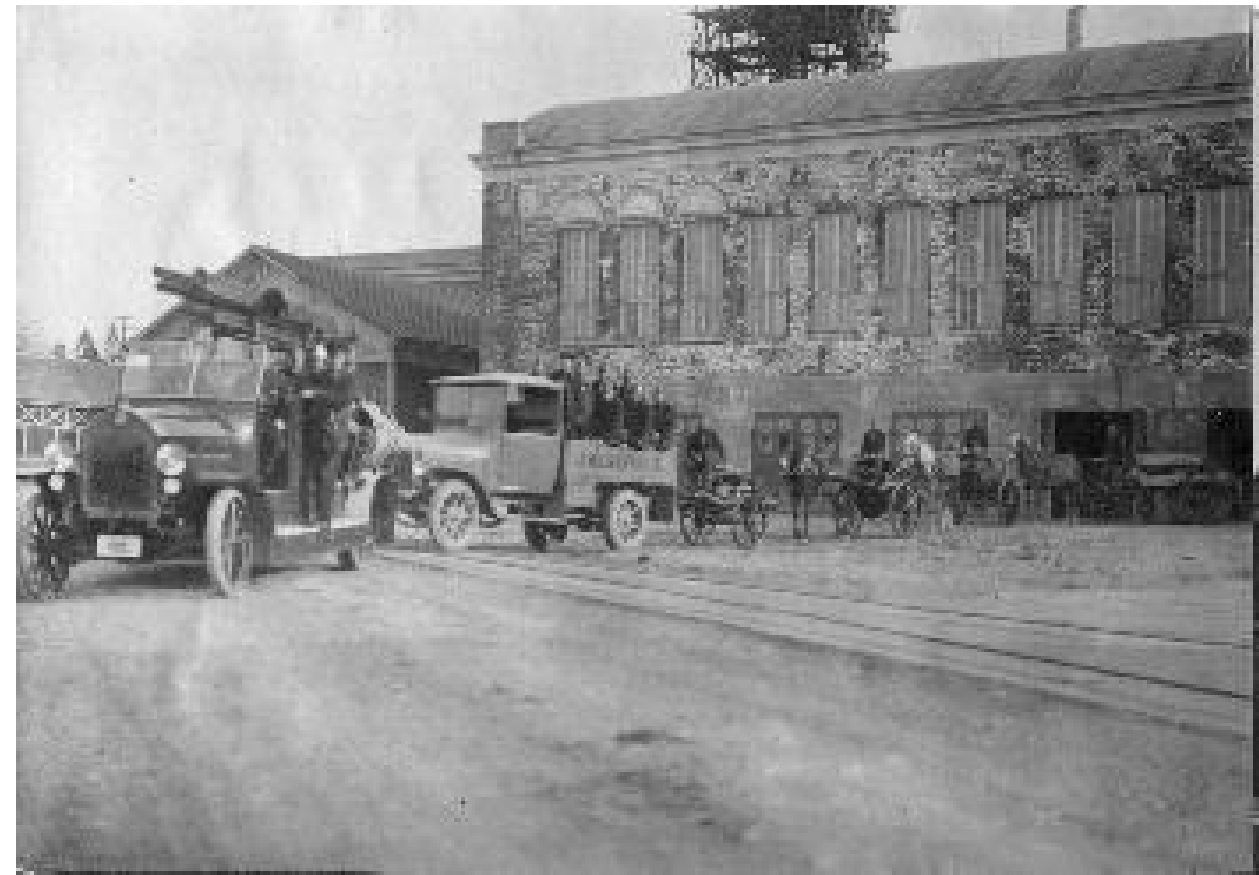
Nykyisin tehtaan paloasemaksi nimetty rakennus valmistui vuonna 1965. Se on suunnitelmapiiirustuksen mukaan perustettu teollisuuden keskusvarastoksi suunnittelijana Insinööritoimisto J.A.Gummerus. Sama toimisto suunnitteli myös tehtaan tuotevaraston 1959 ja laajennuksen 1960. Rakennuksissa onkin havaittavissa samoja piirteitä ja samoja rakenteita, mm. epäsymmetrinen satulakatto ja sisäkaton bumerangikaaret. Yksikerroksisen, tiilirunkoisen, hallimaisen rakennuksen lappeiden alla on nauhaikkunat. Lounaisnurkassa on portinvartijan koppi. Vanhojen valokuvien perusteella rakennus on pääosin alkuperäisessä asussa. Rakennus sijoittuu vanhan tehdasta ja tehtaan asuinaluetta yhdistävän tielinjan risteykseen.

Rakennuksen yhteys toimintaan paloasemana ei käy ilmi piirustuksista kuten ei myöskään vanhoista valokuvista. Paloaseman paikka on vaihdellut mutta sijainnut aina tehdasalueen pohjoispuolella. Vuoden 1920 kartalla paloasema sijaitsee vesitornin pohjoispuolella erillisessä rakennuksessa. Valokuvissa 1920- 1950-luvulta paloasema sijaitsi kuivausosaston itäpäädyn puoleisessa kellarikerroksessa. Kuivausosastoa laajennettiin 1960-luvun taitteessa ja kellaritilan kohdalle tehtiin kuivausosaston siipirakennus, minkä vuoksi paloasema siirrettiin uuteen paikkaan. Vuonna 1964 otetussa valokuvassa esiintyy paloasemaksi nimetty, matala, puinen rakennus vesitorninpohjoispuolella, lähellä vanhan paloaseman paikkaa. Todennäköisesti samalla paikalla sijaitsee nykyisin tehtaan ruokala vuodelta 2001 (R35).

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

Kuvat: yllä keskusvarasto 2015, alhaalla vasemmalla keskusvarasto tehtaan asuinalueelle johtavan tien varressa, väliin jää tehtaan seuraintalo, Kerhola. Alla oikealla nykyisen ruokalan paikkeilla ollut paloasema 1960-luvun vaiheilla. Ilmakuva Vapriikin kuva-arkisto.

Vuoden 1920 kartan (vasemmalla ylhäällä) mukaan paloasema sijaitsi vesitornin pohjoispuolella, suunnilleen nykyisen ruokalan ja väestösuojan paikkeilla. Alapuolella todennäköisesti tätä rakennusta esittävä kuva 1920-luvulta. Oikealla oleva kuva osoittaa paloaseman toimineen myös kuivausosaston kellarikerroksessa. Kuvat Vapriikin kuva-arkisto.

RAKENNUS 33 - 34: R33 LIETTÄMÖ/PUHDISTAMO, R34 SELKEYTYSALLAS

KUVAUS (historia ja nykytila)

Sellun valmistuksessa syntyneen lietteen puhdistukseen tarkoitettua selkeytysaltaan ja punatiilirunkoisen puhdistamon/liettämön suunnitteli tapiolalainen Kyösti Nevalainen N & O Nevalainen & Orivuori Ky:stä vuonna 1971. Selkeytysprosessin kehittyessä ja kemihierretehtaan toiminnan myötä, altaat 2 ja 3 rakennettiin 1980-luvulla ja nelonen 1990–2000-luvulla. Rakennukseen on myös rakennettu matala, pieni lisärakennus todennäköisesti 1990-luvulla. Jätteenpuhdistusjärjestelmä jäi pois käytöstä tehtaan lopetettua toimintansa 2008.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

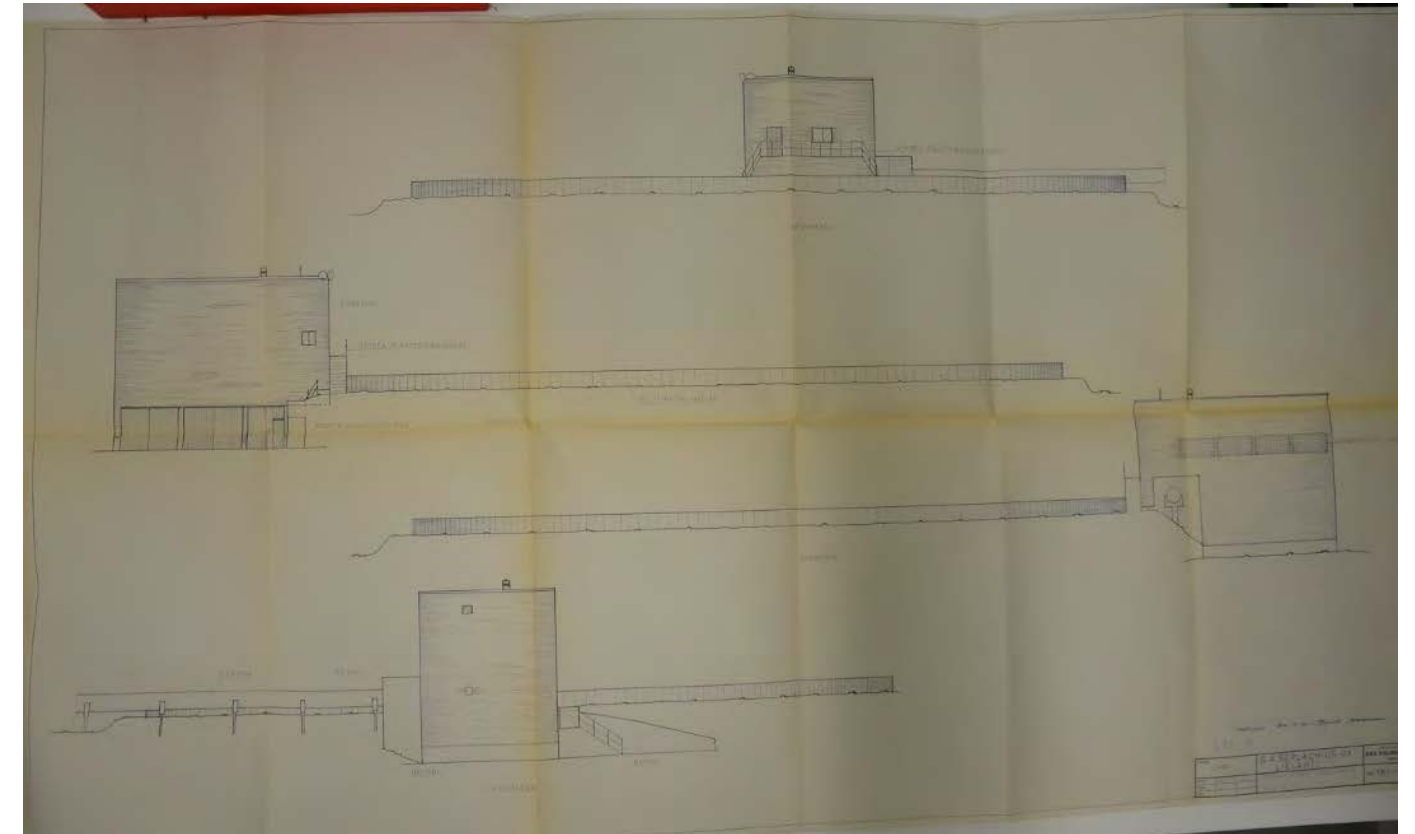

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	lietteen käsittely ja puhdistus
Suunnittelija	Kyösti Nevalainen, N&O Nevalainen & Orivuori Ky
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1971 n (1980-l, 1990–2000-l)
Kerrokset	
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate Vuoraus Sokkeli
Kantava rakenne	R33 tiili
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	1 punatiilirunkoinen, tasakattoinen, kuutionmuotoinen rakennus 2 eteläsivulla matalampi siipiosa 1990-luvulta 3 betonirakenteinen allas 1971 4 betonirakenteisia selkeytysaltaita 1990–2000-l
Säilyneisyys	alkuperäisessä asussa

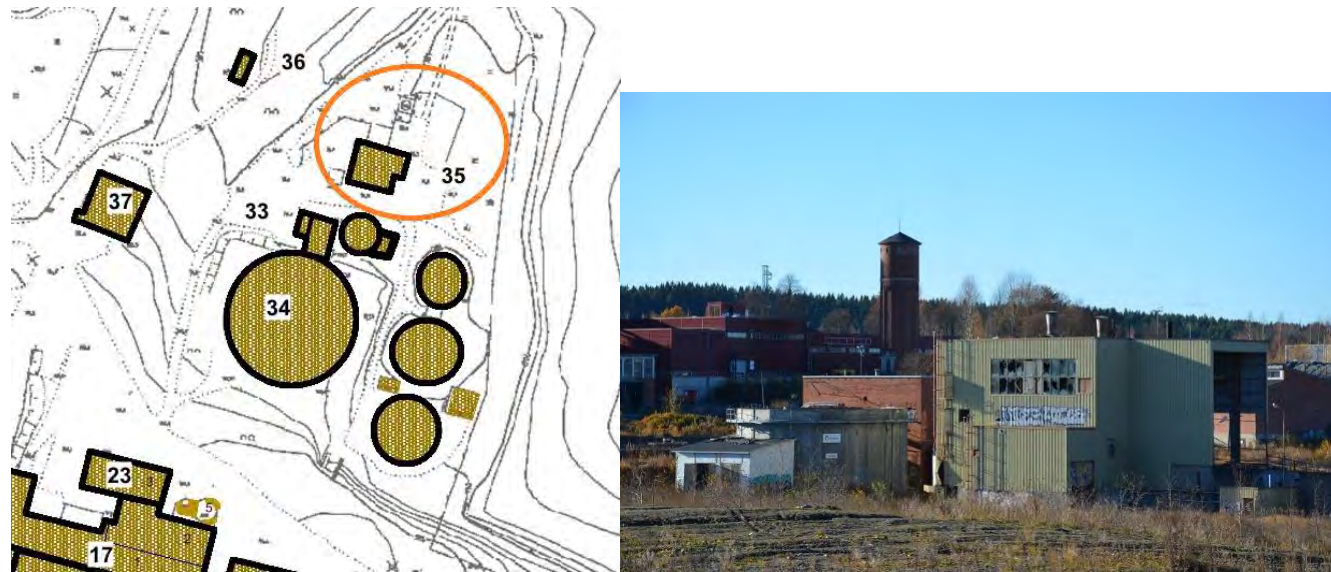
KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot 1 ja 3 teollisuushistoria 1970-luku	
Rakennukset	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema)	
R1		rakennus sijaitsee Lielahden kartanon entisellä ranta-alueella joka on myöhemmin kuivatettu
R2		
R3		
R4		
Sisätilat		
Arvoalue	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset	
Suosituks	R1 julkisivut eivät kestä muutosta	
R1	säilyttämistä tulisi harkita	julkisivut
R2		
R3		
R4		

Ylhäällä vasemmalla vuoden 1970 ilmakuva ennen puhdistamon ja jätteenpolttolaitoksen rakentamista, Vapriikin kuva-arkisto. Piirustukset M-Realin piirustusarkisto, TKA.

RAKENNUS 35: JÄTTEENPOLTTOLAITOS

KUVAUS (historia ja nykytila)

Rakennettu vuonna 1979, suunnittelijana Nakkilan konepaja

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

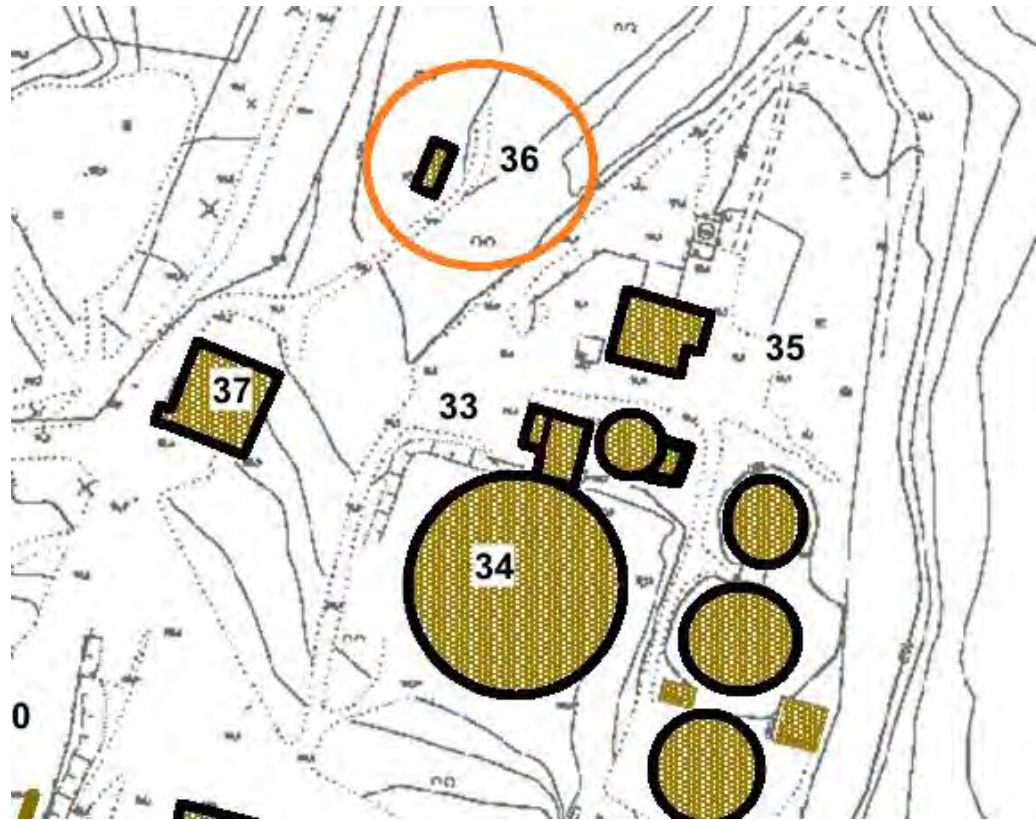
RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	ei käytössä
Historialliset käytöt	sellunkeittojätteen poltto
Suunnittelija	Nakkilan konepaja
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1979
Kerrokset	
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate Vuoraus profiilipelti Sokkeli betoni
Kantava rakenne	teräsrunko?
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	
Säilyneisyys	

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat	rakennushistorialliset arvot teollisuushistoria 1970-luku
Rakennus	kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiymp. ja kaukomaisema)
Sisätilat	
Arvoalue	muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset
Suosituks	säilyttämistä tulisi harkita

RAKENNUS 36: RAUTAVARASTO

KULTTUURIHISTORIALLISET ARVOT

Arvoluokat		rakennushistorialliset arvot
Rakennus		kaupunkikuvallinen ja maisemallinen merkitys (lähiympäristö ja kaukomaisema)
Sisätilat		muutoksensietokyky ja säilymisen edellytykset
Arvoalue		
Suosituks		ei suosituksia

KUVAUS (historia ja nykytila)

1980-luvulla rakennettu teollisuuden apurakennus sijaitsee teollisuusalueen reunamilla alueen lounaisnurkassa.

VALOKUVAT JA PIIRUSTUKSET (myös merkittävät sisätilat)

RAKENNUSTIEDOT

Nykykäyttö	
Historialliset käytöt	varasto
Suunnittelija	
Valmistumisvuodet (muutosvuodet)	1980-luku
Kerrokset	
Pinta-ala	
Julkisivumateriaalit	Kate Vuoraus Sokkeli
Kantava rakenne	
Ominaispiirteet, tyyli ja erityispiirteet	
Säilyneisyys	

LÄHDELUETTELO

Tutkimukset ja selvitykset:

Halonen Anna, Birger Federley Tampereen Lielahden tehdasyhdyskunnan suunnittelijana vuosina 1913 – 1932. Pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Taidehistorian laitos. Jyväskylä 1999.S 16 – 34.

Metsäliitto-Yhtymän rakennushistoriallinen inventointi. Otteita tietokanta-aineistosta koskien Niemenrannan suunnittelualueita. 8.2.2006/30.10.2007

Nurminen Pentti, Lielahden sellu- ja kemihierretehtaan uudiskäytön mahdollisuudet. Diplomityö. Tampereen teknillinen yliopisto TTY, Arkkitehtuurin koulutusohjelma. Tampere 2013. S. 2-24 ja liite 5.

Riikonen Maija, Lielahden muutoksen kynnyksellä – Lielahden entisen sellutehdasalueen kehityssuunnitelma. Diplomityö. Tampereen teknillinen yliopisto, TTY, Arkkitehtuurin koulutusohjelma. Tampere 2014. S.5- 12, 18 - 23

Seppänen Jouko, Lielahden – Hiedanrannan kehitysvaiheita. Maankäytön suunnittelu, Tampereen kaupunki 20.8.2015

Seppänen Jouko, Lielahden teollisuusalue, aluekartta ja rakennukset. Maankäytön suunnittelu, Tampereen kaupunki 2015.

Valokuvat:

Historialliset valokuvat: Kuvasiiri, Vapriikin kuva-arkisto ja Teppo Moilanen

Inventointivalokuvat: Kirsi Niukko, Jari Heiskanen

Historiallinen kartta- ja piirustusaineisto:

Tehdasrakennusten julkisivu-, leikkaus-, pohja- ja asemapiirroksiset, tehdasalueen asemapiirroksia, M-Realin piirustusarkisto, Tampereen kaupunginarkisto (TKA).

Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy

TAMPEREEN KAUPUNKI

HIEDANRANNAN RAKENNETUN YMPÄRISTÖN SELVITYS

E: LIELAHDEN TEHDASALUEEN KEHITYSHISTORIA 1913–2008

28.01.2016

Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy

HIEDANRANNAN RAKENNETUN YMPÄRISTÖN SELVITYS 2016

A: Hiedanranta 2016, Johdanto

B: Hiedanranta 2016, Selluloosatehtaan rakennuskortit

C: Hiedanranta 2016, Selluloosatehtaan rakennukset taulukkomuodossa

D: Hiedanranta 2016, Liitekartat

E: Hiedanranta 2016, Tehdasalueen kehitys 1913–2008

F: Hiedanranta 2016, Hiedanrannan maisemakehitys

E: TEHDASALUEEN KEHITYS 1913–2008

SISÄLLYSLUETTELO

1	Tehdasalueen rakentuminen 1913–2008	1
1.1	Tehtaan lähtökohta, Lielahden kartano, Vilhelm von Nottbeckin suurtila	2
1.2	1913 Kartanon navetasta sellutehtaaksi	4
1.3	1913–1914 Ensimmäinen rakennusvaihe, klassismin teollisuusmonumentti.....	5
1.4	1918–1932 Tehtaan laajennus- ja uudenaikaistaminen	8
1.5	1933–1948 Rakennuskannan täydentäminen	10
1.6	1949–1965 Sotien jälkeinen nousu- ja rakennuskausi	12
1.7	1965- 1984 uusia kerrostumia teollisuusmaisema laajenee	14
1.8	1985–2008 Sellusta kemihierteeseen ja tehtaan sulkemiseen	17
2	Tehdasrakennusten suunnittelijat ja materiaalit	19
2.1	1910- ja 1920-luvut, tiili, rautabetoni, klassismi ja Birger Federley	20
2.2	1930-luvulta 1950-luvulle punatiilen jatko	23
2.3	1960-luvulta nykypäiviin, punatiilestä teollisiin materiaaleihin.	24
	Lähteet	26

1 Tehdasalueen rakentuminen 1913–2008

TEHTAAN OMISTAJAT JA TUOTANTO

1913–1930	J. W. Enqvist Oy:n Lielahden sellutehdas omistaja: Enqvist –suku tuotanto: sulfiittisellu
1930-1965	Ab J.W. Enqvist Oy omistaja: ranskalainen Sté Beghinin tuotanto: sulfiittisellu, valkaistu sellu 1932-, viskoosi eli silkkimassa 1939-, moottorisprii 1940-45, sprii 1945-, hiiva 1944-45
1965-1986	G.A. Serlachius Oy Lielahden tehdas omistaja: G.A. Serlachius Oy tuotanto: sulfiittisellu, silkkimassa -1985, sprii -1985 Lingiinitehdas (1965) aaltopahvitehdas (1972), kotelotehdas, muovitehdas (1970)
1986 -2001	Metsä-Serla Oy (j) Lielahden kemihierretehdas omistaja: Metsä-Serla Oy(j) tuotanto: kemihierre, CTMP
2001	Metsä-Serlan nimeksi vaihtui M-Real Oyj
2008	M-Real Oyj:n Lielahden kemihierretehdas suljetaan
2015	Tampereen kaupunki osti tehdasalueen, teollisuustoi- minta jatkuu alueen länsiosaan 1970-luvulla rakenne- tuissa teollisuustiloissa, vanhan tehdasalueen kehittämi- nen asuin- ja työpaikka-alueeksi aloitetaan.

1.1 Tehtaan lähtökohta, Lielahden kartano, Vilhelm von Nottbeckin suurtila

Lielahden kylän muodostanut rustholli ja Nottbeckien aikana kartanoksi kutsuttu tila siirtyi puunjalostustoimintaa harjoittavan J. W. Enqvist Oy:n omistukseen 1913. Yhtiön suunnitteleman sulfiittiselluloosatehtaan lähtökohdaksi tuli Finlaysonin patruunan Wilhelm Nottbeckin 1890-luvun alkupuolella rakennuttaman kartanon talouspiha, jossa huomattavan pitkä, 400 lehmälle tarkoitettu tiilinautotie tarjosi hyvät puitteet teollisen toiminnan aloittamiselle. Kartano oli lähellä Näsijärven rantaa ja Tampere-Pori-rautatietä, jotka tarjosivat tehtaalle oivat reitit raaka-aineen ja valmiiden tuotteiden kuljettamiseen. Yhtiö omisti jo Näsijärven ympäristössä useita metsätiloja sekä Muroleen sahan ja Killinkosken puuhiomon. Ensimmäinen sellu keitettiin navetassa syksyllä 1913, jolloin myös navettaa täydentävien tehdasrakennusten suunnittelu aloitettiin. Talouspihan itäpuolella oleva, niemenkärkeen ja puistoon sijoittuva kartanorakennus otettiin myös käyttöön. Tehtaan konttori tuli yläkertaan, alakerta varattiin tehtaan johdon asunnoiksi.

Kartanon aikakaudelta säilyneet rakennukset:

Rakennus, suunnitteluvuosi, suunnittelija	rak. nro.
Viljamakasiini, 1874 (?)	4
Hautausmaa, kappeli, 1885, M. Nottbeck	42
Kartanorakennus, 1893, M. Nottbeck/?	1
Portinvartijan rakennus, 1890-I(?)	8
mankelihuone, 1890-I (?)	5
maakellari, 1890-I (?)	6
näköalapaikka 1890-I (?)	47
laituri (kivi- ja betonijäänteet)	48
asuinrakennus 1890-I(?)	2
asuinrakennus 1890-I(?)	3

Tehdasajalta, kartanon pihassa säilyneet rakennukset:

Killinkoskelta tuotu aitta, 1920-I	7
puisen vesiputken fragmentti/katos	7 b

Nottbeckien ajalta lähtien (1874-1893-1904) kartanoa on ympäröinyt puutarha, puisto ja aidattu näköalapaikka. Niemen jyrkässä rannassa on lisäksi rakenteiden jäänteitä mm. kivipenkereitä. Nottbeckien aikana niemen eteläosalla oli heidän purjevereidensä satama, josta on yhä nähtävissä rantaan laskeutuva, reunasta kivetty luiska. Luiskan yläpäässä, näköalapaikan paikkeilla sijaitsee Nottbeckin vanhempi, puusta rakennettu huvilarakennus.

28.01.2016

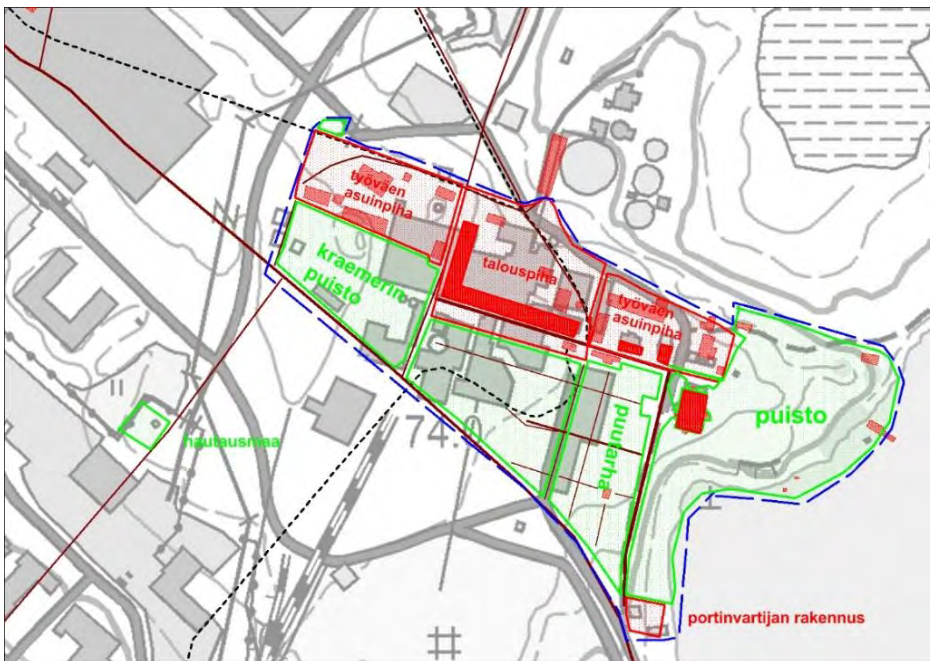
Ilmiöt: Nottbeck-suku, huvilakulttuuri, kartano/suurtila, sosiaalhistoria, uudistuva maatalous, karjatalouden nousu 1890-luvulla

Kulttuurihistorialliset arvot: Nottbeckien pääosin 1890-luvulla rakennuttama kartanomiljöö tulisi säilyttää kokonaisuutena. Teollisuuden ajan pienet merkit tulisi huomioida.

Kartanon pihapiiri vuonna 1910

Numerointi: 75 rantaluhta, 94 tontti, 95 Kraemerin puisto, 96 tontti, 96¹ puutarha 97 tontti 98 puisto, 99 puutarha, 100 tontti. Numero 95, Kraemerin puisto, viittaa Sterjenvallin leskeen, Aurora von Kraemeriin, joka omisti tilan miehensä kuoleman jälkeen vuosina 1869–72, ennen Wilhelm von Nottbeckiä. Kartta: v. 1910, kopio 1957. Tampereen kaupunki.

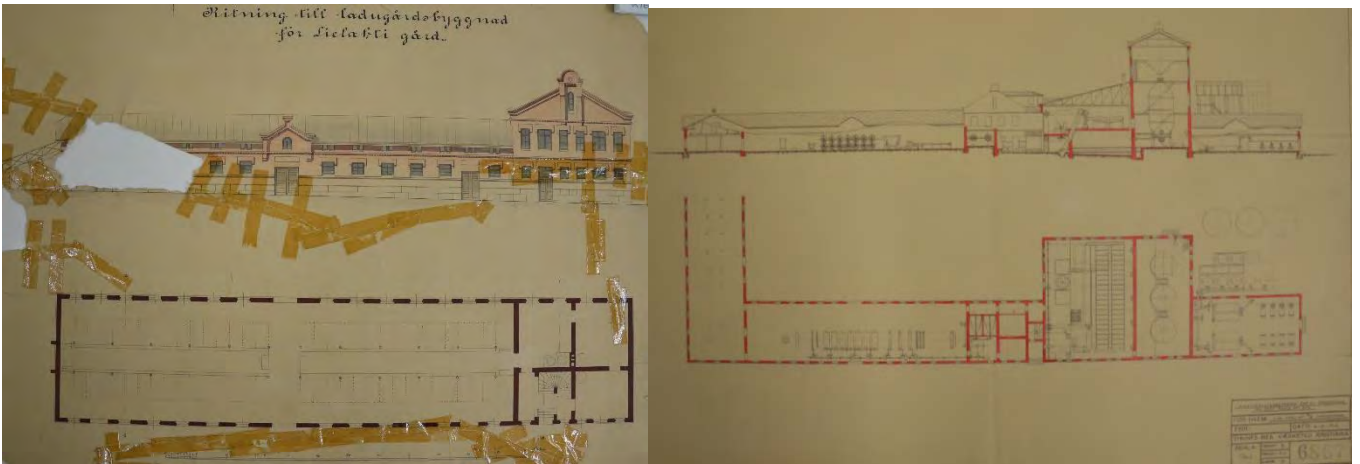
Kartan (1910) tiedot nykykartalle siirrettynä. Sinisellä on rajattu kartanon rakennettu pihapiiri, joka käsitti puisto- ja puutarhavyöhykkeen, kartanon sekä talouspihan ja henkilökunnan asuinpihoja. Punaisella on merkitty rakennukset ja pihapiirit. Tummanpunaisella ovat säilyneet asuinrakennukset sekä tehtaan lähtökohtana ollut navetta. Ruskealla on merkitty tiet ja puutarhan käytävät. Kartanon "päätie" oli portinvartijan asunnolta alkava puistokäytävä, joka kartanon jälkeen teki mutkan ja seurasi navetan eteläsivua. Käytävä jakoi vi-

heralueet ja rakennukset. Kartanon itäpuolella vanhassa kartassa kuvattu ns. englantilainen puutarha on jätetty merkitsemättä, koska sen asemointi ei täsmännyt kovin hyvin. Todennäköisesti puutarhassa on mittavirheitä. Mustalla katkoviivalla on merkitty kartanon kapearaiteisen rautatien linjaus. Pohjakartta MML 2015. Kartan asemointi ja merkinnät: Jari Heiskanen, Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen&Luoto Oy.

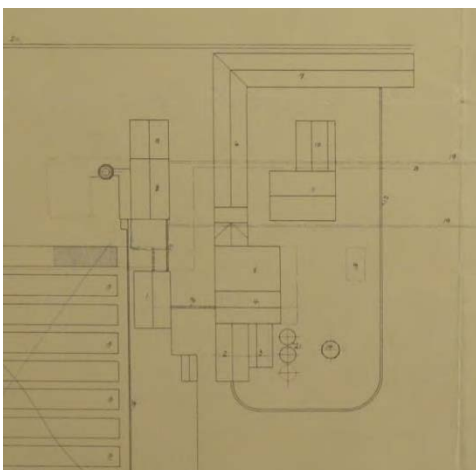
1.2 1913 Kartanon navetasta sellutehtaaksi

J. W. Enqvist Oy:n Lielahden sulfiittiselluloosatehtaan suunnittelu alkoi keväällä 1913, jolloin valmistui norjalaisen Thunes Mek. Verkstadin laatima tehtaan tekninen suunnitelma. Toimintojen lähtökohtana oli Lielahden kartanon talouspiha ja erityisesti 1890-luvulla rakennettu pitkä, L-muotoinen tiilirakenteinen navetta, joka tarjosi puitteet sellutehtaan prosessille. Suunnitelmassa tarvittavat uudisrakennukset sijoitettiin navetan sivuille. Norjalaisen suunnitelman ohella tehtaan arkistossa on keväältä 1913 oleva toinen, myös navettaan sijoittuva suunnitelma, jonka laati leimojen mukaan Karhula Oy, Karhula Mek. Verkstad. Tehtaan vuosituotannoksi kaavailtiin n. 6 000 tonnia vuodessa.

Lielahden selluloosatehdas, suunnitelmat keväällä 1913

Kuvat ylhäällä: vasemmalla Lielahden navetan osapiirustus, oikealla konepajan laatima suunnitelma navettaan sijoitettavasta tehtaasta

Oslolaisen Thunesin konepajan maaliskuu- ja huhtikuussa 1913 laatima suunnitelma Lielahden tehtaaksi perustui Lielahden kartanon suuren, L-mallisen navetan hyödyntämiseen. Suunnitelmassa happo-osasto, kuivauskonesali ja varasto sijoitettiin suureen navettaan. Ainoastaan keittämö sekä sihti- ja massaosasto tulivat navetan kylkeen rakennettavaan laajennukseen. Navetan sivuille sijoitettiin uudisrakennuksena mm. valkaisu. Lähde: Lielahden navetta, tehtaan asemapiirros, pohja- ja leikkauskuvat 1913, M-Realin piirustusarkisto, TKA.

Kuva vasemmalla: Thunesin suunnitelman asemapiirros, TKA.

Tehtaan uudisrakennusten rakenteiden ja julkisivujen suunnittelu siirtyi tamperelaisen arkkitehti Birger Federley'n vastuulle. Federley oli kokenut suunnittelija, hän oli toiminut mm. Tampereen kaupunginarkkitehtinä ja suunnitellut useita kaupungin keskeisiä asuinrakennuksia ja julkisia rakennuksia. Federley oli 1906 käynyt opiskelemaan Saksassa asuin- ja teollisuusrakennusten rautabetonikonstruktiota. Federley myös tunsu alueen hyvin, olihan hän ollut arvioimassa Lielahden kartanon hankintaa kaupungin omistukseen vuonna 1910.

1.3 1913–1914 Ensimmäinen rakennusvaihe, klassismin teollisuusmonumentti

Federleyn ensimmäiset julkisivusuunnitelmat, keittämön, pannu- ja konehuoneen sekä kuorimo- ja sihtirakennusten piirustukset, valmistuivat syksyllä 1913. Norjalaisen konepajan suunnitelmasta poiketen tehdasrakennukset sijoituivat riviin navetan eteläpuolelle, jolloin korkea keittämö muodosti oman rakennuksensa. Uudisrakennusten taustalle jäänyt vanha navetta toimi massan kuivausosastona, pakkaus- ja varastotilana sekä tehtaan pajana ja verstaana. Seuraavan vuoden puolella valmistuivat pumppuaseman piirustukset. Tämän jälkeen todennäköisesti ensimmäisen maailmansodan syttyminen elokuussa 1914 keskeytti rakentamisen. Sotavuosina tuotanto jatkui, mutta uusia teollisuusrakennuksia ei rakennettu sodan alkuvuosina. Tehtaan ja yhdyskunnan rakentaminen jatkui piirustusten perusteella vasta maailmansodan loppupuolella, Suomen itsenäistymisen ja sisällissodan jälkeen.

Teollisen suunnittelun lähtökohta, kartanon asuin- ja talouspiha 1913

Tehdasalueen rakentaminen alkoi syyskuussa 1913. Samaan aikaan laadittu sinikopiokartta näyttää vain 20 vuotta aikaisemmin valmistuneen kartanoalueen viimeisen kerran. Kartassa kartanon asuinpiha jää niemeen ja sen länsipuolelle talouspiha, jota hallitsee suuri L-muotoinen navetta. Kartanon julkisivut ja sisäänkäynnit ovat etelään, Teivaalantien suuntaan. Järjestys on sama, josta tehdas jatkoi rakennustoimintaansa. Teollisuutta kartalla edustaa vasta navetan viereen kirjoitettu Fabrics område -teksti. Kartta: Oskar Sund...(?), Tammerfors i sept. 1913, M-Realin piirustusarkisto (TKA).

Norjalaisen konepajan laatimaa suunnitelmaa muokattiin, navetta säilytti keskeisen asemansa, mutta keittämö ja sen massa- ja sihtiosasto, kuorimo sekä pannu- ja konehuone sijoitettiin navetan eteläpuolelle. Tällöin Federleyille tuli tilaisuus suunnitella yhtenäinen, edustava julkisivu alueen päätien puolelle.

Federley oli tutustunut ulkomaanmatkoillaan teollisuusrakennuksiin ja rautabetoniin 1900-luvun alkupuolella. Lielahdessa Federley antoi ensimmäisille uudisrakennuksille yhtenäisen, tyylikkään, klassismin edustavan ulkoasun. Lielahden 1910-luvun punatiilestä muurattuja teollisuusrakennuksia leimaa monumenttaalisuus, joka on nähtävissä julkisivun kookkaissa pilastereissa ja leveässä, rapatussa räystäslistassa.

28.01.2016

Tehdasalueen ensimmäinen rakennusvaihe

nro:

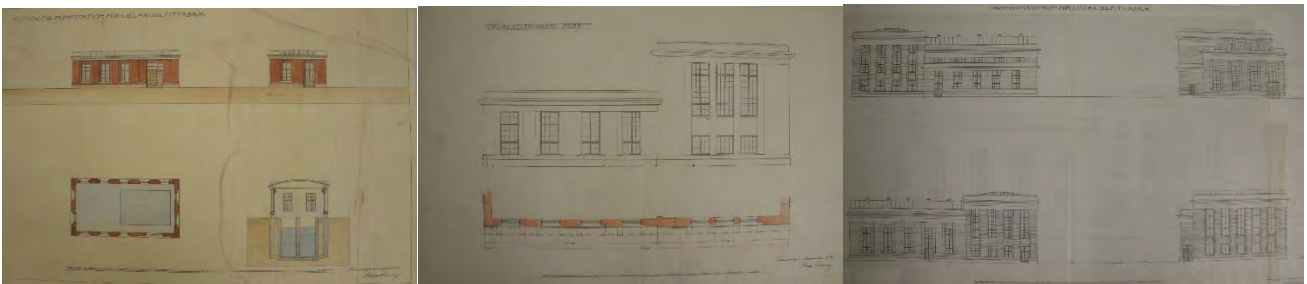
keittämö ja sihtiosasto, 1914 Federley	26-27
pannu- ja konehuone, 1914 Federley	20
kuorimorakennus, 1914 Federley	18
pumppuasema, 1913/1914 Federley	9

Kartanon päärakennuksen lähellä sijaitsevasta kahdesta tehdasaikana asuin- ja toimistokäytössä olleesta rakennuksesta ei löydy Federleyn piirustuksia. Valokuvien ja karttojen perusteella voidaan olettaa rakennusten olevan vanhempia, peräisin jo kartanoajalta ja toimineen luultavasti työväen asuinpihana. Ilmeisesti Federley tai joku muu suunnitteli rakennuksille klassismiin ja osin jugendiin viittaavan julkisivun tehtaan rakentamisen yhteydessä.

asuinrakennus 1910-l (julkisivumuutos?)	2
asuinrakennus 1910-l (julkisivumuutos?)	3

Näiden lisäksi kartanon navettaan rakennettiin tehtaan paja, massan kuivaamo ja varasto. Tehtaan laiturin suunnitelmista löytyi piirustusarkistosta kaksi ehdotusta. Laiturin rakennusvuodesta ei ole tarkkaa tietoa, mutta se rakennettiin joka tapauksessa pian toiminnan aloittamisen jälkeen

laituri, möljä, 1913 ehd. J.V. Leinonen (Tre)	43
tehtaan rata, 1910-l	44
kartanon ja tehtaan kapearaiteinen rautatie,	purettu 1960-l

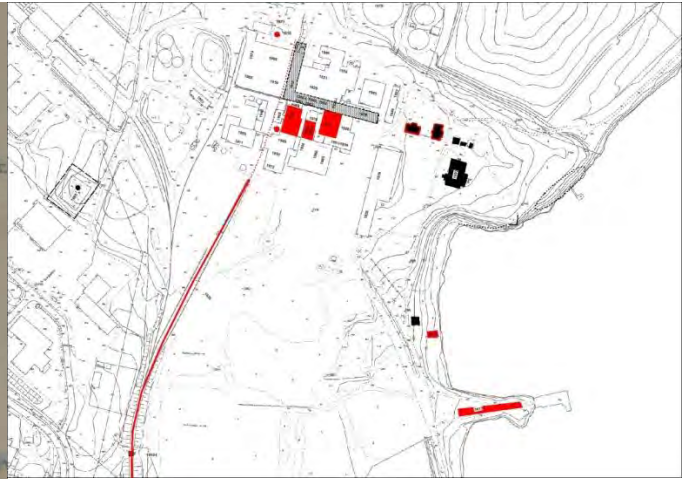
Julkisivukuvat: Ylhäällä keittämö, alarivissä pumppuhuone, kuorimo sekä pannu- ja konehuone.
Lähde: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

28.01.2016

Kartat: Lielahden tehdasalue 1916

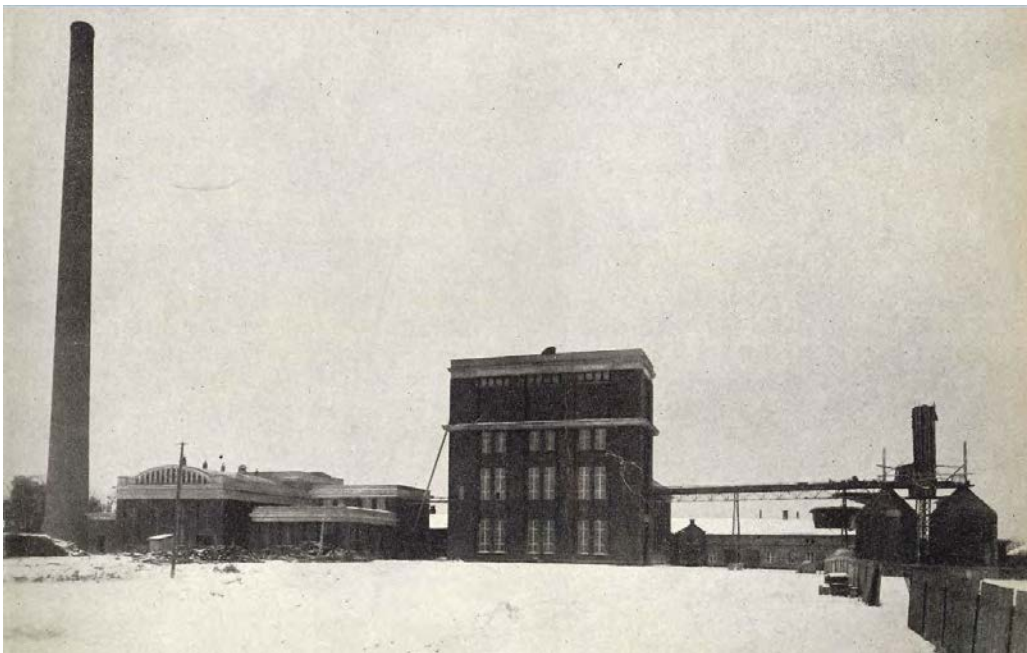

ja 1910-luvun säilyneet rakennusosat

Kartta: Tehtaan ensimmäisen rakennusvaiheen rakennuksia edustavat navetan eteläpuolelle nousseet osat sekä rautatie, pumppuhuone ja laituri. Tehtaan varastoalueet olivat alkuvaiheessa etelä- ja pohjoispuolella. Lähde: 1916 F. T. Frey M-Realin piirustusarkisto, TKA. Oikealla ovat nykypäiviin säilyneet Federleyn rakennukset, 1914 suunnitellut pannu- ja konehuone, kuorimo, keittämö- ja sihtiosastot, pumppuhuone sekä 1918 suunniteltu vesitorni. Rautatie alikulkuineen valmistui 1910-luvulla. Laiturin vanhimmat osat, kuten myös pannuhuoneen, kuorimon ja keittämön alkuperäiset osat, ovat jääneet myöhempien laajennusten taakse tai alle.

Tehtaan pääjulkisivua Teivaalantien varrella ensimmäisen maailmansodan aikaan

Kuva: Todennäköisesti pian rakennusten valmistumisen jälkeen otettu valokuva, jossa näkyvät navetan eteläpuolelle rakennetut uudisrakennukset, vasemmalla piippu, kaarevakattoinen pannu- ja konehuone, matalampi, tasakattoinen kuorimo ja keittoastioiden vuoksi korkea keittämö ja sen takana matalampi massa- ja sihtiosasto. Keittämössä oli tällöin paikat kolmelle kattilalle, mikä näkyy julkisivun jäsentelyssä. Uudisrakennusten taustalla näkyy Lielahden kartanon pitkä tiilinavetta poikkipäytyineen. Kuvan oikeassa reunassa ovat selluloosatehtaisiin liittyvät haposäiliöt. Prosessin viimeiset osat, massan kuivauskone ja varasto sijoittuivat vanhaan navettaan. Kuva otettu Teivaalantieltä, joka määrittä tehtaan pääjulkisivun sunnan. Lähde: joukon kuva, mistä?

kennusten taustalla näkyy Lielahden kartanon pitkä tiilinavetta poikkipäytyineen. Kuvan oikeassa reu-
nassa ovat selluloosatehtaisiin liittyvät haposäiliöt. Prosessin viimeiset osat, massan kuivauskone ja
varasto sijoittuivat vanhaan navettaan. Kuva otettu Teivaalantieltä, joka määrittä tehtaan pääjulkisi-
vun sunnan. Lähde: joukon kuva, mistä?

1.4 1918–1932 Tehtaan laajennus- ja uudenaikaistaminen

Tehtaan toinen suunnittelu- ja rakennusperiodi alkoi Suomen itsenäistymisen kynnyksellä ja jatkui aina 1930-luvun alkupuolelle, jolloin Birger Federley lopetti suunnittelutyöt ja tehdas vaihtoi omistajaa. Aikakausi on Birger Federleyn, joka kymmenien tehdas- ja asuinrakennusten ohella laati suunnitelmia tehtaan ympärille kaavaillun yhdyskunnan rakentamiseksi.

Ensimmäinen rakennusvaihe valmistui 1914, minkä jälkeen Federley jatkoi tiiviisti rakennusten suunnittelua, joskin varsinainen rakentaminen hiipui sota- vuosiin. Sotavuosien suunnitelmia olivat mm. asuinrakennusten suunnitelmat ja yhdyskunnan asemakaavat. Teollisuusrakennuksia edustivat piirustukset vesitornista, happo-osastosta ja suuresta spriitehtaasta. Vesitorni ja happo- osasto toteutuivat, mutta suunnitellun ja ilmeisesti osittain jo tilatun spriitehtaan rakentaminen raukesi vuoden 1919 kieltolakiin. Vesitornin kanssa samaan aikaan Federley suunnitteli myös Niemen alueelle yhtiön rivitalot (purettu) ja kahdella tornilla varustetun Niemen navetan. Vesitorni ja navetan torniosat muodostavatkin näkyvän parin entisen Ollinojanlahden maisemassa.

Sodan jälkeen alkoi myös ensimmäisten prosessirakennusten laajentaminen ja täydentäminen. Kuorimo uusittiin 1922, kuivauskone 1924, keittämöä sekä sihti- ja massaosastoa laajennettiin 1926, minkä jälkeen tehtaalla oli kuusi sel- lukattilaa. Kartanon vanha tiilinavetta alkoi korvautua jo 1920-luvulla uusilla, samalle paikalle rakennetuilla tehdasrakennuksilla. Navetan eteläsiiven paikalle rakentuivat 1920-luvun alkupuolella puusepänverstas ja sihtiosaston laajen- nus. Uudisrakennuksia edustavat kuivausosasto vuodelta 1923 ja valkaisu- osasto 1929. Ne liittyivät vanhaan navettaan siipiosina. Tehtaan tuotanto kas- voi, mutta myös sen tuotteiden jalostusaste nousi. Valkaistun sellun tuotanto alkoi 1932 ja silkki- eli viskoosisellun 1939. Myös veden laadulta vaadittiin enemmän, tehtaan suodatinlaitos valmistui 1928 ja vedenpuhdistuslaitos 1936. Lisäksi tehtaan lähivesien pilaantuessa uusi vedenottamo jouduttiin rakenta- maan Jänissaareen, josta johdettiin noin 2,5 kilometriä pitkä puuputki tehtaalle.

Tehtaan osakkeet siirtyivät tehtaan perustaneelta Enqvist-suvulta ranskalais- omistukseen (Sté Beghin) vuonna 1930. Birger Federley muutti 1934 Tampe- reelta Helsinkiin, hänen viimeiseksi suunnittelutehtäväkseen jäi uuden happo- osaston suunnittelu vuonna 1932. Federleyn eläköitymisen ja tehtaan omista- javaihdoksen vuoksi yhdyskunnan rakentaminen jäi kesken, uusi omistaja kes- kittyi enemmän teolliseen tuotantoon kuin yhdyskuntaan ja sosiaalisen raken- nustoimintaan. Yhdyskunnan rakentaminen olisi muutenkin saattanut hidastua 1930-luvulle jatkuneen laman ja maailmansodan syttymisen vuoksi.

1920-luvulla tehtaan rakennuskanta sai yhtenäisen ja ajanmukaisen asun, kun keskeiset prosessit siirtyivät uudisrakennuksiin. Ainoastaan varastotilat säilyi- vät vanhan navetan pohjoissiivessä. 1920-luvulla klassismi säilytti asemansa, joskin uudisrakennuksissa monumentaalinen ilme kevenee, mm. pilasterit jäi- vät pois, räystäsrakenne keveni ja aikaisemmin käytetty kaarikatto nousi räys- tästä hallitsevaksi osaksi rakennusta. Hieman erilaisen ilmeen saivat kartanon ja tehdasalueen rajalle rakennetut tehtaan pajarakennus (1923) ja suodatinlai- tos (1928), jossa jälkimmäisessä näkyvät art decon sekä egyptiläisyyden ja sen muinaishistorian vaikutus.

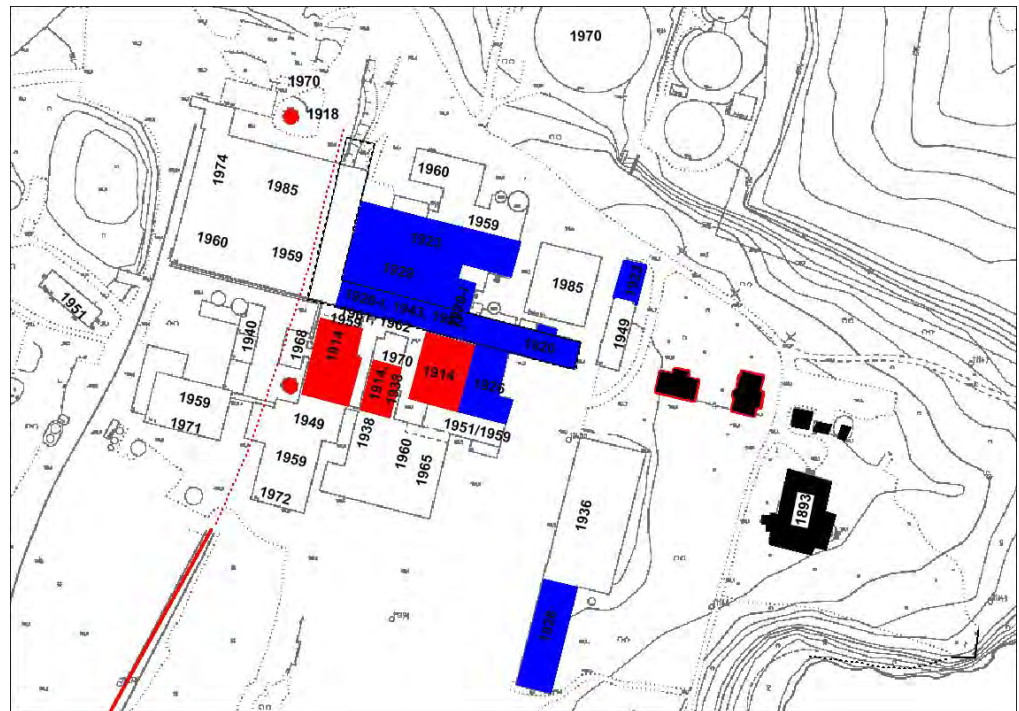
Tehtaan uudistusten jälkeen tuotanto kohosi 1930-luvulla jo 36 000 tonniin val- kaistua sellua vuodessa. Sotavuosina vuosituotanto laski 15 000 tonniin seisok- kien vuoksi. Sotavuosina tehdas alkoi tuottaa sivutuotteina moottorispiitä (1940–1945) ja hiivaa (1944–45).

28.01.2016

Federleyn aika 1918-1932

	nro:
uusi happo-osasto 1918, 1932 B.F.	purettu
spriitehdas 1919 , B.F.	ei toteutettu
vesitorni 1918, B.F.	10
ruokala ym. n. 1916-1920 (ei piirustuksia)	purettu
puutyö ja korjauspaja, 1920	11
sihtiosaston laajennus n.1921 B.F.	26
makasiini ja teollisuusrakennus 1922 B.F	ei tot. nyk. 15-16
pajarakennus 1923 , B.F.	12
kuivaamorakennus 1923, B.F.	17
keittämön laajennus 1926, B.F.	27
suodatinlaitos 1928, B.F.	19
valkaisimo 1929, B.F.	15-16
kloorinliuotusosasto 1929, B.F.	ei tietoa
uusi happo-osasto 1932, B.F.	purettu

1920-luvun rakennuskerrostumat

Kartta: Sinisellä on merkitty 1920-luvulla suunnitellut ja rakennetut rakennukset, punaisella 1910-luku. Mustalla pisteiviivalla on esitetty kartanon navetan sijainti. Sen eteläsiipi korvautui 1920-luvulla uudisosiilla, jotka pääosin noudattavat navetan pohjaa. Vuonna 1930 navetasta oli vielä varastona toimiva pohjoissiipi jäljellä. Punainen pisteiviiva osoittaa pistoraitteen joka päättyi navetan edustalle. Punainen ja sininen rasteri osoittavat Federleyn suunnittelemat ja nykypäiviin säilyneet rakennukset.

1.5 1933–1948 Rakennuskannan täydentäminen

Ennen toista maailmansotaa tehtaalle rakennettiin vielä mm. vedenpuhdistuslaitos ja veturitalli sekä tehtiin pieniä muutoksia ja laajennuksia. Suuremmat muutokset tapahtuivat sisätiloissa, jossa alkoivat kokeilut valkaistulla sellulla. Suunnitelmat laadittiin pääosin tehtaalla, joskin myös ulkopuolisia suunnittelijoita käytettiin. Sotavuosien rakennustoimintaa edustaa spriitehdas, jolla pyrittiin turvaamaan maan omavaraisuutta.

Uudisrakennukset ja laajennukset 1933-1948

Nro:

Uusi klooriosasto MM?1934	purettu 1980-l
Kuivausosaston jatko, sekoituskyyppi 1936	purettu 1980-l
Vedenpuhdistuslaitos 1936 MM/MK?	19
Veturitalli 1938	32
Laboratorio n. 1933 MM?	16
Kuivauskoneen jatko ja lastaussilta 1936	17, 16 purettu
Jänissaaren pumppaamo ja puuputki, 1930-l	purettu
Kuorimon laajennus 1938	18
Spriitehdas 1940, A. Lindborg	29
Spriisäiliöt 1940 (?)	purettu, jäänteet
Valkaisuosaston laajennus 1943	15

1930- ja 1940-luvun rakennuskerrostumat

Kartta:

Sammaleen vihreä = 1930-luku

Kirkkaan vihreä = 1940-luku.

Rakennustoiminta väheni laman ja sotavuosien seurauksena, 1930-luvun hankkeita olivat kuorimon laajennus, vedenpuhdistuslaitos ja laboratorio. Sotavuosien hankkeita olivat spriitehdas ja valkaisimon laajennus.

28.01.2016

Tehdasalue ja tiet 1930-luvulla

sininen viiva = suljettavat tiet

harmaa viiva = rakenteilla olevat tiet

vaaleanpunainen viiva = suunnitellut tiet

keltaiset viivat = muut tiet

Tehtaan kuljetus- ja puunvarastoalueella kulkevien yleisten teiden sulkeminen tuli ajankohtaiseksi 1930-luvulla. Ongelmaa oli yritetty hoitaa jo tehtaan perustamisen aikaan, jolloin Teivaalantien eteläpuolelle, Mustalammen pohjoispuolelle, rakennettiin tielinja, johon liittyi tehtaan teollisuusradan alikulkutunneli. Tilanne muuttui 1930-luvun jälkipuoliskolla, kun uuden maantien

rakentaminen alkoi harjun reunaan, tielinjasta kehittyi myöhemmin nykyinen valtatie 3. Uuteen maantiehen suunniteltiin tehtaan kartassa uusi liittymä, joka sijoittui tehtaan pistoradan länsipuolelle. Nykyisin tämän liittymän paikalla on valtatie 3 ja Enqvistintien risteys. Lähde: kartta rakennetuista, suunnitelluista ja suljettaviksi anotuista teistä Lielahden tehdasalueella Ylöjärven kunnassa Hämeen lääniä, 1938 maanmittausinsinööri K. Linkamo, M-realin piirustusarkisto, TKA.

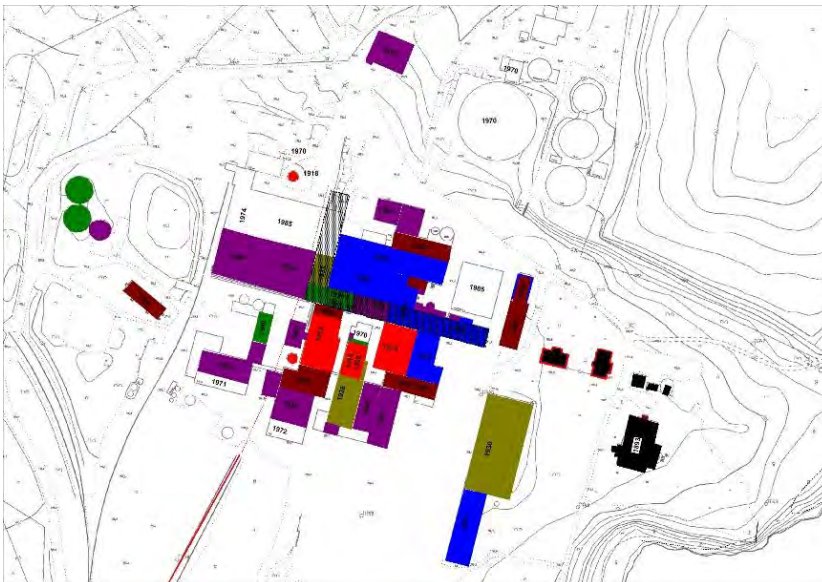
Tehdasmaisema 1930-luvun alkupuolella. Tehtaan länsipuolella. Tehtaan muodosti edelleen vanha navetta, jonka ympärille rakennustoiminta keskittyi 1910- ja 1920-luvulla. Kuva 1930-luvun alkupuolelta, valkaisu (1929) on valmistunut, laboratorio (1933) ja vedenpuhdistuslaitosta (1936) ei ole vielä rakennettu. Kuva-lähde: Vapriikin kuva-arkisto.

1.6 1949–1965 Sotien jälkeinen nousu- ja rakennuskausi

Sotavuosina tehtaan uudisrakentaminen oli vähäistä, spritehtaan rakentamisen ohella vain valkaisuosaston laajennus on kirjattu sotavuosiin. Tehtaan uudistaminen alkaa sodan ja sen jälkeisen pulan helpottaessa 1940-luvun lopulla. Tuotannon kasvu näkyy mm. siinä, että voimalaitosta ja keittämöä, laajennetaan kaksi kertaa. Uusi höyryvoimalaitos valmistui 1950, kattilahuone 1959 ja keittämön laajennukset 1951 ja 1959. Tuotanto kasvoi sotavuosista voimakkaasti, vuonna 1950 tuotanto oli 25 300 tonnia ja 1960 jo 62 100 tonnia. Tuotantokuippu saavutettiin 1970, jolloin tehdas tuotti 100 400 tonnia. Lielahden sellutehdas hyödynsi ensimmäisinä kalliin paperipuun ohella pienpuuta, halkoja, sahaketta ja vaneritehtaiden jätteitä.

Uudisrakennukset/laajennukset 1949-1965	Nro:
Höyryvoimalaitos, M. Mikama 1949	20
Pajan korotus ja laajennus, M. Mikama 1949	12
Keittämön laajennus, 1951, 1959	27
Kytkinlaiterakennus 1959,	20
Talusrakennus, pesula Mikama 1951	21
Kattilahuone 1959 O.Y Consulting	21
Haihutuslaitos 1959 O.Y Consulting	13
Tuotevarastot 1959, 1960, J.A Gummerus	24
Puukentän nosturirata 1959, J.A Gummerus	purettu
Valkaisimon korotus ja laajennus 1951, 1961,1962,1964	15

1950- ja 1960-luvun rakennuskerrostumat

Kartta:

Ruskea rasteri = 1950-luku

Violetti rasteri = 1960-luku

28.01.2016

Vielä 1950-luvun puolivälissä tehdasalueella oli varsin punatiilinen leima. 1930- ja 1940-luvun funktionalismia edustavat tehdasrakennukset ja vanhojen rakennusten laajennukset Federley'n hengessä muodostivat yhtenäisen kokonaisuuden, jossa punatiili sitoi uudet rakennukset osaksi tiivistä rakennusmassaa. Etualalla näkyy tehtaan ympäristössä olleita asuinrakennuksia, jotka olivat tarkoitettu tehtaan avainhenkilöille, joiden asuminen lähellä tehdasta oli tärkeää. Brandthin 1955, Vapriikin kuva-arkisto.

1.7 1965- 1984 uusia kerrostumia teollisuusmaisema laajenee

Selluloosatehtaan rakennusten laajennukset jatkuivat 1960-luvulla, jolloin tavaramakasiinia, kuorimoa, valkaisimoa ja voimalaitosta laajennetaan uudis-osilla. Erillisiä uudisrakennuksia ovat keskusvarasto sekä uutta tuotantoa edustavat ligniinitehtaan rakennukset. Yhteiskunnan nopeassa muutoksessa vastuu ihmisistä ja ympäristöstä kasvoi; lainsäädännön muutokset johtivat 1970-luvun alkupuolella savupiipun korottamiseen sekä puhdistamon ja väestönsuojan rakentamiseen. Tehtaan kulttuurimaiseman muutoksia olivat parkkipaikkojen lisääntyminen ja niiden tilantarpeen huomiointi kaavoissa. Teollisuustuotannon yleinen tilantarve ja mittakaava kasvoivat rajusti 1960-luvulla, mikä näkyy selvästi ensimmäisissä kaavaluonnoksissa. 1970-luvulla tehdasalueen länsipuolelle rakennetun aaltopahvitehtaan rakennusala oli yhtä suuri kuin vanhan teollisuusalueen 60 vuoden rakennustoiminta.

Tehtaan omistus siirtyi ranskalaisyhtiöltä vuonna 1965 Serlachius Oy:lle, joka hankki Lielahden tehtaan osittain Tampereen keskustassa toimivan Takon tehtaan laajennusvaraksi. Jatkossa Lielähti vastasikin Takon puutavaran kuorimisesta. Sellutehtaan rinnalle rakentui nyt ligniinitehdas, joka edustaa spriitehtaan ohella sellunkeiton sivutuotteita. Vanhan tehdasalueen länsipuolelle rakennettiin 1970- ja 1980-luvulla Serlachiuksen toimesta Takon kotelotehdas, muovitehdas ja aaltopahvitehdas. Teollisuusmaiseman laajentumista vahvisti lisäksi kuivatun Possijärven paikalle suunniteltu teollisuuskylä. Vanhalla tehdasalueella uudisrakennusten julkisivumateriaali alkoi vaihtua, perinteisen punatiilen rinnalle tulivat mineriitti, siporex ja metalliprofiilipelti. Teollisuusrakentamisessa taloudellisuus ja tehokkuus alkoivat esittää yhä tärkeämpää roolia.

Kuva: Tehdasalue vuoden 1973 vaiheilla. Etualalla näkyy kartanon riihipihan puurakennuksia, Takon uudet tehtaat, suurikokoinen aaltopahvitehdas ja pienempi muovitehdas. Kuvälähde: Vapriikin kuva-arkisto.

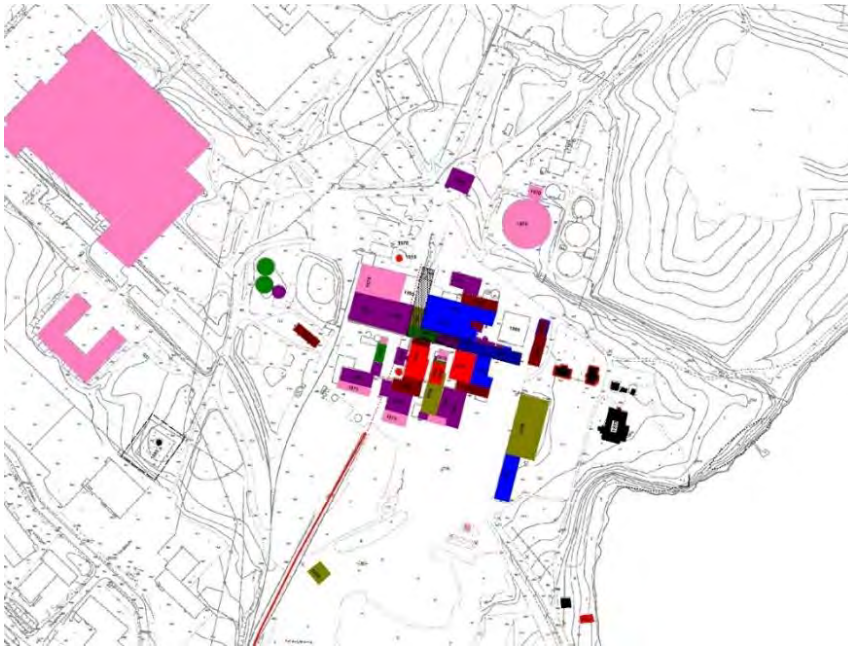
Sulfiittisellusta ligniiniin, rakennustoiminta 1965-1984

	nro.
Rumpukuorimon laajennus, 1965, ins.tsto J.A. Gummerus	18
Keskusvarastorakennus, 1965, ins. tsto J.A. Gummerus	37
Ligniinitehdas, 1965	30 purettu
Uusi turbiinisali 1968, Heikki Kautonen	20
Väestönsuoja, 1970, ins.tsto J.A. Gummerus	22
Modifiointilaitos, 1970, Aarre Hölsö	30 purettu
Jäteveden puhdistamo, 1971, ins. tsto N&O Ky	33-34
Kattilahuone, 1972, rakennusins.tsto Matti Kontio	20
Tuotevaraston laajennus 1974, Rak.ins.tsto Kontio ja Anttila	24
Savupiipun korotus 1970-l	14
Vaakahuone (autokulj.) 1970-l	28
Ligniinitehtaan laajennus, 1977	purettu
Jätteenpolttolaitos 1979	3

Uusia 1970-luvun tehdasrakennuksia edustavat myös tehtaan länsipuolelle rakennetut Takon muovitehdas, kotelotehdas ja aaltopahvitehdas.

28.01.2016

1970-luvun rakennuskerrostumat

Kartta:

Violetti rasteri = 1960-luku

Vaaleanp. rasteri = 1970-luku.

Tehdasalue sai uuden kerrostuman ja julkisivun, kun tuotevarastoa, haihuttamoa ja kattilahuonetta laajennettiin. Eteläjulkisivuun liittyivät tällöin myös 2015 puretun ligniinitehtaan rakennukset.

Sulfiittisellua ja ligniiniä, tehdasmaisema 1970-luvulla

Valokuva: Selluloosatehdas 1977. Etualalla näkyvät ligniinitehtaan valkoiset rakennukset. Tehtaan punatiilinen pääjulkisivu katosi vuosina 1959–1977 valkoisten elementtirakennusten ja kuorimon nostolinjan taakse. Ligniinitehdas ja pistoraitteen varteen rakennetut pitkät varistorakennukset vaurioituvat tulipalossa 2010-luvulla ja purettiin vuonna 2015, jolloin tehtaan vanhemman, punatiilisen julkisivun asema vahvistui. Kuvälähde: Vapriikin kuva-arkisto.

1.8 1985–2008 Sellusta kemihierteeseen ja tehtaan sulkemiseen

Vuonna 1913 navetassa alkanut sulfiittisellun keitto päättyi vuonna 1985. Tehtaan tiloihin perustettiin uusi kemihierrettä tuottava tehdas. Sen raaka-aineena oli muualta tuotu selluloosa. Uusi toiminta hyödynsi vanhoja tiloja, sen uudisrakennuksia olivat hiertämö ja jälkikäsitteilylaitos, jonka tieltä purettiin viimeinen osa 1890-luvulla rakennettua navettaa. Tehtaan eteläpuolen julkisivun uudistuksia olivat ligniinitehtaan laajennukset. Vanhoja tiloja, mm. kuorimo, muutettiin myös varastotiloiksi.

Uudisrakentaminen oli vähäistä. Tehdasalueen viimeisiä uudisrakennuksia ovat 1985 suunnitellut hiertämö ja jälkikäsitteilylaitos. Niiden suunnittelussa näkyi aikakaudelle tyypillinen suunnitteluhenki, jossa uudisosa sopeutettiin ympäristöönsä. Rakennuksista hiertämö sijoittuu 1920- ja 1950-luvun tiilirakennusten keskelle, jolloin sen sijoittelussa huomioitiin vanhojen rakennusten koordinaatio ja julkisivujen tiili. Jälkikäsitteilylaitoksen julkisivumateriaaliksi valikoitui metalliprofiilipelti, viereisen 1970-luvun tuotevaraston mukaan. Ligniinitehtaan rakennukset saivat vastaavasti valkoisen, elementteihin perustuvan julkisivun.

Tehdasalue sai uuden pääsisäänkäynnin, kun nykyinen, Lielahdenkadusta alkava tie tehtaalle rakennettiin. Tien yhteyteen tuli tällöin uusi porttirakennus ja sisäänkäynnin pääjulkisivuksi 1960- ja 1970-luvulla rakennetut varasto-osat ja vuoden 1918 vesitorni. Viimeinen uudisrakennus on 2001 uuden pääportin tuntumaan rakennettu ruokalarakennus, joka korvasi vanhemman, 1970-luvulla rakennetun sosiaalirakennuksen. Sen julkisivut ovat puuta.

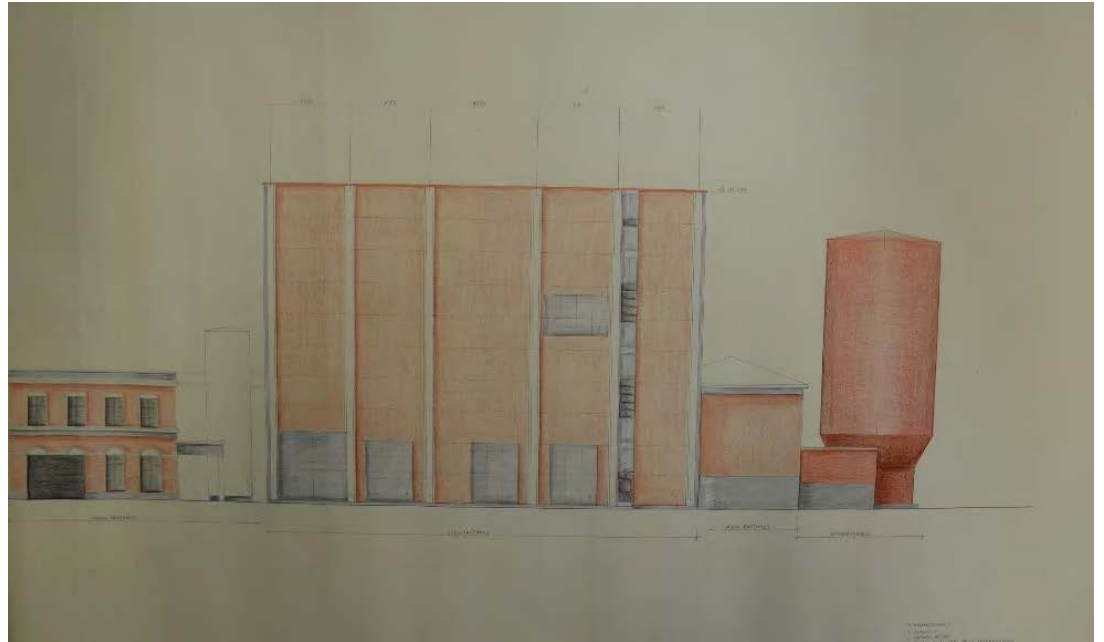
Sellutehtaan sulkemisen jälkeen alkoi tehdasmaiseman purkaminen. Tarpeettomaksi jääneet kattilat ja rakennukset purettiin. Maisemaan ja pääjulkisivuun vaikuttavia purkutöitä ovat olleet mm. happo-osaston ja -tornien purku. Kemihierret tehdas lopetti toimintansa 2008, minkä jälkeen vuonna 1913 alkanut teollisuustoiminta kartanon talouspihaan rakennetulla tehdasalueella päättyi. Rakennuksia on käytetty tämän jälkeen lähinnä varastotiloina. Rakennuksessa nro 12 on pienteollisuutta.

Tehdasrakennukset 1985–2008

Hiertämö, 1985, Erkki Juva Oy	25
Jälkikäsitteilylaitos, 1985, Erkki Juva Oy	17
Ligniinitehdas, purettu 2015	31
Liettämön laajennukset 1980-l	34
Kotelotehdas	ei num.
Porttirakennus 1980-l	ei num.
Ruokala 2001	38

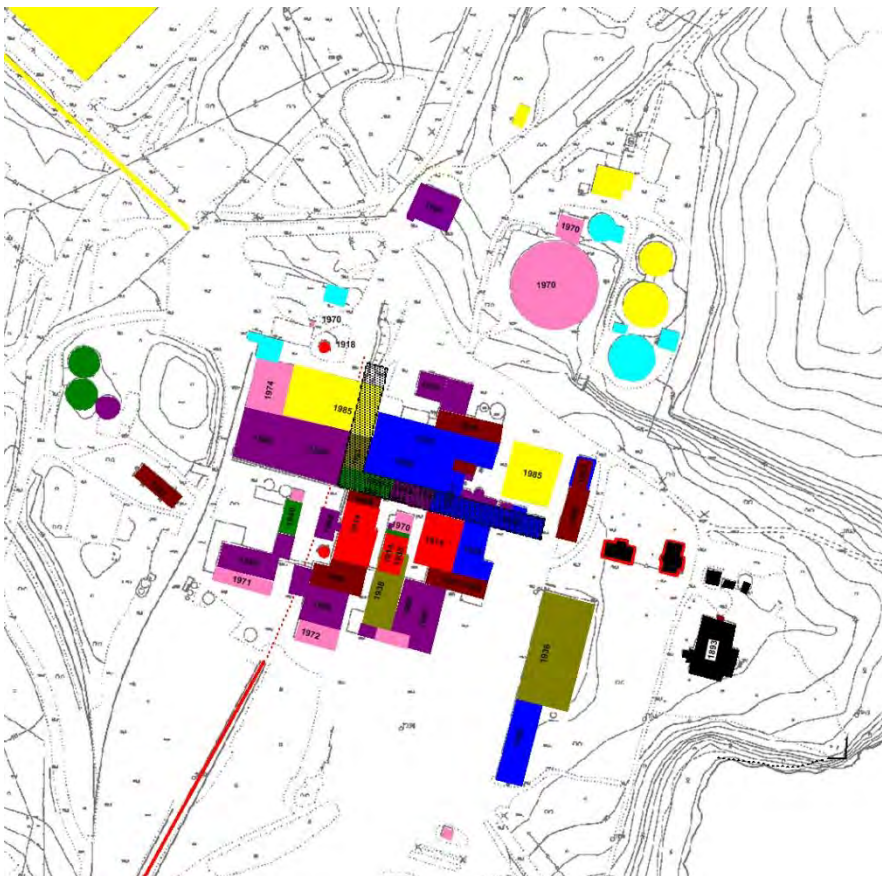
Porttirakennus ja kotelotehdas rakennettiin vanhan tehtaan länsipuolelle, rakennukset eivät kuulu inventoinnin piiriin.

Hiertämö 1985

Hiertämön itäjulkisivu, suunnittelu Erkki Juva Oy, H. Petäjä. M-Realin piirustusarkisto, TKA.

Rakennuskerrostumat 1985–2008

Keltainen rasteri = 1980-luku

Vaaleansininen rasteri = 1990- ja 2000-luku

2 Tehdasrakennusten suunnittelijat ja materiaalit

Lielahden selluloosatehtaan historiaa leimaa jatkuva rakentaminen. Birger Federley'n suunnittelemat perusrakennukset valmistuvat vuosina 1913–14 sekä 1920–1932, minkä jälkeen rakennuksia on laajennettu useasti tuotannon kasvaessa ja muuttuessa. Oman pienemmän rakennuskerrostumansa muodostavat sellunkeiton (1913–1985) sivutuotteisiin kuuluvat sprii (1940–1985), ligniini (1965–2008) ja kemihierre (1985–2008).

Lielahden sellutehtaan suunnittelun yhtenäisemmän ajanjakson muodostavat vuodet 1913–32, jolloin arkkitehti Birger Federley sai suunnitella lähes kaikki tehtaan ja yhdyskunnan rakennukset. Suunnittelun lähtökohtana oli Näsijärven rajautuva maaseutumaisema, jota hallitsi nuoremman patruuna Wilhelm Nottbeckin 1890-luvulla rakennuttama kartanomiljöö. Alueen pohjoispuolella Ollinojanlahden vastarannalla oli toinen mahtitila, Niemen kartano, joka myös kuului tehtaan omistukseen vuodesta 1916.

Tehtaan ympärille kehittyvän yhtiön taajaväkisen yhdyskunnan suunnittelu oli alusta lähtien yksissä käsissä ja Federley'n kahden vuosikymmenen aikana laatimat kymmenet rakennussuunnitelmat ulottuivat kartanon pienen parvekkeen suunnittelusta koko alueen yleissuunnitelmiin. Tampereen kaupunginarkistoon siirretyn tehtaan piirustusarkiston perusteella suunnittelutyö oli hyvin laajaa ja piirustukset on allekirjoittanut aina arkkitehti Birger Federley itse, ei hänen toimistonsa. Lielahden lähes kaksi vuosikymmentä kestänyt työ oli selkeästi teki-jälleen mieluisa kokonaisuus. Vielä viimeisestä, vuonna 1932 suunnitellusta happo-osastosta löytyi useampia Federley'n signeeraamia julkisivuluonnoksia. Federley'n Lielahteen suunnittelema kokonaisuus on merkittävä osa hänen tuotantaan ja edustava esimerkki tuon ajan teollisuusyhdyskuntien suunnittelusta.

Federley'n jälkeen suunnittelutyö siirtyi useiden eri ihmisten vastuulle. Ennen sotia ja sotien jälkeen useita keskeisiä rakennuksia suunnitteli tehtaan palveluksessa ollut rakennusmestari M. Mikama. Aikakauden töiden suunnittelijoiden tunnistaminen on paikoin hankalaa, koska useista töistä on suunnittelijatietona vain nimiöön merkityt nimikirjaimet. 1950-luvun lopulla suunnittelu siirtyi yhä enemmän tehtaan ulkopuolelle, insinööritoimistojen ja rakennusmestareiden vastuulle.

Tehtaan lähtökohta oli Lielahden kartanon pitkä navetta, jonka kaksi siipeä (126 ja 76 m.) sekä 12 metrin runkosyvyys sopivat hyvin peräkkäisiin prosesseihin perustuvan sulfiittiselluloosatehtaan tiloiksi, muutamilla uudisosilla täydennettynä. Vaikka tiilinavetta korvautui 1920-luvulta alkaen tehtaan uudisosilla ja purettiin lopullisesti 1980-luvulla, määrittivät sen sijainti ja pohjan mitat Birger Federley'n alkuvaiheen rakennuksia, joiden pohjalle tehdas rakentui aina 2000-luvulle saakka. Myöhemmin useita keskeisiä rakennuksia on laajennettu ja muutettu toiminnan laajetessa, mutta prosessin järjestys säilyi samana aina toiminnan päättymiseen saakka. Navetan rungon ympärille rakentuivat sellutehtaan prosessin perusrakennukset; kuorimo, voimalaitos, keittämö, massa- ja sihtiosasto, valkaisuosasto, kuivausosasto ja varastot.

2.1 1910- ja 1920-luvut, tiili, rautabetoni, klassismi ja Birger Federley

Betoni alkoi yleistyä teollisuusrakentamisessa Suomessa 1800-luvun lopulla, jolloin sitä käytettiin mm. koneiden alustoissa. Välipohjissa teräsbetoni alkoi yleistyä 1890-luvulla ja teräsbetoniholvien rakentaminen alkoi 1900-luvun alkupuolella. Suomessa ensimmäisiä teräsbetoniholveja olivat mm. Helsingin rautatieaseman monumentaaliset holvit (1908–1915) ja Suvilahden höyryvoimalaitoksen turbiinisali (1908), joiden konstruktiopiirustuksen laati Jalmar Castren. Holvien etuna olivat leveät, yhtenäiset ja paloturvalliset teollisuustilat, joita kehittyvä ja kasvava teollisuustoiminta vaati.

Arkkitehti Federley oli tutustunut betonirakenteisiin jo 1906 tekemällään opintomatalla Saksaan. Lielahdessa Federley käytti ensimmäisen rakennusvaiheen kapearunkoisissa rakennuksissa pääosin betonirakenteisia, palkkien tukemia tasaisia kattorakenteita. Ainoastaan pannu- ja konehuonerakennus sekä pumppaamo (1914) saivat holvatun betonikaton.

Tehdasrakennusten suunnittelu oli 1900-luvun alkupuolella rakennusinsinöörin ja arkkitehtien yhteistyötä, jossa arkkitehdille jäi tehtäväksi suunnitella rakennusten julkisivut, joiden katsottiin kertovan yhtiön vakavaraisuudesta. Lielahdessa tehtaan pääjulkisivuksi tulivat 1914 monumentaalista klassismia edustavat keittämö, kuorimo ja voimalaitos Teivaalantien varrella sekä pumppaamo Näsijärven rannassa.

Federleyn 1910- ja 1920-luvun suunnitelmissa yhtenäinen piirre ovat holvatut kattorakenteet, joita hän käytti isoa hallitilaa vaativissa rakennuksissa mm. pannuhuoneessa, valkaisimossa, kuivaamossa, pumppaamossa ja happo-osastossa. Kattorakenne tarjosi yhtenäisen teollisuustilan, joskin se edellytti rakennusvaiheessa hyvää ja huolellista betonivalua. Piirustusaineiston perusteella ei täysin selviä suunnitteliko Federley kattorakenteet kokonaisuudessaan itse. Ainakin valkaisimon osalta (1929) varsinaiset raudituspiirustukset laadittiin Tampereella toimineessa alan rakennustoimistossa.

Federleyn suunnittelemat rakennukset ja kaarikattoiset tehdasrakennukset ovat pääosin säilyneet, joskin jääneet useissa tapauksissa nuorempien kerrostumien taakse tai varjoon. Holvatut katot näkyvät parhaiten sisätiloissa mm. pannuhuoneen konehuoneessa ja valkaisimon vanhassa hallissa.

Tehtaan pohjoisreunaa 1950-luvun alkupuolella

1950-luvun alkupuolella otetussa kuvassa näkyy pääosin Federleyn 1920-luvulla suunnittelemissa rakennuksissa. Etualalla kaarikattoinen kuivaamo 1923, taustalla vastaava valkaisimo 1929, vasemmalla ovat paja ja sihtiosasto 1920-luvun alkupuolelta. Kuvan yläreunassa näkyy seuraava kerrostuma, höyryvoimalaitos 1949, spriitehdas 1940 ja talousrakennus 1951. Kuva: Teppo Moilanen.

28.01.2016

Federleyn 1910- ja 1920-luvun rakennuksia nykyään

Birger Federleyn 1910-luvulla käyttämä monumentaalinen klassismi näkyy korkean keittämön julkisivun leveissä pilastereissa, kattolistassa ja symmetriassa. Nykyinen, kuvassa näkyvä eteläjulkisivu on rakennettu 1951 ja 1959, jolloin keittämöä laajennettiin. 1950-luvun punatiilestä muurattu julkisivu noudattaa kuitenkin vanhaa, Federleyn 1914 ja 1926 suunnittelemaa jäsentelyä.

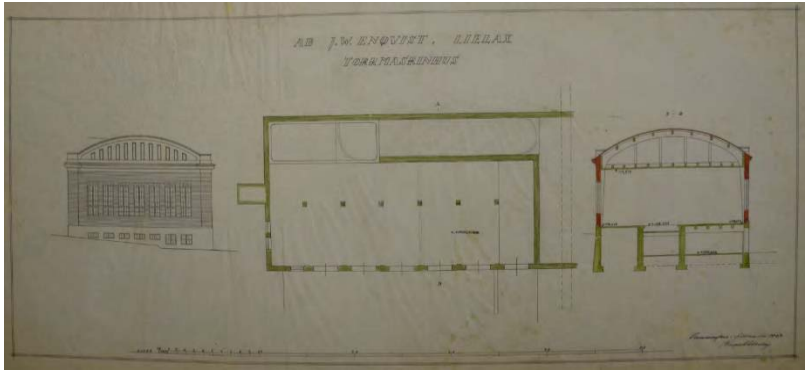

Federleyn 1914 suunnittelemat pumppaamo sekä pannu- ja konehuone

Federleyn 1920 suunnittelema paja sekä 1928 suunniteltu suodatinlaitos, joka poikkeaa Federleyn valitsemasta klassisesta linjasta.

Holvattuja tiloja 1910- ja 1920-luvulla

Kuivaamon julki-, pohja- ja leikkauskuva, Birger Federley 1923. Kuivaamossa holviin tuli alalaatta, joka peitti holvin rakenteen hallitilaan. Lähde: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

Vuonna 1923 Federleyn suunnittelema kuivaamo esiintyy 1930-luvulla Carolus Lindbergin toimittaman rakentamisen perusteoksen yhtenä esimerkkipildana. Lähde: Keksintöjen kirja, Rakennustaide ja rakennustekniikka toim. Carolus Lindberg.

Kuva: Tehtaan piirustusarkistossa on siinikopio valkaisuholvatusta kattorakenteesta raudoituksineen, jonka on laatinut Tampereen Sementtivalimo ja Rautabetoni Osakeyhtiö, A.Stein 16.4.1929. Valkaisuholva muodostaa tehtaan laajimman, yhtenäisen teollisuustilan, sen runkosyvyys on noin 20 metriä. Lähde: M-Realin piirustusarkisto, TKA.

2.2 1930-luvulta 1950-luvulle punatiilen jatko

Federleyn jäädessä eläkkeelle ja lopettaessa työt vuonna 1932 Lielahden suunnittelutyöt siirtyivät useampiin käsiin. Tehdasrakennuksia suunnittelivat tehtaansa omien suunnittelijoiden lisäksi tamperelaiset ja helsinkiläiset insinööritöimistöt. Kauden alkupuolella tehtaalla toimineita suunnittelijoita olivat mm. Esko Mikama, Merts Mikama ja Ahlstedt. Heistä keskeisessä roolissa oli yhtiön rakennusmestari Merts Mikama, joka suunnitteli uuden höyrykattilahuoneen, pajan laajennuksen ja talousrakennuksen. Ulkopuolisia edusti mm. spritehtaan julkisivut suunnitellut tamperelainen A. Lindborg. 1950-luvun jälkipuoliskolta alkaen vahvan roolin saivat mm. Oy Consulting ja ins. tsto J. A. Gummerus

Pääosin suunnittelu jatkui siitä, mihin Federley oli lopettanut. Rakennuksiin lisättiin tarpeen mukaan lisäosia ja laajennuksia. Pienemmät uudisosat noudattivat usein vanhan osan jäsentelyä tai vähintään julkisivumateriaalina käytetty punatiili yhdisti vanhaa ja uutta osaa. Uutta rakennustekniikkaa ja julkisivumateriaalia edusti vasta 1959 suunniteltu uusi kattilahuone ja viereinen haihduttamo, joiden julkisivuiksi tulivat modernismia henkivät betonielementit ja julkisivulevyt. Tiilen käyttö julkisivuissa jatkui kuitenkin vielä 1960-luvulla, mm. keskusvarasto ja tuotevarastot saivat punatiilisen julkisivun, jossa kevennyksenä on mineriittilevyjä.

Veturitalli 1938 ja kuivaamon laajennus 1959 ovat esimerkkejä Federleyn ajan jälkeen rakennetuista, klassismin piirteitä ilmentävistä rakennuksista.

1910-, 1940- ja 1950-luvun kerrostumat

Oikeassa alakulmassa näkyy Federleyn kaksiosainen pannu- ja konehuone (1914). Sen taustalla näkyvät funktionalismia edustavat spritehtaan torni (A. Lindborg, 1940) ja vasemmalla höyryvoimalaitos (M. Mikama 1949), joiden pystyikkunat ja tiilijulkisivut yhdistävät ne vanhempaan aikaan. Höyryvoimalaitoksen taustalla näkyvä kattilahuoneen (ins. tsto. J.A. Gummerus 1959) elementti- ja nauhajulkisivut edustavat jo punatiilikauden päätöstä tehdasalueella. Kuva on otettu valkaisimon tornista.

2.3 1960-luvulta nykypäiviin, punatiilestä teollisiin materiaaleihin.

Lielahden selluloosatehtaan modernismi näkyy materiaaleissa 1950-luvun lopulla, kun uusi, suurikokoinen kattilahuone ja haihduttamo saavat julkisivukseen betonielementit ja nauhaikkunat. Samaa materiaalia käytettiin runsaasti em. rakennusten myöhemmissä laajennuksissa ja ligniinitehtaan julkisivuissa. Aikakauden muita julkisivumateriaaleja ovat profiilipelti ja mineriitti. Punatiiltä käytettiin 1960- ja 1970-luvulla vain yksittäisissä rakennuksissa ja vanhojen rakennusten pienissä laajennuksissa. Punatiili palasi vahvemmin 1980-luvulla rakennetussa hiertämörakennuksessa, joskin siinä on jo kysymys tiilipintaisesta betonielementistä. Ikkunat muuttuivat nauhamaiseksi kentiksi rakennusten julkisivussa.

Laajennusten ja uudisrakennusten suunnittelijoita olivat mm. insinööritoimisto J. A. Gummerus, Oy Consulting Ab sekä rakennusinsinööritoimisto Matti Kontio sekä Erkki Juva Oy. Suunnittelun laatu ja julkisivujen materiaalit olivat vaihtelevia.

Vasemmalla näkyvän tuotevaraston vuosina 1959 ja 1960 suunniteltu (J. A. Gummerus) eteläosa yhdisteli vielä perinteistä punatiiltä uusiin materiaaleihin, akryyliin ja mineriittiin. Samaa tapaa käytettiin 1959 suunnitellussa (Oy Consulting Ab) haihduttamossa, jossa pääjulkisivut olivat siporex-elementtejä, ainoastaan pienempi väliosa, joka yhdisti haihduttamon tiiliseen spritehtaaseen, toteutettiin tiili- ja mineriittijulkisivuina.

Vasemmalla voimalaitoksen lauhdeturbiini 1968 ja oikealla tuotevarasto 1974/1985 edustavat tehtaan tiilikauden jälkeistä aikaa. Tuotevaraston laajennus rakennettiin 1974 ja myöhemmin pohjoiskulmalle lisättiin vielä rautatiekuljetusten väistyessä rekkojen lastausosa. Loivien satulakattojen kattamana laajennusosan julkisivussa oli 1974 betonielementtejä, nauhaikkunat ja teräspoimulevy. Tuotevaraston pohjoisosan julkisivu muutettiin 1980-luvulla laatikkomaiseksi ja jäsentelyltään yksitoikkoiseksi.

28.01.2016

Lielahden vanhan tehdasalueen teollisuusrakentamisen päätepisteen muodostaa 1985 suunniteltu kemihierretehtaan hiertämörakennus. Julkisivu on toteutettu punatiilielementeillä ja vertikaalijaolla. Tässä näkyy tuon ajan arkkitehtuurin postmoderni ajattelu, jossa historiallisten lainojen avulla uudisrakennus pyrittiin sopeuttamaan ympäristöönsä.

Lähteet

Painetut lähteet

Kirjallisuus

Betoni Suomessa 1860-1960, Jyväskylä 1991

Keksintöjen kirja, Rakennustaide ja rakennustekniikka, kirj. ark. Carolus Lindberg, ark. Otto –I Meurman, ark. Hilding Ekelund, ins. U.Varjo, Porvoo 1938

Tampere, Tutkimuksia ja kuvauksia VIII, Seppo Randell, Vanha Lielähti, Tampereen historiallinen seura, Tampere 1984

Tekniikan Tampere, Tekniikka ja teollisuus Tampereen rakentajina, Tampereen teknillinen seura, Jyväskylä 1993

Randell Seppo, Näköala Vainiolta, Lielahden kaupungiosakirja

Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt, Putkonen Lauri, 1988.

Painamattomat lähteet

Halonen Anna, Birger Federley Tampereen Lielahden tehdasyhdyskunnan suunnittelijana vuosina 1913-1932, Pro-gradu –tutkielma, Jyväskylän yliopisto, taidehistorian laitos 1999.

Nurminen Pentti, Lielahden sellu- ja kemihierretehtaan uudiskäytön mahdollisuudet, diplomityö TTY 2012

Seppänen Jouko, Lounais-Tampereen kehitystä karttatarkastelulla, power-point-esitys, maankäytön suunnittelu 2015, Tampereen kaupunki.

Arkistolähteet

M-Real, Lielahden tehtaan piirustusarkisto, TKA

Historialliset kartat

Pitäjänskartta 1847/1890-I, digitaaliarkisto, KA.

Senaatinkartta, Pirkkala XIX-XX, mittaus 1909, digitaaliarkisto, KA.

Lielahden rusthollin Kartta 1910/1913 KA, kopio 1957 Tampereen kaupunki

Kartta rakennetuista, suunnitelluista ja suljettaviksi anotuista teistä Lielahden tehdasalueella Ylöjärven kunnassa Hämeen lääniä, 1938 maanmittausinsinööri K. Linkamo, M-realin piirustusarkisto, TKA.

Vapriikin kuva-arkisto.

Ilmakuva Lielähti 1930-luku

Ilmakuva Lielähti 1973

Ilmakuva Lielähti 1977

Lielahden tehdas, Brandthin 1955

Muut historialliset kuvat:

Tehdasalue 1950-luvulla

Valokuva Teppo Moilanen

TAMPEREEN KAUPUNKI

HIEDANRANNAN RAKENNETUN YMPÄRISTÖN SELVITYS 2016

F: HIEDANRANNAN MAISEMAHISTORIA

Maakirjakylä, ratsutila, kartano, selluloosatehdas, teollisuuskylä ja liikekeskus

28.1.2016

SISÄLLYSLUETTELO

1	Johdanto	1
2	Lielähti ja Hiedanranta historiassa ja maisemassa	2
2.1	Hiedanranta esihistoriasta historiallisen ajan alkuun, n. 1600-luvulle.	2
2.1.1	Laidetien varrella.....	2
2.1.2	Hiedan satama	2
2.1.3	Lielahden maaperä ja kyläasutus	5
2.2	1680-luvulta 1870-luvulle, Lielahden kylästä ratsutilaksi	8
2.3	1870-luvulta 1900-luvun alkuun, Nottbeckien aika.....	10
2.4	1900-luvun alku, Dahlström, Lielähti Oy ja Pölkylänniemi	13
2.5	1910- luvulta 1930-luvulle, kartanosta tehtaaksi ja yhdyskunnaksi	15
2.6	1940- ja 1950-luvut, tehdas peltomaisemassa	18
2.7	1960- ja 1970-luvut, G.A. Serlachius Oy ja teollisuusmaiseman laajentuminen	19
2.8	1980-luvulta 2000-luvulle, teollisuuden ja kaupan murros	22
	Lähteet	26

Hiedanrannan rakennetun ympäristön selvitys 2016

A: Hiedanranta 2016, Johdanto

B: Hiedanranta 2016, Selluloosatehtaan rakennuskortit

C: Hiedanranta 2016, Selluloosatehtaan rakennukset taulukkomuodossa

D: Hiedanranta 2016, Liitekartat

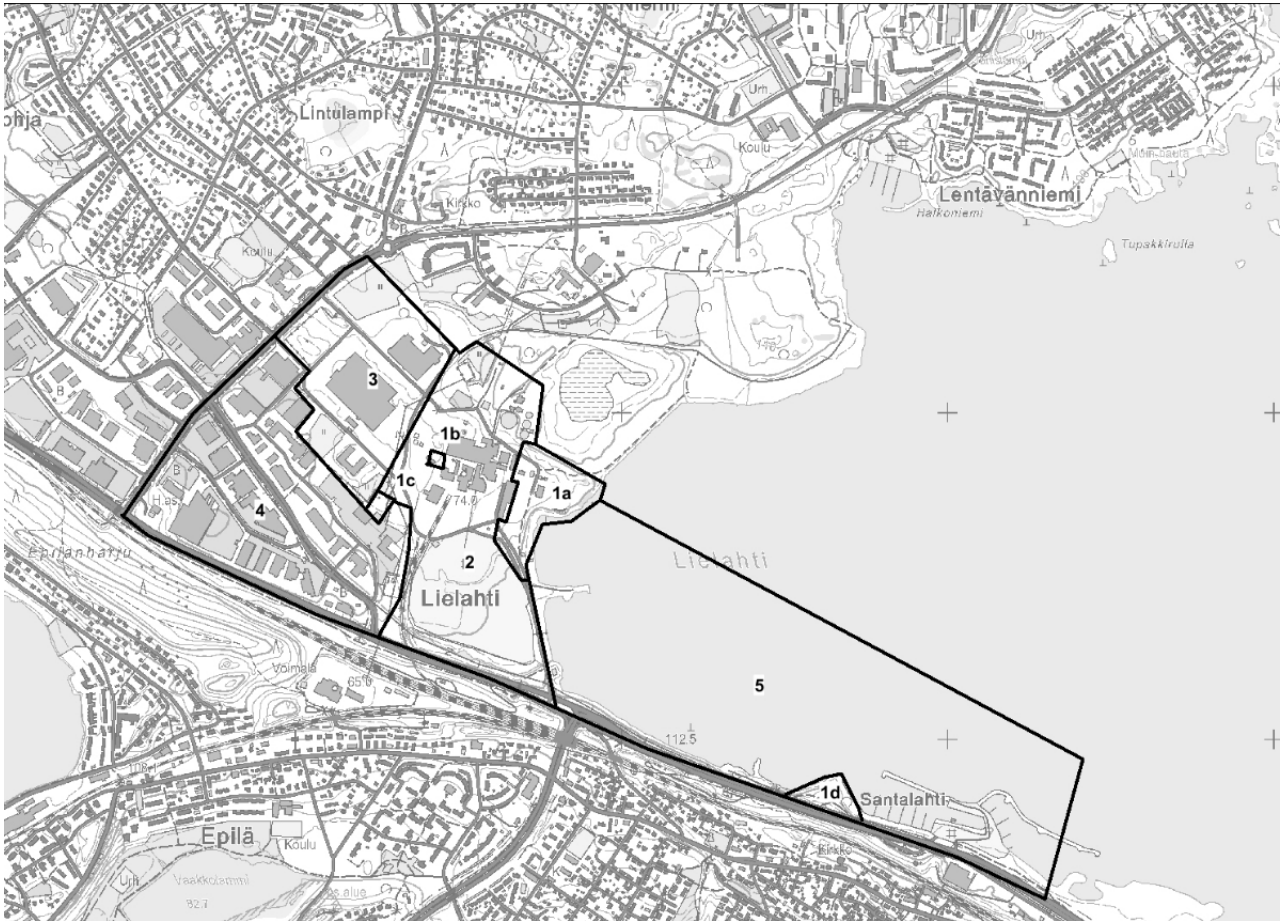
E: Hiedanranta 2016, Tehdasalueen kehitys 1913–2008

F: Hiedanranta 2016, Hiedanrannan maisemahistoria

1 Johdanto

Hiedanrannan rakennetun ympäristön selvityksen osassa F kuvataan tarkastelualueen maisemakehitystä ja käyttöä keskiajalta 2000-luvulle. Kaavoitustyön yhteydessä Hiedanrannaksi vuonna 2015 nimetty alue on osa Lielahden kaupunginosaa. Historialliseen karttamateriaaliin ja tutkimuskirjallisuuteen pohjautuvan selvityksen on tehnyt Jari Heiskanen.

Hiedanrannan tarkastelualue

Karttamerkinnot. 1a = Lielahden, Wilhelm von Nottbeckin kartano, 1890-luku. 1b = Lielahden kylän/rusthollin vanha kylätontti. 1c = Nottbeck-suvun hautausmaa ja kappeli, 1885. 1d = Pölkylänniemen huvila ja virka-asunto, 1900–1963. 2 Lielahden selluloosatehdas ja varastoalueet 1913–1985-2008. 3. Takon teollisuusalue 1970- ja 1980-luku. 4 Teollisuus-
kylä, liikekeskus 1970– luvulta 2010-luvulle.

Hiedanrannan aluejakona on käytetty Tampereen kaupungin tekemää jakoa. Aluejako kuvaa hyvin alueen historiaa.

2 Lielahi ja Hiedanranta historiassa ja maisemassa

2.1 Hiedanranta esihistoriasta historiallisen ajan alkuun, n. 1600-luvulle.

Hiedanranta ja sen laajempina kokonaisuutena Lielahi sijoittuvat harjujen ja vesireittien solmu-kohtaan. Vaikka nämä toimivat kulkureitteinä jo esihistoriallisella ajalla, ei alueelta ole tehty merkittäviä esihistoriallisia löytöjä. Arkeologian muinaislyödyt ja historiallisen ajan jäänteet keskittyvät Lielahden eteläpuolella olevalle harjulle sekä alueen historiallisen kyläasutuksen pohjoispuolelle. Hiedanrannan selvityksiin kuuluvassa arkeologisessa inventoinnissa (Pirkanmaan maakuntamuseo, Sami Raninen 2015) ei havaittu esihistoriallisia kiinteitä muinaisjäänöksiä.

Vaikka nykyisellä Lielahdella on maantieteellisesti keskeinen asema pitkien harjumuodostelmien ja suurten vesistöjen solmukohtassa, ei alueesta muodostunut esihistoriallisella tai historiallisen ajan alkupuolella keskeistä tai suurta asutusaluetta. Hiedanrannan eteläpuolella, Epilän- ja Pispalanharjuilla 1600-luvulla toimineet kappeli ja markkinat jäivät väliaikaisiksi. On todennäköistä, että Hiedanrannassa tähän oli syynä rautakauden asutus, joka keskittyi Pyhäjärven puolelle. Lielahdessa maaperä; harju, lieju- ja turvealueet, moreeni- ja kallioalueet sekä lukuisat vesialueet, tekivät asutus- ja viljelyalueista liian pieniä suurkyljen muodostumiselle. Näsijärven eteläpäässä veden korkeus ja rantaviiva ovat vaihdelleet Tammerkosken synty aikaan suuresti. Hiedanrantaan, joka muodostuu pääosin alavista savialueista, ei sijoittunut esihistoriallisella ajalla asutusta, Pirkkalaan kuulunut kyläasutus muodostui vasta keskiajan lopulla. Esihistoriallisella ajalla ja historiallisen ajan alkupuolella Suur-Pirkkalan keskus on ilmeisesti sijainnut Nokianvirran ja Pyhäjärven yhtymäkohdassa, jossa vahva esihistoriallinen asutus jatkui keskiajalla. Siellä sijaittivat mm. Nokian ja Viikin kartanot, Pirkkalan kirkko sekä ajan suurkylään kuulunut Pirkkalankylä. Hiedanrannan, Lielahden kukoistus painottuu 1900- ja 2000-luvun vaihteeseen, jolloin kaupungin kasvu, teollisuus ja kauppa löysivät uusien liikenne rakenteiden varrelle sijoittuvan alueen.

2.1.1 Laidetien varrella

Lielahtea sivusi sen eteläpuolisilla harjuilla ikivanha, harjujaksoja ja Kokemäenjoen vesistöä seuraava Laidetie, joka yhdisti jo keskiajalla Tammerkoskea ja Ala-Satakuntaa. Tiestä erkani Epilänharjun eteläpuolella Pohjanmaalle johtava tie, Hämeenkan kaantie, joka oli käytössä viimeistään keskiajan loppupuolella. 1639 risteyksen tuntumaan, Laidetien varrelle, perustettiin Harjun kappeli, 1700-luvulla harjulla pidettiin markkinoita. Harjun kaupungin perustamista suunniteltiin, mutta vuonna 1779 kaupungin paikaksi valikoitui Tammerkoski.

2.1.2 Hiedan satama

Lielahtea sivuavaa liikennettä oli myös etelä-pohjoissuunnassa, pitkin Näsijärveä. Lielahden kaakkoispuolella Näsi- ja Pyhäjärviä erottava pitkä harjujakso (Pispalanharju-Epilänharju) oli kapeimmillaan ja matalimmillaan, kannas muodosti hyvän ylityspaikan siirryttäessä järveltä järvelle. Kannasta seurasi myös ikivanha Laidetie, joten alue sijaitsi vesi- ja maaliikenteen solmukohtassa. Hiedanrannassa Pispalanharjuun nojaava ranta muodosti luonnonhiekkaisena hyvän rantautumispaikan. Leveästä lahdenpohjukasta, joka ulottuu kartanon niemestä Pölkylänniemeen, tarkemmin ottaen sen etelärannasta, on todennäköisesti myöhemmin käytetty nimitystä Hiedan satama. Sitä pidetään pirkkalaisten satamana, sen kautta kulkivat tavarat ja ihmiset kannaksen yli. Tässä työssä paikka on arvioitu harjun reunassa olleesta vanhasta jakokunnan rajapisteestä (Hiedanahde) sekä Pispalan markkinoiden poluista. Historialliset tiedot paikan käytöstä ovat kuitenkin vähäiset ja peräisin myöhemmältä ajalta. Tässä työssä paikka on tulkinta, käytetystä aineistosta Hiedan sataman tarkkaa sijaintia tai kuvausta satamasta tai rakenteista ei löytynyt. Hiedan satama on tulkittavissa pikemminkin yleiseksi, talonpoikaiseksi rantautumispaikaksi kuin varsinaiseksi satamaksi rakenteineen.

28.01.2016

Vanhinta harjuun liittyvää tietoa edustaa Kaarilassa 1700-luvulla asunut ja vaikuttanut P.A. Gadd. Hänen Ylä-Satakunnan oloja kuvaavassa teoksessaan harjun ylittävä reitti Pispankylässä kuvataan vanhana kirkkotienä, Ruumiinpuntari-nimisenä. Nimi viittaa Suur-Pirkkalan aikaan, jolloin Pyhäjärven rannoilta, aina Keuruulta ja Ruovedeltä saakka, Pirkkalan kirkolle kulkenut kansa toi vainajansa haudattavaksi. Hiedan satama voisi olla kannaksen ylittävän kirkkotien rantautumispaikka Näsijärven puolella. Todennäköisesti samaa reittiä ja Hiedan satamaa käytettiin myös, kun Pirkkalan miehet tekivät vielä keskiajalla retkiä kylän vanhoille pyyntimaille pohjoiseen.

Lielahteen, ns. Hiedan satamaan, viitataan myös Kaarlo Suursaran 1800-lukua koskevissa kuvauksissa. Tammerkoski-lehdessä olevan artikkelin mukaan on lahdenpohjukan kautta, kannaksen yli rahdattu erilaisia tuotteita, mm. lautoja, kohti etelää. Käsitettä Hiedan satama Suursara ei käytä, kuten ei myöskään Gadd. Todennäköisesti Harjun ja Pispalan markkinoiden aikakaudella, 1600- ja 1700-luvuilla, Pispalan pohjoisranta (Hiedan satama) on ollut Näsijärveltä tulevien rantautumispaikka. Pispalan isojakokartassa vuodelta 1767 näkyvät Näsijärven rannasta markkinapaikalle suuntautuvat kolme polkua. Epilänharjun eteläpuolelle, Laidetien varteen perustettu Harjun kappeli (1639–1839) muutti todennäköisesti kirkkotien reittiä, kun vainajia ei tarvinnut kuljettaa kannaksen yli. Luultavasti käsite ”ruumiinpuntari” siirtyi tällöin enemmän Epilänharjun puolelle.

Kartta: Kartan keskellä, kannaksen kapeimmalla kohdalla, näkyy harjun etelärinteellä Pispalan talo ja sen pohjoispuolella, harjun päällä, punaisilla viivoilla kuvatut markkinakojut, joille Näsijärven rannasta nousee kolme polkua. Kartan mukaan rantautumispaikka, ns. Hiedan satama, olisi sijoitettavissa nykyisen, vuonna 1968 rakennetun uittotunnelin paikkeille. Näsijärven pistävä niemi, nykyinen Pölkylänniemi, näkyy selkeästi kartalla. Jakokunnan kartasta näkyy myös Harjun ja Harjuntaustan (Lielahden) jakokunnan raja, joka sijoittuu kartan yläosaan, Näsijärven lounaiskulmaan, Teivaalantien varrelle. Karttalähde: Harjun jakokunnan isojakokartta, Daniel Hall 1767, KA.

Hiedan sataman käytöstä on viitteitä vielä 1860-luvun alkupuolelta, kun valtiollisten olojen vapautumisen seurauksena Suomen talous ja teollisuus alkoivat kehittyä. Puunjalostuksen tehostuessa puunuitto Kokemäenjoen vesistöissä lisääntyi, ja mm. Lielahteen uitettiin tukkeja, jotka vedettiin kannaksen yli. Tämä toiminta loppui 1864, kun ensimmäinen kannaksen ylittävä tukkitie, ns. punainen tukkitie, valmistui. Punaista tukkitietä seurasi myöhemmin harmaa tukkitie sekä 1930- ja 1960-luvulla uittotunnelit, joiden rakenteita ja jäänteitä on tarkastelualueen eteläpuolella, Pispalanharjun rinteessä.

28.01.2016

Rannan mahdolliseen satamakäyttöön viittaa myös vuoden 1913 kartassa näkyvä Lielahden puoleiseen harjuun merkitty pieni hiekkakuoppa, josta on reitti lahdenpohjukkaan, mikä viittaisi siihen, että sitä kautta on ajettu hiekkaa rantaan lastattavaksi. Porin radan varteen merkitty vastaavanlainen, mutta suurempi hiekkakuoppa, josta on yhteys rantaan. Hiedan satama olisi tällöin ollut nimensä mukainen. Hiedan satama ja ruumiinpuntariksi kuvattu harju ovat tuhoutuneet vähitellen, kun harjun hiekanotto ja rautatien rakentaminen alkoivat 1800-luvulla. 1960- ja 1970-luvulla valtatie 3 sekä Nokian moottoritien alkupään täyttömaat tuhosivat ja peittivät Näsijärven vanhan rantaviivan lopullisesti. Vanhaa luonnonrantaa on säilynyt lahden länsisivulla, jossa oli aikaisemmin alavaa peltoa ja myöhemmin selluloosatehtaan varastoalueita.

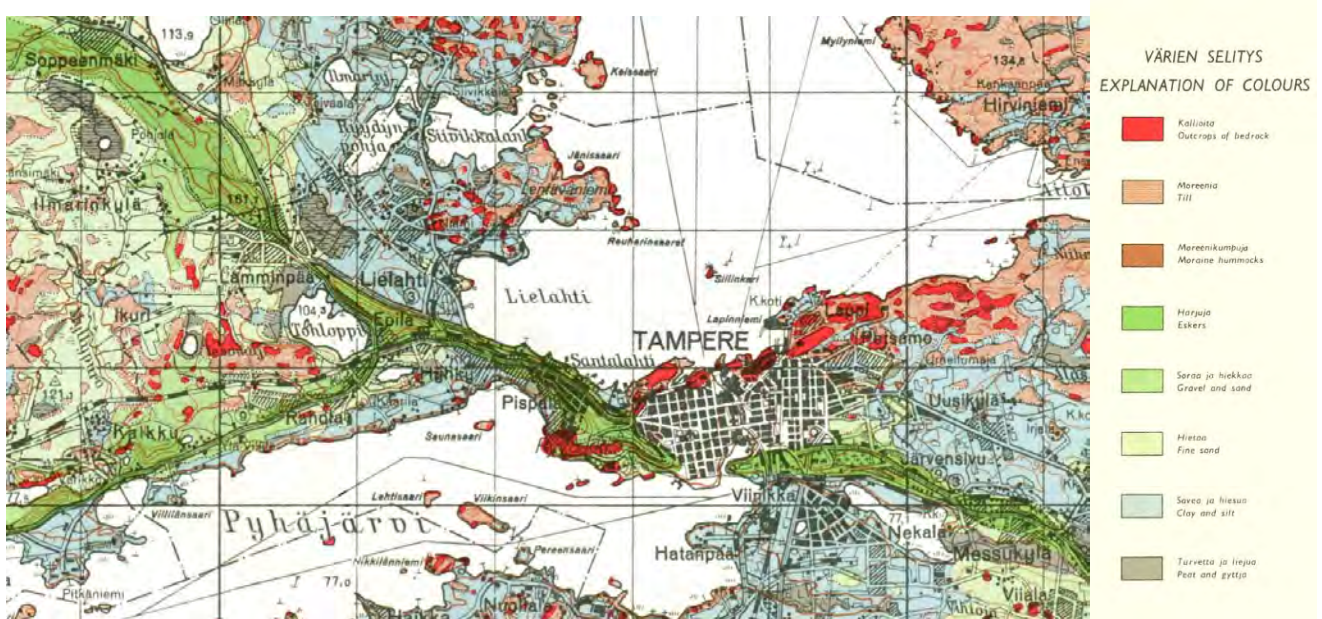
Pienempi santakuoppa sijoittuu kartan vasemmalle sivulle. Kuopalta on yhteys vanhalle rusthollin kylätontille ja rantaan. Kartan alareunassa on laajempi santakuoppa, jonka raja- us ulottuu Näsijärven rantaan. Todennäköisesti hiekkaa kuljetettiin vesistöä pitkin lotjilla tai vastaavilla. Karttalähde: Tehdasalueen kartta, Oskar Sund (?) 1913, M-Realin piirustusarkisto, TKA

Näsijärven rantaa valtatie 3 ja entisen Teivaalantien risteyksessä. Lahdenpohjukasta Lielahden kartanolle saakka on rannassa hienoa, luonnollista hiekkarantaa. Oikealla näkyy valtatie korkeaa, 1970-luvulla rakennettu penger, joka peitti alkuperäisen rantaviivan sekä mahdolliset rantautumispaikat, ts. Hiedan sataman, alleen. Kuvassa arkeologit Kalle Luoto ja Sami Raninen.

28.01.2016

2.1.3 Lielahden maaperä ja kyläasutus

Kartta: Lielahdella, entisellä Harjuntaustalla, on pääosin luonnolliset rajat. Pyhäjärven rannoille keskittyvän Pirkkalan keskusalueilta katsottuna harjun takasiin, kyläasutuksen reuna-alueisiin viitannut Harjuntausta korvautui 1800-luvulla Lielahdella alueen itsenäistyttyä Pirkkalasta, ja Lielahden kartanon hallitessa lähes koko jakokuntaa. Alue rajautui vesistöihin ja korkeaan harjuun. Sinisellä on karttaan merkitty savi- ja hiesumaat, jotka mahdollistivat maatalouden ja kyläasutuksen alun keskiajalla. Lielahden muodosti viljelyyn sopivan alueen, joskin harmaalla merkityt turvealueet (Possijärvi ja Isosuo) sekä pohjoisen moreeni- ja kallioalueet rajasivat maatalouden laajentumismahdollisuuksia. Harjuntaustassa keskiajalla hyvin kasvaneet kylät kutistuivat levottomalla Ruotsin suurvaltakaudesta, 1600-luvulla, yksinäistaloiksi. Kylistä Lielahden ja Niemi yhdistettiin ratsutaloiksi, muut supistuivat yksinäistaloiksi. Karttalähde: maaperäkartta 1959.

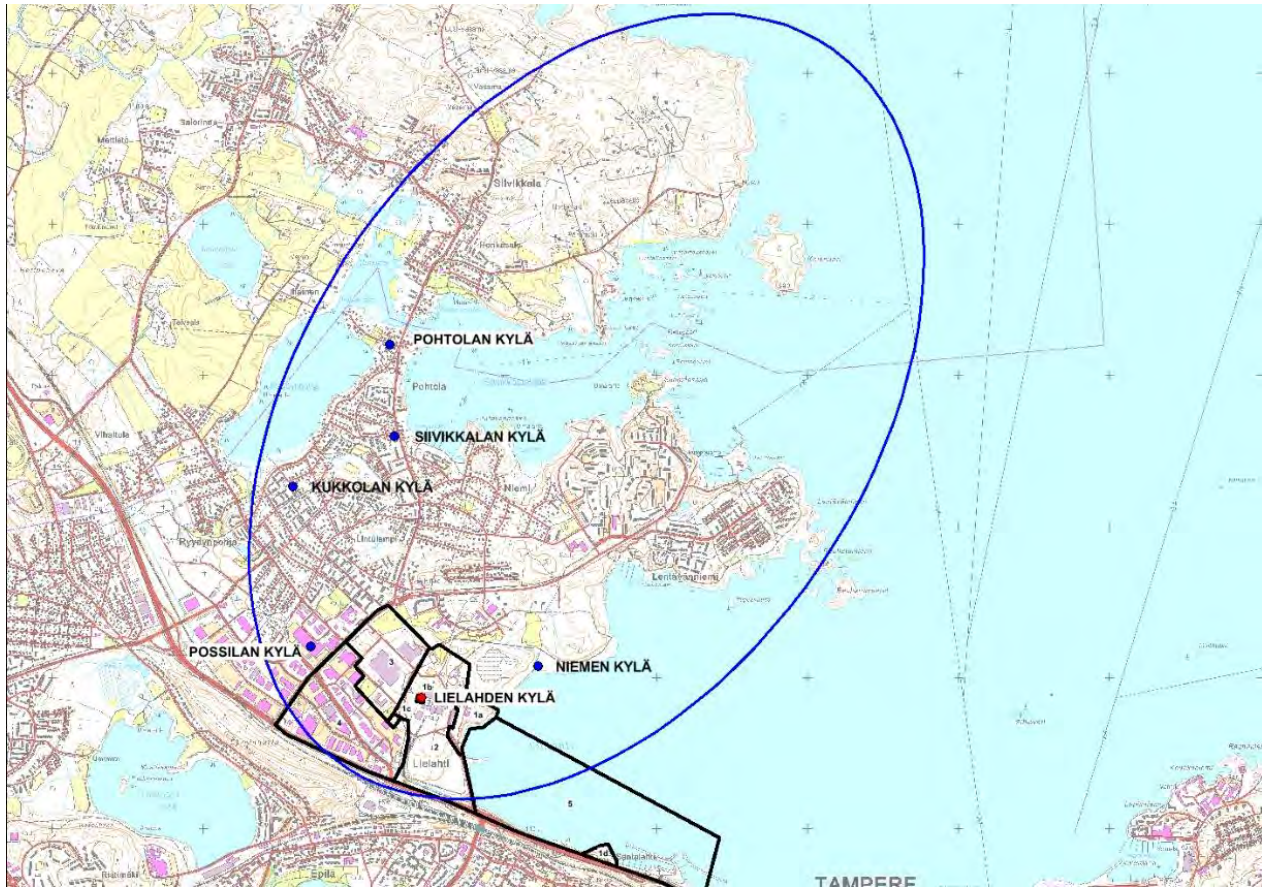
Lielahden, Pirkkalan kylästä koko alueen nimeksi

Aluksi keskiaikaisena kylänä, myöhemmin ratsutilana, kartanona, tehtaana ja kaupunginosana tunnettu Lielahden oli alkujaan osa Harjuntaustaa, johon 1700-luvulla kuuluivat sen lisäksi läheiset Niemen, Pohtolan, Possilan ja Siivikkalan kylät. Seurakunnallisesti alue kuului 1200-luvulta alkaen Suur-Pirkkalaan, vuosina 1639–1839 Pirkkalan Harjun kappeliin ja 1840-luvulta Ylöjärven kappeliin. Lielahden alkoi vakiintua koko alueen viralliseksi nimeksi 1900-luvun alkupuolella. Tampereen kaupunkiin Ylöjärven Lielahden liitettiin 1950.

Harjuntaustan viiteen pieneen jakokuntaan (Harjuntausta, Varpeenmaa, Laalahdenmaa, Niemistönmäki ja Suomalaistenmaa) jakautuva asutus keskittyi alueen eteläosiin, Näsijärven lounaiskummalle, jossa sillä oli selkeät, harjun ja vesistöjen määrittelemät rajat. Etelässä rajan muodostaa korkea Epilänharju, idässä, pohjoisessa ja lännessä rajoina ovat Näsijärvi ja siihen kuuluvat Siivikkalanlahti, Ryydynpohja ja 1800-luvulla kuivattu Isosuo. Alue on asutettu pysyvästi varsin myöhään, ensimmäiset maininnat taloista ja kylistä ovat vasta 1400- ja 1500-luvuilta. Myös jakokunnan pienuus ja eräalueiden puuttuminen viittaavat asutuksen syntyneen Pirkkalan vanhoja asutusseutuja myöhemmin. Pirkkalan historiallinen keskusta sijoittui Pyhäjärven puolelle, nykyisen Pirkkalankylän ja Nokian kartanon vaiheille.

28.01.2016

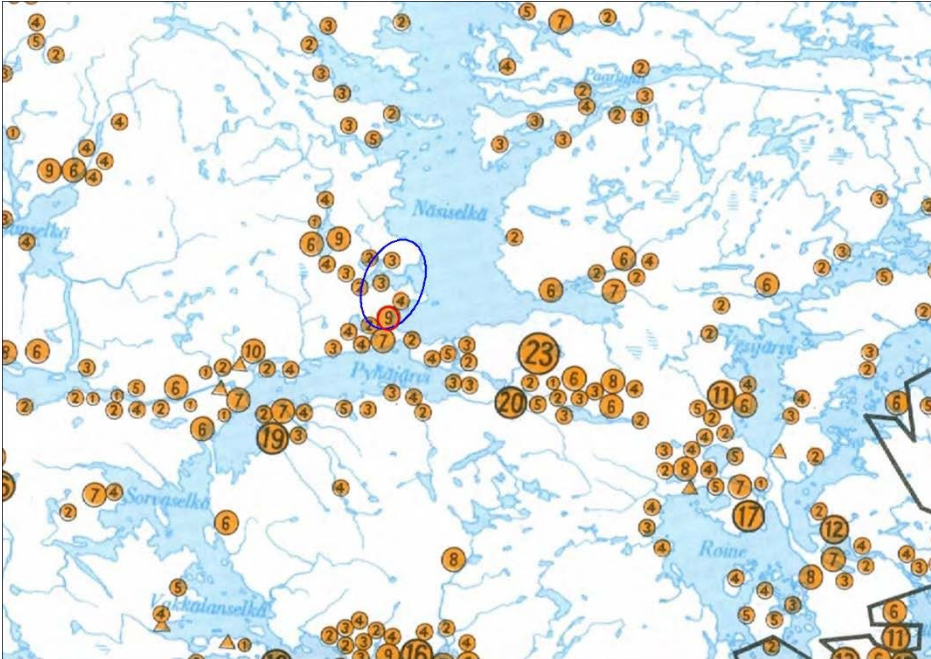
Hiedanrannan tarkastelualue, historialliset kylät ja jakokunnat

Punainen neliö = Lielahden kylä, siniset neliöt = Possilan, Niemen, Kukkolan, Siivikkalan ja Pohtolan maakirjakyläen isojaon (1763) aikaiset kylätontit. Sininen viiva = Kylien ja jakokuntien suurpiirteinen raja. Musta viiva = Hiedanrannan tarkastelualue. Pohjakartta: MML2015.

28.01.2016

Harjuntaustan kylät ja Lielahdi 1560-luvun asutusmaisemassa

Kartta: Kartassa Possijärven rannalla olleet Possila ja Lielahdi on laskettu yhdeksi 9 talon kyläksi (punainen renkas). Muita Pirkkalan Harjuntaustan jakokunnan, sinisellä rajattuja kyliä ovat Niemi, Siivikkala, Kukkola ja Pohvola. 1560-luvulla asutus keskittyi vesistöjen rannoille. Suuria asutuskeskuksia olivat Takahuhti (23 taloa), Messukylä (20) ja Pirkkalankylä (19), joiden tuntumaan sijoittuivat myös keskiaikaiset kirkot ja kappelit. Kolmiolla on merkitty 1560-luvun aatelin asuinkartanot Viikki, Nokia, Laukko, Tottijärvi, Vääkky ja Liuksiala. Kartta: Suomen asutus 1560-luvulla.

Ilmiöt: keskiaikaiset maakirjakylät, liikennereitit. Lielahden alue on vanhaa Kokemäenjoen-vesistön rannoille levinnyttä, Suur-Pirkkalaan kuulunutta kyläasutusta. Tarkastelualueelle sijoittuvat vanhat maakirjakylät, Lielahden kylä ja pellot sekä osa Possilan kylän pelloista. Lielahdea sivuavat vanhat liikennereitit, mm. Laidetie ja kannaksen ylitykseen liittynyt Hiedan satama/ruumiinpuntari-reitti. Keskiajalla syntyneet kylät keskittyvät Etelä-Suomen suurten vesistöjen ja vesireittien varteen. Vesistöjen väliset alueet ja laajat alueet Keski- ja Pohjois-Suomessa olivat kylien yhteis-maina ja eränkäyntialueina.

Näkyminen nykymaisemassa: Keskiaika näkyy lähinnä alueen nimistössä, Lielahdi, Kukkola, Possila, jotka viittaavat vanhoihin kylänimiin. 1700-luvun kartoista paikannetut vanhat kylätontit, pellot ja Hiedan satama ovat autioituneet tai tuhoutuneet 1880-luvun jälkeen, jolloin tarkastelualueetta hallitsivat ensin Lielahden kartano ja myöhemmin teollisuus- ja taajamarakentaminen.

2.2 1680-luvulta 1870-luvulle, Lielahden kylästä ratsutilaksi

Lielahden rustholli 1682–1872

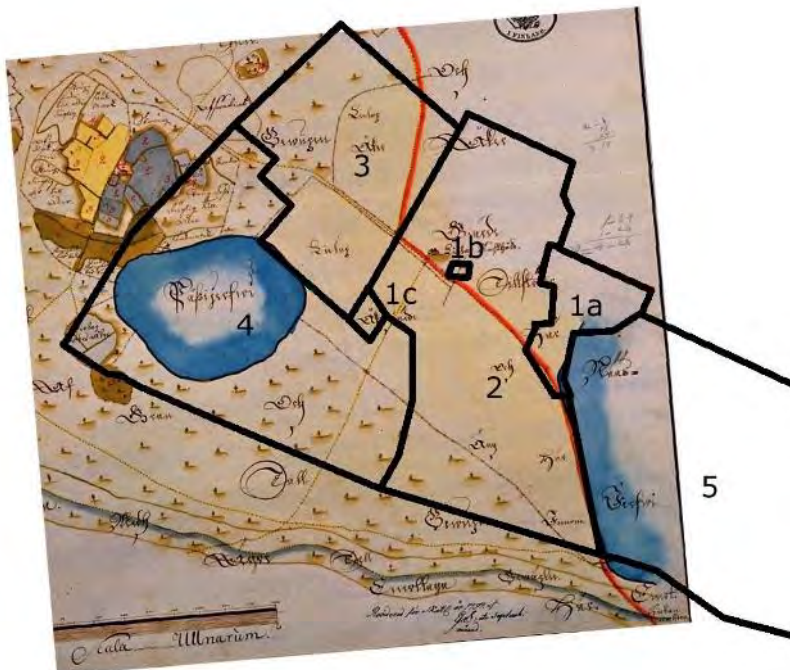
Lielahden kylässä oli 1540-luvulla kuusi taloa, joista kolme oli merkitty autioksi eli ne olivat veronmaksukyvyttömiä. Kylän sijainnista ei ole täyttä varmuutta, mutta todennäköisesti se sijaitsi kapealla, Näsijärveen työntyvällä niemellä, jota myöhemmin kadonneet Possijärvi ja Ollinojanlahti rajoivat. Vuonna 1682 kylän autiotilat sekä talot Tervanen, Tanila ja Iso- ja Vähäparto yhdistettiin katselmuskirjuri Jakob Ruuthin omistamaan Tanilan tilaan, jolloin tilasta tuli ratsupalvelua suorittava rustholli. Yksinäistaloksi supistuneen kylän sijainti näkyy Possilan 1729 maakirjakartassa ja vuoden 1763 isojakokartassa. Jälkimmäisessä taloksi ja rakuunatorpaksi supistunut kylä sijoittuu peltojen keskelle. Peltojen sijoittumisesta päätellen kylä oli ollut jo pitempään sillä paikalla. Rustholli sijaitsi matalalla, moreeni- ja kalliopohjaisella mäellä, jota ympäröivät vuoroviljelyn mukaan kahteen lohkoon jakautuvat pellot.

Ilmiöt: 1600-luku, ratsutilat, Ruotsin suurvalta-aika. Pitkään jatkunut sota-aika rasitti Suomea veroina ja miestenottoina. Talojen autoituminen ts. veronmaksukyvyttömyys johti niiden yhdistämiseen suuremmiksi ratsutiloiksi, jotka suorittivat veronsa varustamalla ratsumiehen Ruotsin loputtomiin suurvaltasotiin. Lielahdessa kylät muuttuivat yksinäistaloiksi, ja Lielähti ja Niemi suorittivat veronsa ratsupalveluna.

Näkyminen nykymaisemassa: Ratsutilan ja rakuunan torpan käsittäneen kylän pieni mäki-alue on osittain säilynyt tehdasalueen keskellä. Kylien pellot ja vanhat reitit ovat jääneet rakentumisen alle. Ainoastaan Teivaalantie on nähtävissä tehtaalle johtavana tienä. Ratsutilan perustaminen ja kylän maomaisuuden keskittyminen yhdelle talolle helpottivat Nottbeckien kartanon ja myöhemmin tehtaan ja yhdyskunnan perustamista 1900-luvun vaihteessa.

Hiedanrannan selvitysalue vuosien 1729 ja 1763 kartoilla

1729 Maakirjakartta

Possilan kylä näkyy Possijärven luoteiskulmalla. Kylän maita esittävään karttaan on merkitty Lielahden talo Teivaalantien varteen. Asutusta edusti tällöin Lielahden rustholli (1b) Karttälähde: Possilan kylän maakirjakartta 1729, KA. Hiedanrannan selvitysalueen asemointi kartalle, Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy, Kalle Luoto.

28.01.2016

1763 Isojakokartta

Lielahden ja Possilan yksinäistalojen isojakokartta, tiluskartta, Daniel Hall 1763, KA. Lielahden kylän ja peltojen asema vesistöjen, Possijärven ja Ollinojanlahden välisellä kannaksella näkyy hyvin. Kylien pellot olivat pitkään hyvin pieniä, vasta isojako toi maa- ja metsäedullisuuden uusien peltojen raivaamiseen. Viljelymaiseman laajentuminen jatkui vuosisatoja, aina sotien jälkeiseen aikaan saakka. Edelliseen karttaan verrattuna uutta on rusthollin torppa, Tanhuanpää, joka perustettiin Teivaalantien varteen, rusthollin peltoauekan päähän (Tanhuan pää).

Hiedanrannan selvitysalueen asemointi kartalle, Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy, Kalle Luoto.

28.01.2016

Hiedanrannan selvitysalue pitäjänkartalla (1760-/1840-l)

Kartta: pitäjänkartta 1840-luvulta. Pitäjänkarttoja laadittiin Maanmittaushallituksessa 1840-luvulta alkaen. Kartat laadittiin toimistotyönä pienentämällä ja yhdistämällä 1700-luvun jälkipuoliskolla laadittuja isojakokarttoja. Maastomittauksia ei tällöin välttämättä tehty, joten 1840-luvun kartta kuvasi usein vanhempaa aikaa. Pitäjänkarttoja päivitettiin 1890-luvulla, mutta tällöin päivitys saattoi koskea vanhan kartan tiettyjä alueita, ei koko karttaa. Lielahden karttaotteen kartan piirrosjälki ja väritys on yhtenäistä, joten se on todennäköisesti 1840-luvulla piirretty isojakokartan pienennys. Kartalla näkyy nykyisen liikekeskusalueen täyttävä Possijärvi sekä tarkastelualueen luoteispuolelle sijoittuva Isosuo. Karttalähde: Pitäjänkartta Ylöjärvi sochen, Arvid Mörne 1847, 2123 09 la, KA. Hiedanrannan selvitysalueen asemointi kartalle, Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy, Kalle Luoto.

2.3 1870-luvulta 1900-luvun alkuun, Nottbeckien aika

Wilhelm von Nottbeck 1872-1893, Wilhelm Carl von Nottbeck 1893-1904

Ratsutilasta huvilaksi ja kartanoksi

Finlaysonin vanha patruuna Wilhelm von Nottbeck (1816–1890) hankki vuonna 1872 omistukseensa Lielahden rusthollin. Tiedot tilan käytöstä tai rakennustoiminnasta 1870- ja 1880-luvulla ovat niukat. Tiedetään, että nuorempi Wilhelm von Nottbeck, jolle tila siirtyi 1893, asui avioiduttuaan Lielahden kartanossa jo 1880-luvulla. Kenties sopivalla paikalla sijaitseva rustholli hankittiin aluksi perheen kesäkäyttöön, huvilaksi. 1880-luvulla nykyisessä puistossa, näköalapaikalla, oli kookas, huvilamainen puurakennus, joka voisi kuulua tähän kesäkäyttöön. Lielahden rusthollin rakennuksista tai tilakeskuksen sijainnista ei ole tietoja. Huvilakulttuuri syntyi Näsijärvellä 1870-luvulla, ensimmäisenä varta vasten rakennettuna huvilana pidetään insinööri Hermann Kauffmannin 1877 Teiskolaan rakennuttamaa Sommerbo-nimistä rakennusta. Lielahdessa niemen eteläsivulla, puuhuvilan kohdalla oli muistitiedon mukaan Nottbeckien satama, joka näkyy myös yhdessä valokuvassa.

28.01.2016

Lielahden huvila 1880-luku

Valokuva, Lielahden kartano 1880-luvulla. Tornilla ja puuleikkauksin koristellulla, sveitsiläistyylisellä rakennuksella on yhtymäkohtia Finlaysonin Tampereen tallirakennukseen, joka rakennettiin samoihin aikoihin. Samaa, koristeellista puuleikkaustyyliä edusti myös Lielahden kartanopuistossa aina vuoteen 2003 saakka ollut puutarhurin mökki. Kuvassa näkyvän rakennuksen vasen ja oikea puoli ovat erityyppisiä, mikä voisi viitata rakennuksen rakennetun kahdessa vaiheessa. Rakennuksen purkamisesta ei ole tietoja, mahdollisesti se purettiin nykyisen päärakennuksen rakentamisen yhteydessä. Kuvassa huvilan rantaan laskeutuva, kivillä pengerreretty luiska on säilynyt nykypäiviin. Luiskan yläpäässä on nykyisin puiston näköalapaikka. Rakennuksesta on myös kesäkuva, jossa näkyy Nottbeckien purjeveneitä. Kuvalähde: Vapriikin kuva-arkisto.

Huvilasta suurtilaksi, kartanoksi 1890-luvulla

Lielahden rusthollin kehitys suurtilaksi alkoi luultavasti 1890-luvun alkupuolella, kun Lielähti siirtyi vanhan patruunan kuoleman jälkeen hänen vanhimman poikansa Wilhelm von Nottbeckin omistukseen. Nuoremman patruunan aikana rakennettiin nykyinen kartanorakennus ja tilan maataloutta kehitettiin voimakkaasti. Tilaan liitettiin lähitiloista/kylistä Kukkolan, Siivikkalan ja Possilan tilat, näin lähes koko Harjuntaustan jakokunta kuului Nottbeckien omistukseen. Ulkopuolelle jäi vain Niemen rustholli, joka oli siirtynyt 1887 Antti Ahlströmin ja hänen yhtiönsä omistukseen. Ahlström perusti tilan maille sahan, jota voidaan pitää Lielahden teollistumisen alkuna. Teollistumista edustavat myös Pispalanharjun yli 1860-luvulta alkaen kulkeneet tukkitiet, joiden puuvarastona tarkastelualueen vesialueet toimivat.

Nuoremman Nottbeckin toimesta Lielahden tilalle rakennettiin uuden päärakennuksen ohella kookas, L-muotoinen tiilinavetta, johon sopi 400 lehmää. Muistitiedon mukaan navetan sokkelikivet saatiin Kukkolan kivilavetasta. Tilalle hankittiin vuonna 1892 höyryveturi ja kapearaiteinen rautatie, joka yhdisti kartanon ja Isosuon ja jatkui pohjoisessa aina Siivikkalanlahden pohjoispuolelle asti. Junalla kuljetettiin mm. turvetta ja lantaa tilan pelloille. Tilan pelloilla käytettiin apulantaa kenties ensimmäisenä Suomessa. Lielahden kartano, aikakauden huippumoderni maatila, eli 1890-luvulla huippuaikaansa. Kartanossa vierailivat 1899 Venäjän kruununprinssi Vladimir ja Suomen kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikov. Enteellisesti Bobrikov pelkäsi henkensä puolesta ja yöpyi Lielahden puutarhurin mökissä, jota pienenä puurakennuksena oli helppo vartioida.

28.01.2016

Possijärven ja Isosuon kuivaus

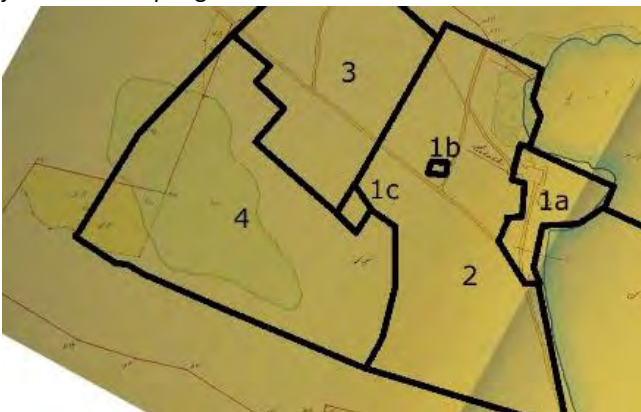
Teivaalantien ja Epilänharjun välisessä notkelmassa sijaitsevan Possijärven ja sen länsipuolella olevan Isosuon kuivaaminen oli aikaisemmissa selvityksissä ajoitettu 1890-luvulle. Toimenpiteestä on säilynyt vain muistitietoja ja varsinaista anomusta järvenlaskusta ei ole löytynyt (Tammerkoski 2015, Seppo Randell). Ehkä nuorempi Wilhelm Nottbeck Possijärven rantojen ainoana maanomistajana ei katsonut anomusta tarpeelliseksi. Toisen näkökulman tarjoaa Kansallisarkistossa säilytetty 1850-luvun kartta, jossa Possijärvi esiintyy jo kuivattuna tai ainakin vetisenä suoalueena. Tällöin Nottbeck olisi voinut kuivattaa suoksi tai vähäiseksi suolammeksi muuttuneen järven ilman lupaa 1890-luvulla. Järvenlaskut viljely- ja niittyalueiden lisäämiseksi alkoivat Suomessa 1740-luvulla, ja niiden huippukautta olivat 1850- ja 1860-luvut. Jos järvi oli yhden kylän alueella, luvan myönsivät käräjät, useiden kylien alueella järvenlaskun luvan myönsi maaherra.

Possijärvi 1850-luvun kartalla

Possijärvi esiintyy järvenä vielä 1850-luvun yleiskartoissa, mm. aikaisemmin esitellyssä 1840-luvun pitäjänkartassa. Vasemmalla on ote Lielahden kylän pyykkikartasta vuodelta 1851, johon Possijärvi on kuvattu ruskealla, ei sinisellä veden värillä. Karttaan on myös merkitty Possijärvi Uttappade träsk. Järvenlasku olisi tämän kartan mukaan vanhempi, rusthollin aikaan liittyvä ilmiö. Karttojen poikkeavuus voi selittyä sillä, että 1800-luvun yleiskartat pohjautuivat vanhempiin, usein 1700-luvun isojakokarttoihin, joita vain yhdistettiin ja pienennettiin. Varsinaisia mittauksia ja päivityksiä yksittäisistä järvistä ei tehty. Possi-

järven kuivaaminen saattoi olla myös pitkä prosessi, järvi sijaitsi notkelmassa, johon vedet valuivat rinteistä ja Isosuolta, eli järvi saattoi ilmestyä maisemaan erityisesti keväisin. Kevättulvan nostattama "Possijärvi" näkyy valokuvissa vielä 1960-luvulla, vasta liikekeskuksen rakentaminen 1980-luvulla lopetti ilmiön. Possijärven Näsijärveen yhdistävä vanha laskuoja ja siihen kuuluva Mustalampi ovat vielä olemassa, joskin niiden linjaukseen ja sijaintiin ovat vaikuttaneet tehtaan varastoalueen maatäytöt ja kolmostien pengertäminen 1970-luvulla. Karttalähde: Westerberg 1851, KA.

Vuoden 1909 kartassa Possijärvi näkyy vihreällä, mikä viittaa vesijättömaihin, joiden jakamiseksi kartta on piirretty. Lähde: Harjuntaustan jakokunnan yksinäistalojen isojaontäydennys ja vesijättöjako, Toivo Borgenström 1909 H6:13/15–27, KA. Karttaan on merkitty Hiedanrannan tarkastelualue.

Ilmiöt 1872–1904: Venäjän keisarikunta, Bobrikov, Finlayson, Nottbeck-suku, huvilakulttuuri, Tampere, puisto, teollisuuskartano, suurtila, mallitila, maatalouden kehitys, karjatalouden nousu.

Näkyminen maisemassa: Nottbeckien ajasta on säilynyt 1880- ja 1890-luvulla rakennetun suurtilan kartanorakennus ja puisto, portinvartijan asuinrakennus, pieni osa työväen asuin- ja talouspihaa sekä hautausmaa. Selluloosatehtaan rakentamisen lähtökohtana oli kartanon pihapiirin rakenne mm. sen kookas navetta. Osaltaan Nottbeckien hallitseva, osin eristynyt asema 1900-luvun vaihteen Tampereella näkyy hyvin Lielahden, Näsilinnan ja Finlaysonin palatsin kartanorakennuksissa, jotka tehtaiden ohella hallitsevat Tampereen ja Näsijärven maisemaa.

28.01.2016

2.4 1900-luvun alku, Dahlström, Lielahdi Oy ja Pölkylänniemi

K.J. Dahlström 1904–1910, Osakeyhtiö Lielahdi 1910–1913

Nottbeckit luopuivat Lielahdesta vuonna 1904 ja siirtyivät Pietariin, jossa oli riittävän hyviä kouluja heidän lapsilleen. Venäjävastaisuuden lisääntyminen sortovuosien seurauksena vaikeutti hyviä suhteita Venäjän keisariin pitäneiden Nottbeckien asemaa Tampereella. Lielahdi myytiin ja uudeksi omistajaksi tuli turkulainen kauppias K.J. Dahlström. Kartano oli hänen aikanaan asuinkäytössä. Rakennustoiminta oli ilmeisesti vähäistä ja tilan suurimittakaavainen maa- ja karjataloustoiminta supistui. Dahlströmin aika päättyi jo 1910, jolloin Tampereen kaupunki harkitsi ensimmäisen kerran tilan hankkimista kaupungin omistukseen. Aluetta ja rakennuksia tutki komitea, johon kuului mm. Birger Federley. Vaikka komitea suositteli tilan hankkimista, jäi puoltava päätös äänestyksessä yhdestä äänestä kiinni. Kaupunki hankki vastaavan, mutta lähempänä kaupunkia olevan Hatanpään kartanon omistukseensa. Seuraavina vuosina Hatanpäälle sijoitettiin sairaala, teollisuustontteja ja työväen puutarhakaupunginosa.

Lielahden kartanon omistus siirtyi 1910 Osakeyhtiö Lielahdi -nimiselle yhtiölle, jonka omistivat poromestari K. Hj. Schreck, arkkitehti Georg Schreck, rakennusmestari Theodor Schreck sekä kauppiat Anton Hahl ja Alfred Selin. Yhtiön toimialana oli ”harjoittaa maatilain ostoa ja myyntiä kuin myöskin maanviljelystä sekä sen yhteydessä olevaa elinkeinoa.” Nottbeckien muodostama Lielahden suurtila alkoi tämän jälkeen supistua. Tilasta erotettiin palstoja, pientiloja, maatiloja ja huvilatontteja ja sen irtaimisto huutokaupattiin. Tilojen lohkomiskartta laadittiin 1913, joka on vanhin ja ainoa tunnettu tarkka kartta kartanon rakennuskannasta.

Vuonna 1913 Lielahden rusthollin autoitunut vanha, 1700-luvun kylätontti oli osa Nottbeckien rakennuttaman kartanon puistoaluetta. Nykyisen liikekeskustan (4) paikalla olleen Possijärven merkit ovat kadonneet kartalta ja kostea notkelma on raivattu pelloksi. Takon 1970-luvun tehdasalueella (3) ovat kartanon riihet, joiden vieressä oli aikaisemmin rusthollin torppa, Tanhuanpää. Lielahden kartanon tilukset 1913 (mittaus 1910). Lähde: 3-osainen kartta Lielahden yksinäistalon kaikista tiluksista, L Nilsson 1913, KA.

Hiedanrannan ympäristössä teollisuutta edustivat Pispalanharjulla, Hiedanrannan itäpäässä toimivat tukkitiet, joiden puutavaraa uitettiin tarkastelualueen vesialueelle. Muutenkin Pispalan ranta oli vahvasti siirtymässä teollisuuden käyttöön. Kaupunginrajan ulkopuolelle syntyi työväenkaupunginosa, Pispala, ja Santalahteen nousi tehtaita. Samoin Epilänharjun eteläpuolelle syntyi teollisuutta ja sen asutusta 1900-luvun alkupuolella. Teollistuminen määritteli vahvasti Pispalan, Epilän ja Lielahden maisemia ja kehitystä 1900-luvun alkupuolella. Tarkastelualueen rakennustoimintaa edusti Näsijärven pistävälle Pölkylänniemelle (1d) vuonna 1900 rakennettu huvila, jonka tilaa-

28.01.2016

jana oli Rosenlew-yhtiön osakas Oscar Rosenlew. Suomalaista puutyöläistä, ns. karelianismia, edustavan rakennuksen suunnittelivat arkkitehdit Lars Sonck ja Birger Federley. Rakennus toimi Rosenlewin perheen huvilana 1910-luvun alkuun saakka.

Ilmiöt: Kasvava kaupunki ja teollisuus, puunjalostusteollisuus, vapaa-aika, huvilatontit, maakeinotelu, kiinteistönjalostus.

Näkyminen maisemassa: Pölkkylänniemi, autoitunut huvilatontti v. 1900. Lielahdi Oy myi tontteja ja tiloja kartanon maista. Tarkastelualueen pohjoispuolelle, Siivikkalanlahden pohjoisrannalle yhtiö rakennutti viisi huvilatonttia käsittävän Siivikkalan huvilayhdyskunnan.

Hiedanrannan selvitysalue vuoden 1909 Senaatinkartalla.

Sotilaskartaksi laaditun kartan alareunassa näkyy harjua seuraava, vanha Laidetie. Laidetiestä Pohjanmaalle johtava tie erkanee kartan vasemmassa reunassa olevien Tohloppijärven ja Vaakkolammen väliseltä kannakselta. Tarkastelualueella päätien muodosti Laidetiestä Hyhkyssä erkaneva ja Lielahden kartanoa sivuava Teivaalantie. Kartanon kautta kulki myös kylätie Siivikkalaan. Senaatinkartta 1909, KA.

2.5 1910- luvulta 1930-luvulle, kartanosta tehtaaksi ja yhdyskunnaksi

J.W. Enqvist Oy 1913–1930, Lielahden tehdas ja yhdyskunta

Tehtaan kehitys- ja rakennushistoria on käsitelty tarkemmin raporttiosassa E.

Vuonna 1913 Lielahden kartanon uudeksi omistajaksi tuli J. W. Enqvist Oy, joka haki maa-aluetta teollisuuskäyttöön. Puunjalostusta harjoittavan Enqvist-yhtiön omistuksessa oli jo Näsijärven ympäristössä Killinkosken puuhiomo, sahoja ja metsätiloja. Vaikka Lielahden kartanon päätila oli Osa-keyhtiö Lielahden aikana supistunut 71 hehtaarin kokoiseksi, vastasi Lielahden kartano maa-alueitaan ja sijainniltaan hyvin aikakauden puunjalostusteollisuuden tarpeita. Kartano oli Näsijärven rannalla, joten sen puuntarve olisi hyvin hoidettavissa uittoina yhtiön omistamilta mailta. Vieressä kulki Tampere-Pori-Mäntyluoto rautatie, joka takasi valmiiden tuotteiden sujuvan siirtymisen paperitehtaille tai vientisatamaan. Lisätilaa tehtaan ja yhdyskunnan suunnitteluun saatiin 1916, kun yhtiö hankki pohjoispuolella olevan Niemen kartanon, johon kuului myös Ahlström-yhtiön 1887 perustettu Niemen saha.

Ennen tehtaan perustamista Lielahden maisemaa hallitsivat pellot ja vesistöt. Maiseman kiintopisteen muodosti Näsijärveen pistävällä niemellä sijaitseva Lielahden kartano, jonka keskeiset rakennukset olivat valmistuneet 1890-luvulla. Muita rakennuksia olivat Niemen rustholli ja Niemen saha. Kartanon maihin liitetyt lähikylät/yksinäistalot olivat kadonneet tai muuttuneet kartanon alustalaisten asuinpaikoiksi. Harjuntaustan, nykyisen Lielahden, väkiluku oli noin 500 henkeä, joista vain 50 sai elatuksen teollisuudesta.

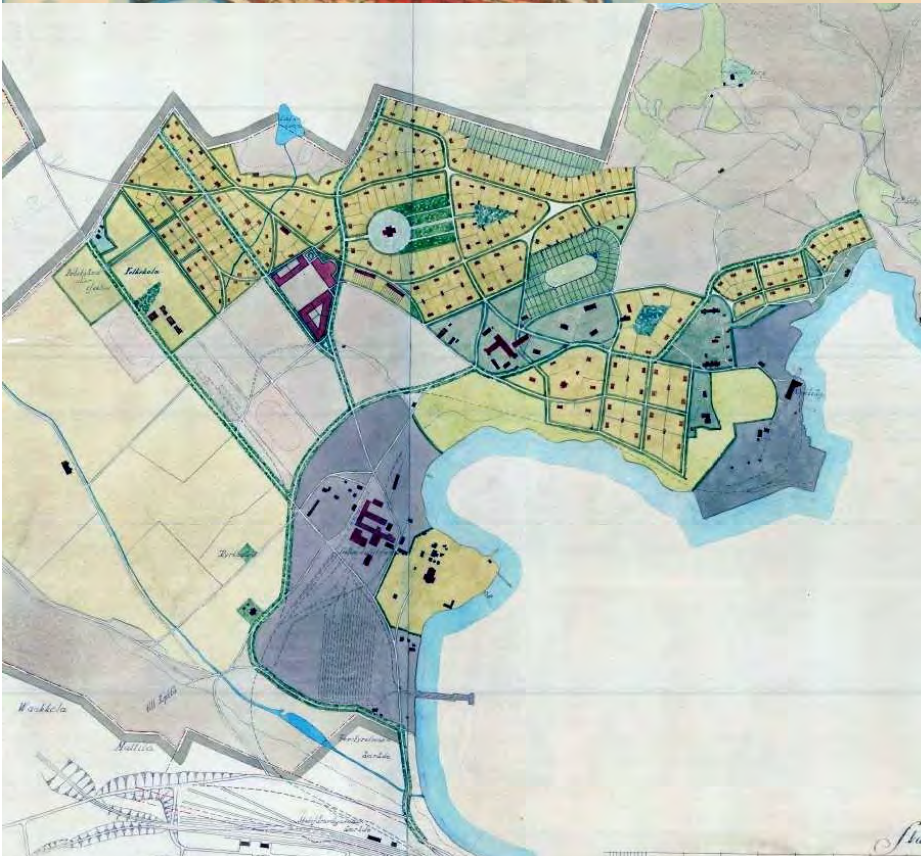
Kartanon muuttaminen tehtaaksi ja sen yhdyskunnaksi alkoi syksyllä 1913. Suunnitelmat tehtaan julkisivuiksi ja yhdyskunnan rakentamiseksi laati tamperelainen arkkitehti Birger Federley. Koska Lielahdi kuului Ylöjärveen, maalaispitäjään, ja yhtiöllä oli mittava maaomaisuus, pääsi Federley suunnittelemaan kokonaista yhdyskuntaa melko vapaasti. Lähtökohtana olivat tehtaan tarpeet sekä kartanon rakennukset ja pellot. Tehtaan ja yhdyskunnan suunnittelu olivat Federleyn vastuulla aina vuoteen 1932.

28.01.2016

Lielahi 1909 ja Federleyn suunnitelma 1924

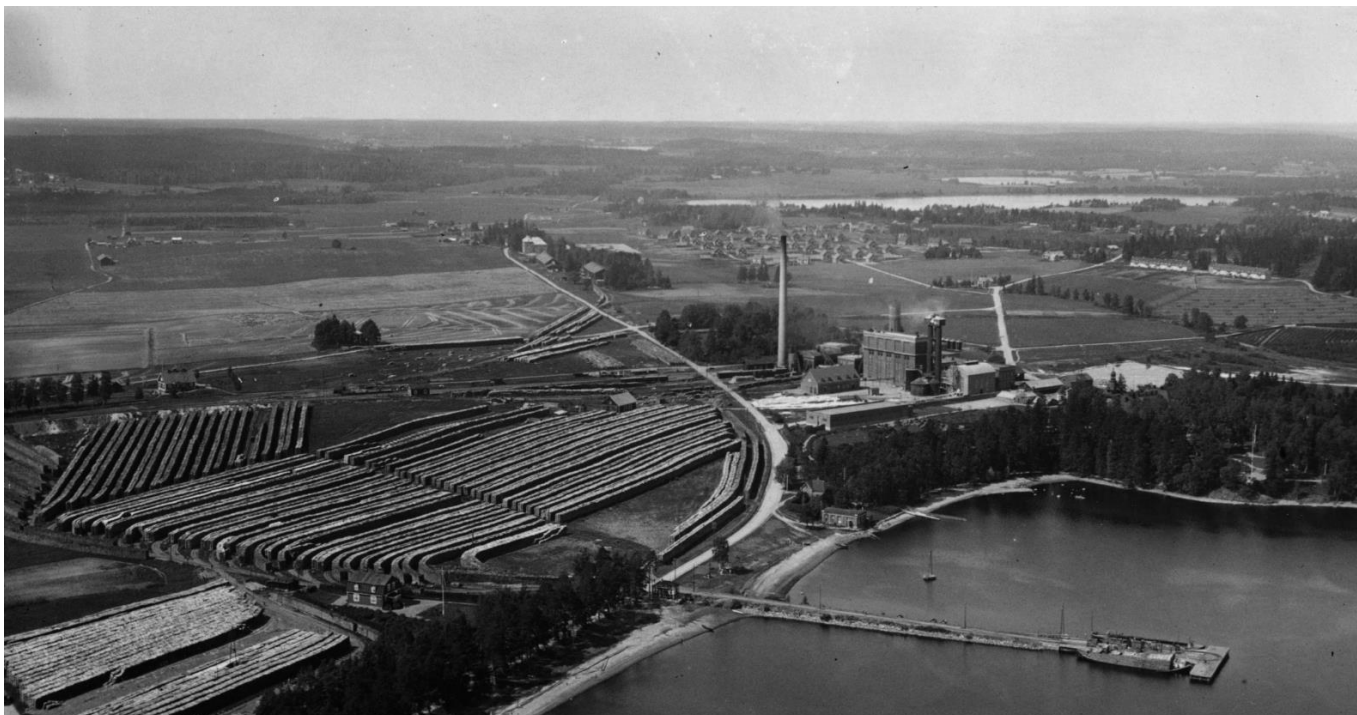

Kartat: Yllä venäläinen topografikartta ns. senaattikartta v. 1909 ja alapuolella Birger Federleyn tehtaan maille v. 1924 laatima yleissuunnitelma.

Suunnitelma jäi pääosin toteutumatta. Federleyn suunnittelukausi päättyi 1932, jolloin myös tehdas oli vaihtanut omistajaa. Enqvist-suvun omistaman yhtiön tilalle tuli kansainvälinen omistaja, ranskalainen yhtiö, jonka kiinnostus lamavuosina suuntautui tuotantoon, ei niinkään yhdyskunnan kehittämiseen. Federleyn yhdyskuntasuunnitelmasta toteutui 1920-luvulla tehtaan asuinalueen länsiosiin sijoittuva Vainion alue. Suunnittelun kirkon paikalle rakennettiin seurakuntakeskus, mutta vasta vuosia myöhemmin. Nykyinen, Federleyn suunnittelualueelle sijoittuva omakoti-asutus pohjautuu pääosin Tampereen kaupungin ja Aaro Alapeuson suunnitelmaan vuodelta 1955. Karttalähde: Topografikartta 1909, KA ja Lielahden yleissuunnitelma, Birger Federley, M-Realin piirustusarkisto, TKA.

Lielahi 1930-luvulla

Kuva 1930-luvulta, todennäköisesti vuosien 1933–1936 väliltä. Kuvassa näkyvät Federleyn yhdyskuntasuunnitelman elementit, rantaan, kartanon talouspihaan sijoittuva tehdas, jota ympäröivät yhtiön maatalous- ja viljelymaisema. Taustalla näkyvät viljelymaisemaan sijoittuvat, tehtaan maille rakennetut omakoti- ja rivitalot. Tehtasta ja asuinalueita yhdistää kartanoajalta periytyvä, Y-linjauksen muodostava tie, jonka risteykseen oli yleissuunnitelmassa merkitty yhdyskunnan keskusta kivitaloineen ja torialueineen. Risteykseen valmistui kuitenkin vain yhtiön puurakenteinen seuratalo, Kerhola. Toisen päätien muodosti tehtaan vasemmalta puolelta kulkeva vanha Teivaalantie, jonka varrella oli jo rakennettu kansakoulu ja suunnitelmassa oli urheilukenttä sekä pappila tai sairaala. Avointa vesistö- ja peltomaisemaa hallitsevat selluloosatehtaan korkea piippu, keittämörakennus ja happotornit. Tehtaan varastoalueella näkyy kapearaiteisen rautatien rakenne pitkinä puukasoina. Kuvälähde: Vapriikin kuvaarkisto.

Tarkastelualueella Pölkkylänniemen huvila siirtyi 1910-luvulla Rosenlew-yhtiölle ja toimi metsäpiiripäälliköiden virka-asuntona vuoteen 1963.

Ilmiöt: 1900-luvun vaihteen kaupungistuminen, teollistuminen, liikenteen kehitys ja sen vaikutus maisemaan, maaseudun taajaväkiset yhdyskunnat.

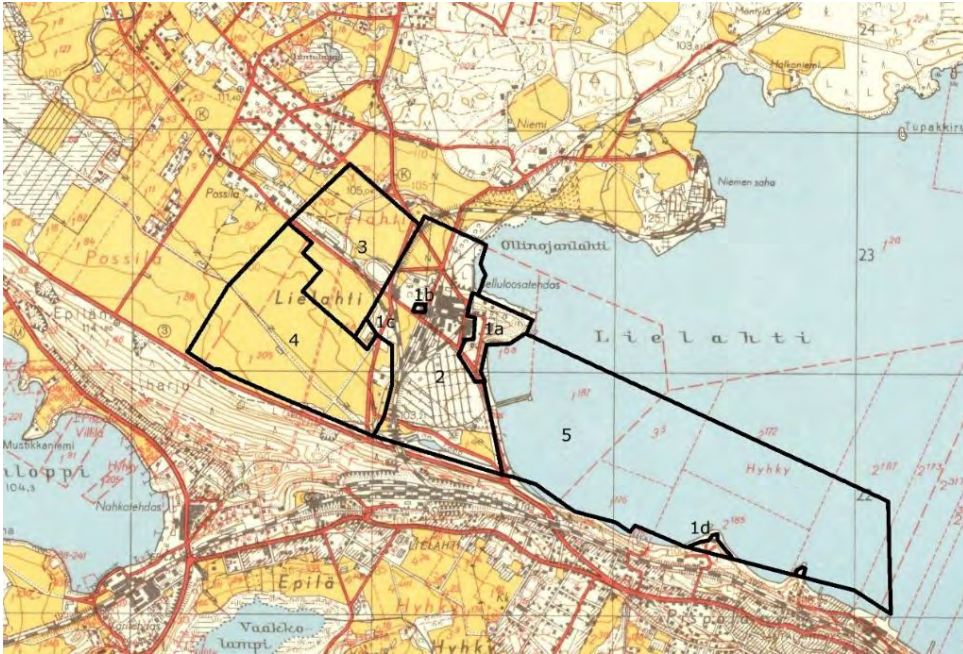
Näkyminen nykymaisemassa: Porin rautatie, hiekanotto, selluloosatehtaan vanhimmat osat, tehtaan laituri ja varastoalueet, tehdas kiintopisteenä Näsijärven maisemassa.

28.01.2016

2.6 1940- ja 1950-luvut, tehdas peltomaisemassa

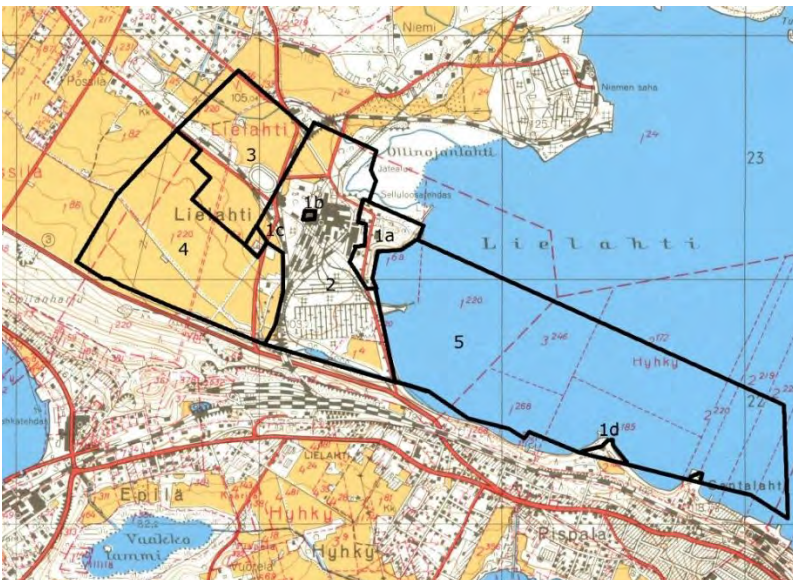
Lielahdi liitettiin osaksi Tampereen kaupunkia 1950, minkä jälkeen alkoi alueiden kaavoitus. Tarkastelualueen pohjoispuolelle laadittiin kaupungin toimesta omakotiasutukseen perustuvia asemakaavoja 1950-luvulla. Tehtaan vaikutuksesta Lielahden väkiluku oli noussut liitosvuonna 1950 jo n. 2300 asukkaaseen, josta pääosa sai elantonsa tehtaalta.

Hiedanrannan selvitysalue vuoden 1953 peruskartalla

Tarkastelualueen muutokset olivat 1930-, 1940- ja 1950-luvuilla vähäisiä. Epilänharjun juurelle rakennettiin valtatieverkkoon kuuluva tie 1930-luvun lopulla. Niemen tilalle keskitetyllä maataloustoiminnalla oli vielä tärkeä rooli sotavuosina ja 1950-luvun pulavuosina. Karttalähde: Peruskartta v. 1953.

Hiedanrannan selvitysalue vuoden 1960 peruskartalla

Karttalähde: Peruskartta v. 1960

2.7 1960- ja 1970-luvut, G.A. Serlachius Oy ja teollisuusmaiseman laajentuminen

1960-luku oli maailmalla ja Suomessa kehitysoptimismien kulta-aikaa. Elintaso nousi ja sodan jälkeisestä pula-ajasta ja rajoitteista päästiin vähitellen eroon. Suomi kaupungistui ja teollistui, vastikään siirtolaisilla asutetun maaseudun tyhjeneminen alkoi. Rakentamisessa siirryttiin käsityöstä ja perinteisistä materiaaleista teolliseen, koneistuvaan rakennustoimintaan. Liikenteen kehitys oli nopeaa, autojen tuonti vapautui, 1962 autojen määrä ylitti hevosten määrän Suomessa. Ennen sotia suunnitellun valtatieverkon rakentaminen alkoi päästä todella vauhtiin. Agraari-suomi alkoi näkyvästi väistyä. Rakentamisen kehitys, kaupungistuminen, autoistuminen ja tieverkon parantuminen johtivat suurten tiehankkeiden ohella aluerakennushankkeisiin ja metsälähiöiden toteutumiseen. Lielahdessa se näkyi yhtiön maille rakennettavana Lentävänniemen asumälähiönä. Lentävänniemen taustalla oli selluloosatehtaan 1965 tapahtunut omistajanvaihdos. Uusi omistaja, G. A. Serlachius Oy, myi yhtiöön kuuluneen maa-alueen kaupungille, helpottaen näin Lielahden tehtaan yrityskaupan rahoitusta. Pieni Niemen saha lopetti toimintansa ja yhtiön maataloustoiminta päättyi, Niemen suureen navettaan (Federley 1918) tuli korjaamo. Hiedanrannan tie- ja teollisuusmaiseman muutos suunniteltiin 1960-luvulla ja se alkoi toteutua 1970-luvulla. Osittain jopa 500 vuotta käytössä olleet pellot alkoivat väistyä ja täyttyä rakennuksista. Pölkylänniemen huvilaa uhkasi rantaan rakennettava valtatie 3, joten se siirrettiin pois.

Teollisuusmaiseman laajennussuunnitelmat 1960-luvulla

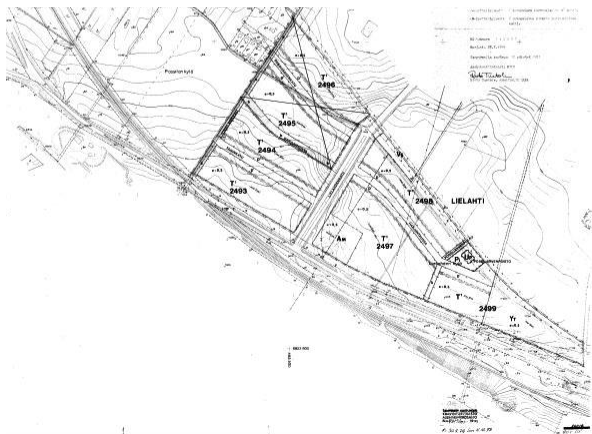

Kartta: Vaaleanruskealla on merkitty sellutehdas sekä uudet pohjois- ja luoteispuolelle sijoittuvat teollisuusrakennukset. Suunnittelun ja tilantarpeen mitoitukset kasvoivat 1960-luvulla. Lielahden tehtaankompleksi liitettiin kaupunkiin 1950, jonka jälkeen alkoi alueen kaavoituksen valmistelu. Suunnitelmia tehtiin jo 1950-luvulla, mutta vasta seuraava vuosikymmen toi konkreettisia tuloksia. Sellutehdas siirtyi 1965 Serlachius-yhtiölle, joka tarvitsi lisätilaa mm. Tampereen keskustassa toimivan Takon tehdasyksikön laajennuksiin. 1950- ja 1960-luvuilla laadituissa suunnitelmassa näkyvät hyvin ajalle tyypillinen teollisuuden tilantarpeen kasvu ja optimismi tarpeista. Yllä on esimerkki yhdestä, vuoden 1966 kaavaehdotuksesta, jossa teollisuusrakennusten varaukset olivat huomattavasti suurempia kuin vanhan teollisuusalueen 50 vuodessa toteutuneet. Suunnitel-

masta toteutui kuitenkin vain länsipuolelle sijoittuvat Takon kotelo- ja muovitehtaat. Niemen tilan pihapiiriin sijoitetut eivät toteutuneet. Myöskään kartassa näkyvä valtatie 3 uusi linjaus ei toteutunut, vaan sen paikalle suunniteltiin vuonna 1973 Tampereen kaupungin ja G. A. Serlachius oy:n yhteishankkeena teollisuuskyliä. Lähde: Kaavaehdotus nro: 9 v. 1966. M-Realin Lielahden tehtaan piirustusarkisto, TKA.

28.01.2016

Teollisuuskylän asemakaava 1973

Entisen Possijärven paikalle suunniteltu tielinja ei toteutunut vaan peltonotkelmaan kaavoitettiin teollisuusalue, Suomen ensimmäinen teollisuuskylä. Hankkeen taustalla oli samaan aikaan toteutuva liikennereittien uudistus eli valtatie 3 perusparannus ja Parkanon rata. Kaavoituksen tavoitteena oli luoda mahdollisimman toimintakykyinen, viihtyisä ja ajan vaatimukset täyttävä teollisuusalue. Teollisuuden toimintatarpeet arvioitiin kuitenkin Lielahdessa pitkällä tähtäimellä vähäiseksi, joten teollisuuskylän kaavasta tehtiin väljä, mikä mahdollisti teollisuustoimintojen ohella alueelle myös myymälä- ja toimistotiloja sekä yleisiä rakennuksia: Lähde: Lielahden teollisuuskylän asemakaava nro 4313, arkkitehtitoimisto KTLV 1972.

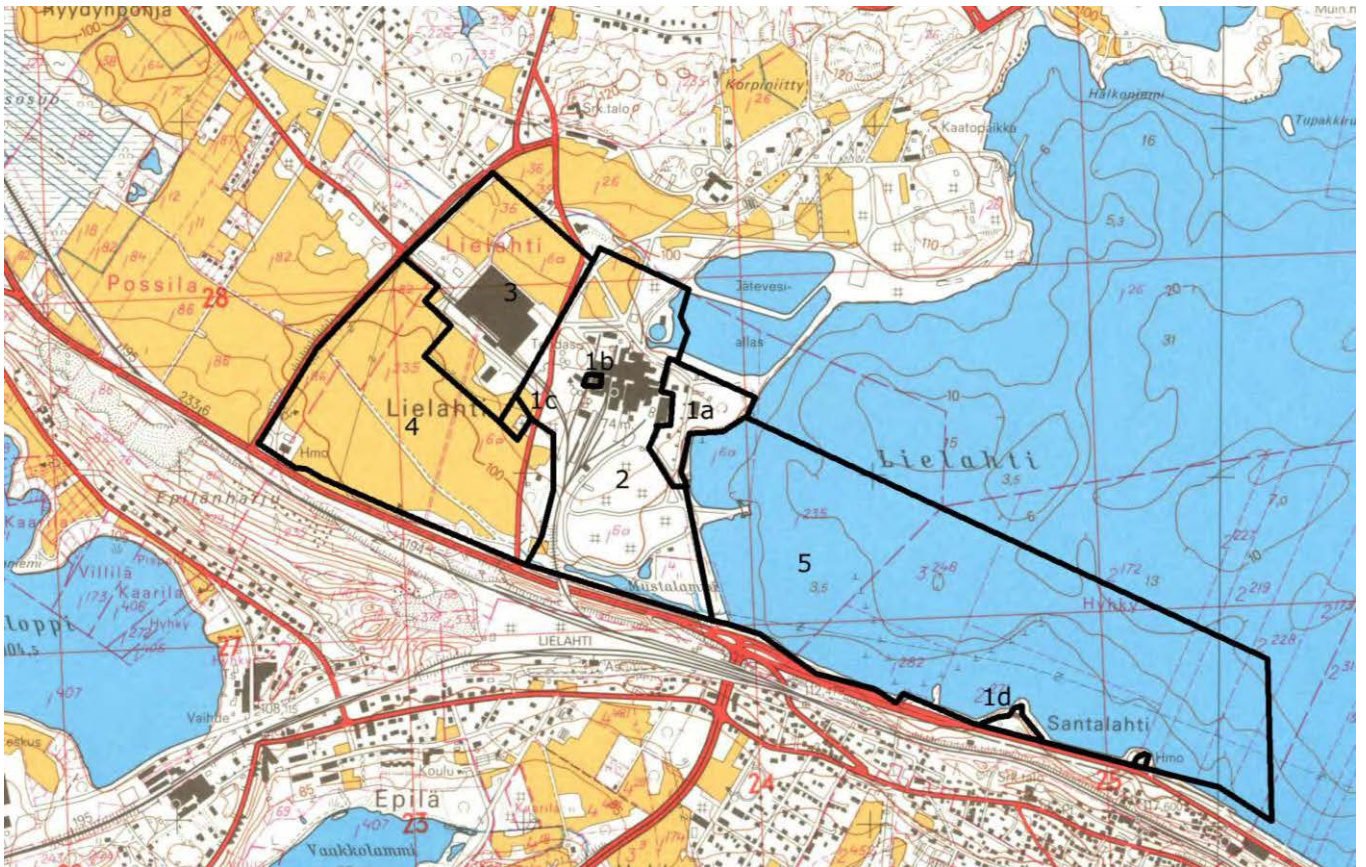
1969

Maiseman muutokset olivat vielä 1960-luvun lopulla vähäisiä, joskin yhtiön maille suunnitellut suuret muutokset, Takon tehtaat, Lentäväniemen lähiö, Lielahden teollisuuskylä sekä kolmostien uudistus ja Parkanon rata olivat jo toteuttamista vaille valmiit. Kuvälähde: Vapriikin kuva-arkisto.

28.01.2016

Hiedanrannan tarkastelualue vuoden 1975 peruskartalla

Ensimmäisiä muutoksia maisemassa olivat suurikokoinen, lohkon 3 rakennettu Takon aaltopahvitehdas, pienempi muovitehdas sekä Hiedanrannan etelärajalla valtatie 3 linjauksen siirto Näsijärven rantaan, jossa se yhtyy 1960-luvulla rakennettuun Nokian moottoritiehen. Tielinjan uusi osuus sijoittui osittain Näsijärven rantaan rakennetun korkean penkereen päälle, jolloin vanha rantaviiva, osa Hiedan satamaa/hiekkarantaa jäi sen alle. Teollisuuskylästä on toteutunut vasta Lentävänniemen asuinlähiön yhdyntien risteykseen rakennettu huoltamo.

Pölkkylänniemi (1d) jäi autioksi 1963 ja muuttui vähitellen laitapuolen kulkijoiden kasarmiksi. 1970-luvulla valtatie 3 siirto rantaan katkaisi niemen yhteyden Pispalaan. Rakennus siirrettiin vuonna 1976 Kuruun ja kunnostettiin entiseen loistoonsa.

Ilmiöt: kehitysoptimismi, suunnittelu, yhteiskunnallisuus, teollinen rakentaminen, mittakaavan kasvu, teollistuminen, kaupungistuminen, liikenteen kehitys.

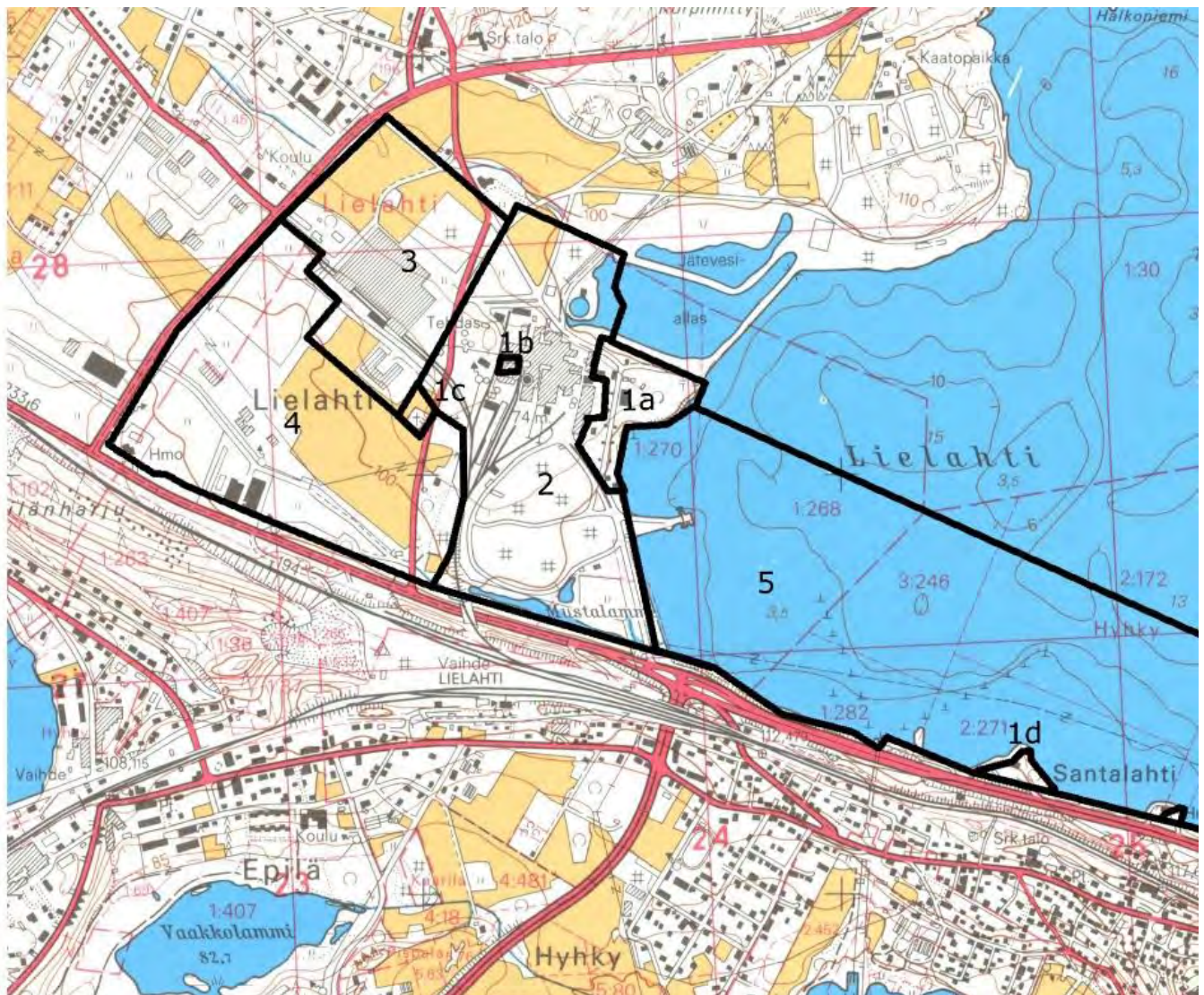
Näkyminen nykymaisemassa: Takon aaltopahvitehdas, muovitehdas, ligniinitehdas, elementtirakentaminen, puhdistamot, valtatie 3.

28.01.2016

2.8 1980-luvulta 2000-luvulle, teollisuuden ja kaupan murros

Hiedanrannan selvitysalueen teollisuuskylän ensimmäisen kaavan (1973) arviot teollisuuden vähenvästä tilatarpeesta toteutuivat pian kaavan laatimisen jälkeen. Tilalle tuli samaan aikaan tapahtuva kaupan ja liikenteen murros. Kehittyvä liikenneverkko ja kaupan tilantarpeen kasvu johtivat kaupan suuryrityksiin, ensin automarkettien ja myöhemmin hypermarkettien sijoittumiseen kaupunkien reunoille, uudistuvien liikenneyhteyksien varrelle. Tampereella tätä ensimmäisen vaiheen kehitystä edustivat 1977 moottoritien kupeeseen valmistunut Koivistonkylän Ekamarket ja Lielahdessa kolmostien varressa 1983 aloittanut Citymarket. Lielahdessa Citymarketia seurasivat myöhemmin useat muut kaupan suuryrityköt.

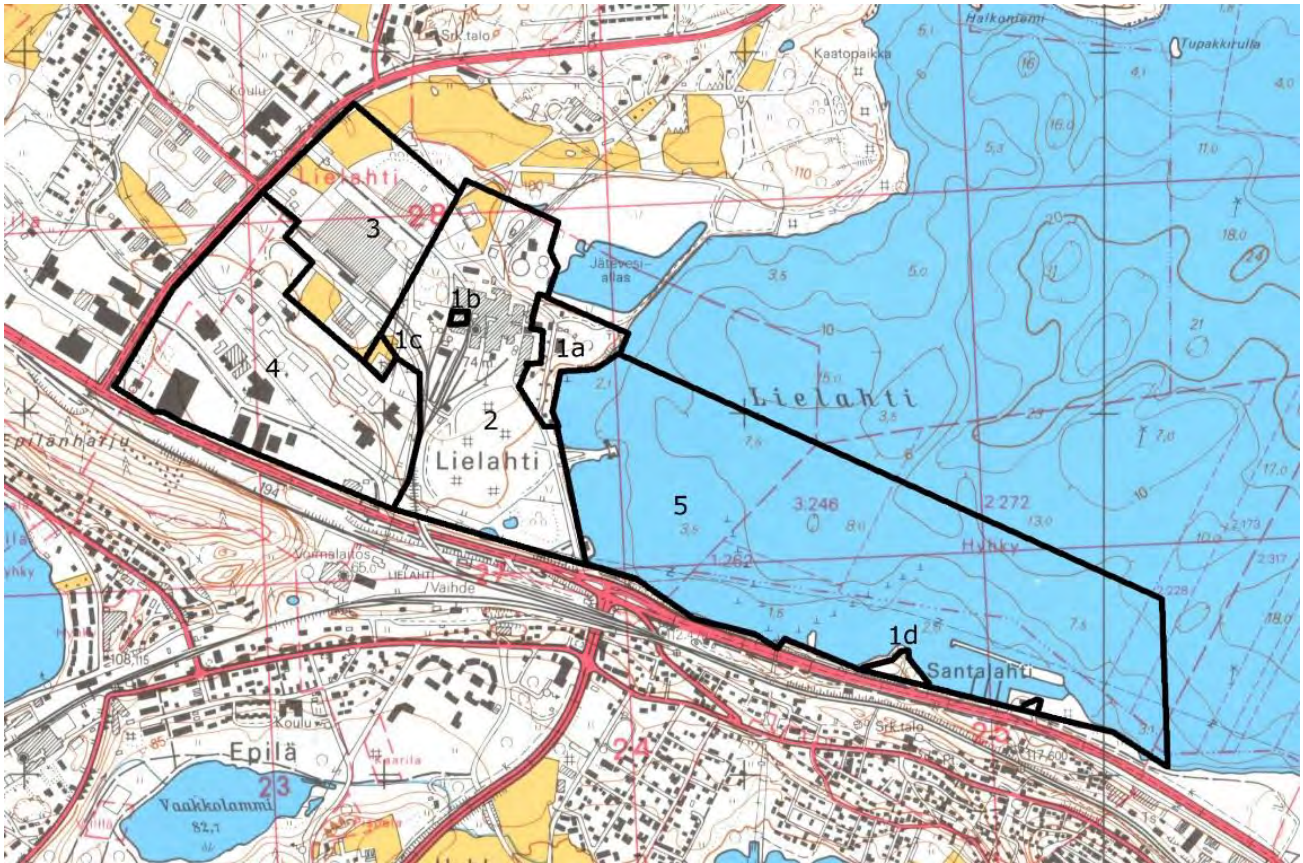
Hiedanrannan tarkastelualue vuoden 1980 peruskartalla

Teollisuuskylän rakentaminen alkoi 1970-luvulla huoltamolla ja teollisuushalleilla. Karttalähde: Peruskartta 1980, MML, Vanhatpainetutkartat.fi

28.01.2016

Hiedanrannan tarkastelualue vuoden 1991 peruskartalla

Teollisuuskylän rakentaminen vauhdittui 1980-luvulla, jolloin elintaso nousi kohisten. K-Citymarket, jossa on sisätiloiltaan tavallinen halliratkaisu, sai julkisivukseen punatiilestä muuratun ja historiallisia lainoja edustavan postmodernin julkisivun. Karttalähde: Peruskartta 1991, MML, Vanhatpainetutkartat.fi

Tampereen läntisen pääväylän varteen suunnitellusta teollisuuskylästä kasvoi 1980-, 1990- ja 2000-luvuilla huomattava vähittäiskaupan liikekeskus. Kaupan aseman vahvistuessa maisemassa teollisuus sai väistyä. Lielahden selluloosatehdasta vuonna 1985 seurannut kemihierretedhas lopetti toimintansa 2008. Tehtaan omistukseen kuuluneen Niemen tilan muuttaminen kerrostaloalueeksi alkoi 2010-luvulla. Vuonna 2015 vanha tehdasalue ja Takon uudemmat tehtaot siirtyivät kaupungin omistukseen. Teollisuustoiminta jatkuu edelleen Takon uudemmissa tehdasaloissa. Vanhan tehdasalueen, nyttemmin Hiedanrannan, kehittäminen asuin- ja työpaikka-alueeksi alkoi 2015. Hiedanrannan ja sen vesistöalueen arkkitehtikilpailu julistettiin tammikuussa 2016. Alueelle kaavillaan 15 000 – 25 000 asukasta ja 12 000 – 14 000 työpaikkaa.

28.01.2016

Teollisuuskylä 2015

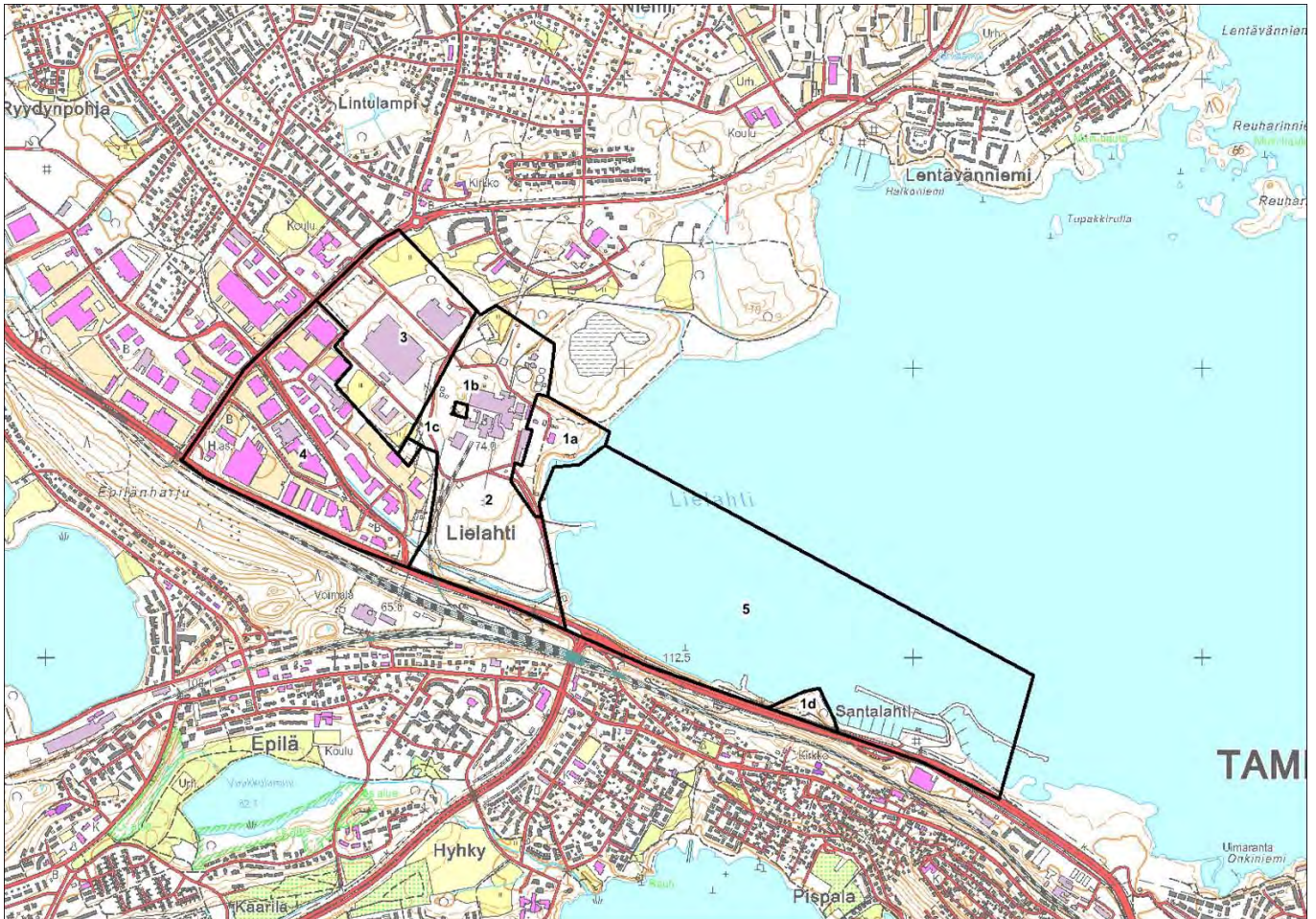
Lielahden liikekeskus itäpuolelta, selluloosatehtaan teollisuusradan korkean penkan päältä kuvattuna. Entisen Possijärven paikalle rakennettu liikekeskus jää alavaan notkelmaan, maisemaa hallitsevat vasemmalla näkyvä Lielahdenharju/Epilänharju ja oikealla kohoava matala harju, jolle Lielahden tehdas sijoittuu. Valokuva: Jari Heiskanen 2015.

Selluloosatehdas ja sen varastoaluetta eteläpuolelta, tehtaan teollisuusradan korkean penkan päältä kuvattuna. Valokuva: Jari Heiskanen 2015.

28.01.2016

Hiedanrannan tarkastelualue vuoden 2015 peruskartalla

Liikealueen rakentaminen on jatkunut 2010-luvulle saakka, ja alue on laajentunut valtatie suunnassa. Tarkastelualueen pohjoispuolella yhtiön maihin kuuluneen Niemen kartanon rakentaminen alkoi 2000-luvulla. Rakentamattomia alueita ovat sellutehtaan varasto- ja jätealueet sekä vanhan Niemen sahan alue.

Ilmiöt: Kaupan suuryksiköt, liikekeskukset, teollisuuden väistyminen rannoilta ja kaupunkialueilta, teollisuustilojen uusiokäyttö, rantojen asuinrakentaminen, aluerakentaminen.

Näkyminen nykymaisemassa: Hiedanrannan tarkastelualue ja maisemaa leimaa vahvasti 1970-luvun jälkeinen rakentaminen ja maankäyttö. Rakentaminen on siirtynyt vanhalta tehdasalueelta liikekeskukseen ja uudemman teollisuuden alueelle.

Historia nykymaisemassa: Vanhempaa historiaa edustavat alueen keskellä oman kokonaisuutensa muodostavat Lielahden kylän vanha tontti, Nottbeckien kartano puistoineen sekä sen talouspihaan 1913 – 1985 rakennettu selluloosatehdas. Alueen lähes kaikki historialliset piirteet, noin 500 vuotta, keskittyvät noin 200x400 m suuruiselle alueelle.

Historia tulevaisuudessa: Hiedanrannan nyt suunniteltava asuinalue muodostaa pitkän maatalouskauden ja teollisuuskauden jälkeen tarkastelualueelle oman kulttuurikerrostumansa, joka vahvistaa alueen viimeisiin vuosikymmeniin keskittyvää rakennuskautta. Suunnittelussa alueen historia, rakentamisen ominaispiirteet, suhde ympäristöön, maisema ja näkymät tulisi huomioida.

Lähteet

Historialliset kartat ja piirustukset

Suomen geologinen kartta 1959, maaperäkartta 2123 Tampere, 1:100 0000.

Possila, maakirjakartta, Daniel Ekman, KA h7: 24/1-2, www.vanhakartta.fi

Maanmittaushallituksen uudistusarkisto, KA.

Kukkola; Kukkolan, Lielahden, Niemen, Pohtalan ja Possilan yksinäistalot sekä Siivikkalan kylä: tiluskartta, Daniel Hall 1763 (H6:13/1-14), digitaaliarkisto, KA.

Harjun jakokunnan isojakokartta, Daniel Hall 1767, KA.

Lielahden etc. isonjaon, sovintojaon ja tilusvaihtorajoista ja Possijärvestä, J.W. Westerberg 1851, H7 4/1-12, KA.

Pitäjänpöytäkartta Ylöjärvi sochen, Arvid Mörne 1847, 2123 09 Ia, digitaaliarkisto, KA.

Senaatinkartta, venäläinen topografikartta, rivit XIX-XX, lehdet 22-23, Ylöjärvi, mittaus 1909, digitaaliarkisto, KA.

No1 Lielähti, lohkomiskartta, L Nilsson 1913, H7 4/13-19, KA. Sama kartta on Tampereen kaupungin arkistossa 1957 tehtynä kopiona.

Tampereen kaupunginarkisto (TKA)

Teollisuuskylän asemakaava 1973,

M-Realin piirustusarkisto, TKA

Peruskartat (MML)

Peruskartat 1953, 1960, 1975, 1980, 1991, vanhatpainetutkartat. maanmittauslaitos.fi

Valokuvat

Historialliset valokuvat, Kuva-siiri, Tampereen kaupungin museot, Vapriikin kuva-arkisto.

Maastokuvat 2015, Jari Heiskanen, Kirsi Niukko.

Painetut lähteet

Kirjallisuus

Gadd Pehr, Ylä-Satakunnan oloja 1700-luvun puolivälissä, Tampereen historiallisen seuran julkaisuja V, Tampere 1946.

Helenius Kyllikki, Wilhelm von Nottbeck ja Finlayson, Tampere 2004.

Tampere, Tutkimuksia ja kuvauksia VIII, Seppo Randell, Vanha Lielähti, Tampereen historiallinen seura, Tampere 1984.

Tampere, Tutkimuksia ja kuvauksia XI, Juhani Valanto, Näsijärven huvila-asutus ja laivaliikenne, Tampereen historiallinen seura, Tampere 2001

Randell Seppo, Näköala Vainiolta, Lielahden kaupunginosakirja

Saarenheimo Juhani, Vanhan Pirkkalan historia, Tampere 1974.

Artikkelit

Randell Seppo, Omapäinen patruuni, JouluTammerkoski 8/2015

Suursara Kaarlo, Tampereen läntisten alueiden asutushistoriaa, Tammerkoski 1942/3

Inventoinnit ja opinnäytetyöt

Luoto Kirsi, Arkistoselvitys koskien Tampereen Epilänharjun ”Ruumiinpuntari”-nimistä kulkuväylää, Pirkanmaan maakuntamuseo, Kulttuuriympäristöyksikkö 2010.

Halonen Anna, Birger Federley Tampereen Lielahden tehdasyhdyskunnan suunnittelijana vuosina 1913-1932, Pro-gradu –tutkielma, Jyväskylän yliopisto, taidehistorian laitos 1999.

Nurminen Pentti, Lielahden sellu- ja kemihierretehtaan uudiskäytön mahdollisuudet, diplomityö TTY 2012

RY. Rakennettu ympäristö, Samuel Alppi, Kauppa ja kaupunkien keskustat, lainattu 5.1.2016.
http://www.rakennustieto.fi/lehdet/ry/index/lehti/P_282.html